

Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány

Cigánynak lenni Magyarországon

Jelentés 2002:
a változások, az ígéreték és
a várakozások éve

Szerkesztette: Kállai Ernő és Törzsök Erika

Budapest

© Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány

Kiadta az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány
H-1093 Budapest, Lónyay u. 24.
Telefon: (1) 216-7292, 456-0779, fax: (1) 216-7696
Internet: www.eokik.hu, e-mail: minor@eokik.hu

Felelős kiadó: dr. Törzsök Erika igazgató

Minden jog fenntartva

Fotók: Horváth M. Judit

Borító: AVARRO Grafikai Stúdió Kft.

A kiadvány Times New Roman és Skia betűtípusokkal készült.

Tördelés és nyomdai előkészítés: MATT DTP Bt.
1119 Budapest, Etele út 32/c. E-mail: mattbt@mail.datanet.hu

Nyomás és kötészet: Reprota Kft.
1037 Budapest, Zay u. 1-3. E-mail: reprota@mail.datanet.hu

TARTALOM

Előszó	5
I. Válogatás a magyarországi romákat érintő 2002-es eseményekből	8
II. A cigány nemzetiségi adatokról	28
III. A munkaerő-piaci és a jövedelmi helyzet változásai	35
IV. A települési és a lakásviszonyok változásai	40
V. A „roma ügy” és finanszírozása	44
VI. Oktatás	
1. Iskolai szegregáció az Encsi kistérségben	58
2. Iskola és emancipáció: a Gandhi Gimnázium	64
3. A jászladányi iskolaügy története	70
VII. Média: A Rádió C története	83
VIII. Kormányzati, politikai, társadalmi események	
1. A bedőttanyai romák kálváriája	88
2. Migráció egy falusi cigány közösségben	90
3. Kormányzati törekvések	
2002: a választások, változások és a várakozás éve	93

A Jelentés a következő szakértői tanulmányok alapján készült:

Kronológia (a Népszabadság internetes archívuma alapján) – *Kállai Ernő*

A cigány nemzetiségi adatokról – *Kemény István, Janky Béla*

A munkaerő-piaci és a jövedelmi helyzet változásai – *Kemény István*

A települési és a lakásviszonyok változásai – *Kemény István*

A „roma ügy” és finanszírozása – *Zolnay János*

Iskolai szegregáció az Encsi kistérségben – *Virág Tünde*

Iskola és emancipáció: a Gandhi Gimnázium – *Józsa Márta*

A jászladányi iskolaügy története – *Hell István*

A bedőtanyai romák kálváriája – *Hell István*

Migráció egy falusi cigány közösségben – *Fleck Gábor*

A Rádió C története – *Józsa Márta*

Kormányzati törekvések – *Kállai Ernő*

ELŐSZÓ

2002 a *várakozások* és a *változások* éve a magyarországi romák életében is.

Amikor az olvasó kezébe veszi ezt a kötetet, már sok mindent tud arról, hogy a várakozások után az ígéretekben és a változásokból mi lett. A *Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2002* arról kíván számot adni, hogy a rendszerváltás után 12 évvel, a negyedik szabad választás évében a roma társadalom milyen állapotban volt.

Úgy tűnik, a roma társadalom tagoltságának egyre nyilvánvalóbbá válása, a romák politikai küzdelmekbe való intenzív bekapcsolódása a többségi társadalom számára meglepetést okozott, holott bekövetkezése természetes következménye azoknak a folyamatoknak és jelenségeknek, melyekbe 1990 után került az egész magyar társadalom. E folyamatok pozitív változásaival együtt járt a növekvő vagyoni egyenlőtlenség, az előítéletek, a diszkrimináció, a szegregáció erősödése. A többség és a roma közösség közötti növekvő feszültség.

A cigányok etnikai alapon megkülönböztethetőek. A többség a cigányokat gyakran színesekként emlegeti: „brazilok”, „indiánok”, „feketék”. A cigányok külseje általában letagadhatatlanná teszi a cigány származást. A környezet a barnabőrűeket és a cigányszármazásúakat tartja cigánynak – olvashatjuk a kötetben. Ez a származás „minél inkább teher, annál inkább valóság, s bár nincs joga elítélni senkinek, ha valaki közülük szabadulni akar ettől a teheről, azért nem árt tudni, hogy a valóságból nem lehet kimenekülni, s ha valaki menekülni próbál, a menekülés is részévé, mégpedig a legpusztítóbb részévé válik a valóságnak.” (Márton László: *Kiválasztottak és elvegyülők*, 1989.)

Feltehetőleg ezt ismerte fel a magyarországi cigányság politizáló elitje, amikor a növekvő feszültség kezelésére a politikai életben saját súlyának, erejének tudatában a 2002-es választások előtt három országos roma szervezet (Magyarországi Cigányszervezetek Fóruma, Cigányszervezetek Országos Szövetsége, Roma Parlament) szövetséget kötött a baloldallal. Felismerte a magyarországi cigányság azt is, hogy többségük számára az asszimiláció mindmáig járhatatlan volta mellett az integráció is csak keservesen érhető el. Integrációról ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha a közügyekben való részvétel nemcsak a kisebbségi kérdésekre korlátozódik. Mivel ma a kisebbségeknek – így a roma kisebbségnek is – még az őket közvetlenül érintő kérdésekben sincs döntő szavuk, természetes, hogy a politikai szerveződés útjára lépnek.

Míg általában a kisebbségi identitás az érintett közösség, de többé-kevésbé a külvilág számára is pozitív érték, a cigányság esetében a „*negatív identitástól*” kell elindulniuk az érintetteknek. S bár mint jeleztük, a többség számára az asszimiláció sem járható út, sokszor könnyebb mégis az asszimilációt választani annak, aki ki akar törni a „cigány-státusból”, mint az identitás vállalása. Mégis mára a cigányság többsége – más választása nem lévén – vállalja identitását, és nem akar a rendszerváltás vesztese maradni.

A politikai piacon pedig a több százezer potenciális választó fontosságát a Fidesz is felismerte, amikor négyéves szegényellenes politikája ellenére – márpedig a cigányság 70-80 százaléka szegény – a közvélemény számára meglepetésként, választási szövetséget kötött a Farkas Flórián vezette Lungo Drommal.

Ugyanakkor a magyarországi cigányság tudatában van annak is, hogy nemzetközi figyelem irányul helyzetükre, s mint a kötet kronológiájából látható, 2002 áprilisában az *ENSZ Emberi Jogi Bizottsága* több ponton elmarasztalta Magyarországot nem utolsósorban a roma kérdésben is. A testület úgy véli, Magyarország jelentős haladást tett a demokratikus intézmények erősítése terén, és *üdvözli a kisebbségi önkormányzati rendszer kiépítését*. Kifogásolja viszont, hogy nem létezik átfogó diszkriminációellenes szabályozás és felkéri a kormányt, hogy tegyen lépéseket annak megalkotására. *Aggodalomra ad okot a roma kisebbség helyzete* – írják, amely – a kormányzati intézkedések ellenére – a nemzetközi Egyezségokmány által szabályozott valamennyi területen hátrányosnak mondható.

A *Jelentés* ezeket a területeket kívánja mintegy diagnosztizálni. A munkaerő-piaci és jövedelmi helyzet, a települési és lakásviszonyok változásai, az iskolai szegregáció, a „roma ügy” finanszírozása éppúgy bemutatásra kerül, mint a Gandhi Gimnázium, vagy a *Rádió C* története, a bedőtanyai romák kálváriája, a migráció.

A jelenségek, folyamatok elemzése rámutat, hogy nemcsak a közelmúlt – a rendszerváltással járó megrázkódtatások –, de a 70-es évek hibás kormányzati döntései – a korabeli területfejlesztési koncepció, melynek megvalósulása következtében a lakóhelyi egyenlőtlenségek, a települések közötti szegregáció és gettósodás felgyorsult – mára szinte megoldhatatlan problémák sorát indították el.

A többségi társadalom türelmetlensége, amelyet a politika csak fokozott, a roma társadalom egyre jelentősebb részének öntudatosodása (az országos cigány kisebbségi ön-

kormányzati választáson 5000 elektor volt jogosult részt venni a Magyarországon működő 1000 roma kisebbségi önkormányzat képviselőjében), új helyzetet teremt.

Közös felelősségünk legalább arra törekedni, hogy ne a feszültségek növelésével, hanem a konszenzuskeresésre való ösztönzéssel közelebb kerüljünk a szabadság és szolidaritás elvén működő társadalmi gyakorlathoz.

Budapest, 2003. augusztus

Törzsök Erika

I. VÁLOGATÁS

A MAGYARORSZÁGI ROMÁKAT ÉRINTŐ 2002-ES ESEMÉNYEKBŐL ¹

Január

Tizennégy cigány szervezet csatlakozott ahhoz a megállapodáshoz, amelyet a 2002-es országgyűlési választásokon való együttműködésről kötött tavaly december 21-én a Fidesz, az MDF és a Lungo Drom Országos Cigány Érdekvédelmi és Polgári Szövetség. Köztük van a Phralipe Országos Független Szervezet, továbbá a miskolci, a Békés, a Somogy, a Szabolcs és a Győr-Moson-Sopron megyei független érdekvédelmi cigányszervezetek, valamint a Cigány Érdekvédelmi Szövetség. Farkas Flórián, a Lungo Drom elnöke megítélése szerint a Fidesszel és az MDF-fel kötött megállapodás lehetővé teszi, hogy több cigány politikus is bekerülhessen a parlamentbe, hiszen a két párt országos választási listáján az első 15 hely valamelyikére egy, a 16–25. hely és a 26–35. hely valamelyikére egy-egy, valamint hét területi listán is egy-egy jelöltet a Lungo Drom állíthat.

Az MSZP nem tervezi, hogy a Fidesz–Lungo Drom megállapodáshoz hasonló egyezséget kötné valamely roma szervezettel, de több cigány jelöltet, köztük például a korábban szabad demokrata képviselőként politizáló Horváth Aladárt indítja országos listáján. A lehetséges jelöltek között van Oláh Tibor, az MSZP cigány tagozatának elnöke, Orsós Éva, a kisebbségi hivatal korábbi vezetője és Teleki László, az Országos Cigány Önkormányzat alelnöke is. Így Teleki lehet az egyedüli roma politikus, aki a Lungo Drom koalíciója által létrehozott Országos Cigány Önkormányzat tagjai közül nem a Fidesz, hanem az MSZP listáján szerepel majd a parlamenti választáson.

A hétesi cigányok életét, helyzetét dolgozza fel PhD-dolgozatban egy párizsi szociológus, Véronique Klauber. A tudományos munka egyik célja az, hogy bemutassa, elhitesse: ezeket az embereket gyakran ok nélkül bélyegzik meg.

Kozák Jánost a pápai roma önkormányzat elnökét és az Országos Cigány Önkormányzat képviselőjét, kisebbségi politikust a közelmúltban társtettesként elkövetett, jelentős kárt okozó csalás és közokirat-hamisítás bűntette miatt egy év négy hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélte jogerős döntésében a Veszprém Megyei Bíróság, továbbá két évre eltiltotta a közügyek gyakorlásától. A bíróság megalapozottnak találta azt a vádat, hogy Kozák János jogosulatlanul hozzájutott az egyik rokona nevére felvett 2,2 millió Ft-os szociálpolitikai támogatáshoz, amelyet pápai háza tetőterének kialakítására költött. A büntetlen előéletű férfi ártatlannak vallja magát, és felülvizsgálati kérelmet nyújt be a döntés ellen.

¹ A válogatás a *Népszabadság* internetes archívuma alapján készült.

Orbán Viktor miniszterelnök csaknem egy éve számolt be arról, hogy az Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ) felügyelete alatt 300 millió Ft-os roma lakásépítési program indul, de ennek keretében eddig egyetlen házat sem adtak át – tudatta a Roma Sajtóközpont. Teleki László, az OCÖ alelnöke elmondta, hogy a pénz még nem érkezett meg a roma terület számlájára. A Gazdasági Minisztérium és az OCÖ tavaly májusban kötött megállapodása alapján 20 millió Ft az épületek karbantartására, 80 millió egy vályogtéglagyártó gépsor felállítására, 70 millió pedig az építkezésekkel kapcsolatos szervezési munkák ellátására jutott volna, a fennmaradó 130 millió Ft a szociálpolitikai támogatáshoz szükséges önrészt biztosította volna kétszáz többgyermekes család számára. A Roma Sajtóközpont tudósítása szerint a kivitelezésért felelős Szociális Építő Kht. működésképtelenség miatt megszűnt, tavaly év végén ezért a gazdasági tárcának és az OCÖ-nek szerződést kellett módosítania.

Az igazságügyi államtitkár részletesen ismertette a cigányság érdekében hozott intézkedéseket. Hangsúlyozta, hogy a kormányzat a szakmai kritikákat elfogadja, de azokat a véleményeket már nem, amelyek teljes mértékig tagadják az eredményeket. Az előző törvényhozási ciklushoz képest többszörösére nőtt a cigányügyi programokra szánt összeg. Az iskolai ösztöndíjaknak köszönhetően „jól tanulási láz” tapasztalható a roma tanulók körében. A néhány ezer forintos havi juttatás sok roma családnak komoly bevételi forrást jelent, a cigány diákok gyakran családfenntartói szerepet is betöltenek. Hende olyan esetekről is hallott, hogy a roma szülők megszidják vagy megverik az átlag alatt teljesítő gyermekeiket, hiszen a rosszul tanulók elesnek az ösztöndíjtól.

Dominique Rosenberg professzor, az Európa Tanács francia szakértője a Strasbourgban menedéket kapott zámolyi romák kapcsán megjegyezte: „egy nagyon körülményes jogi döntést használtak fel arra, hogy az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó minden országnak küldjenek politikai figyelmeztető üzenetet”. A professzor, aki korábban erőteljesen bírálta a magyar kormányzat cigánypolitikáját, úgy fogalmazott, hogy a kritikák gyakran túlzóak és indokolatlanok.

A cigányok számára létrehozott állami jogvédő hálózat munkatársait megközelítőleg kétszáz ügyben keresték fel roma sértettek az elmúlt három hónapban. Az igazságügyi tárca megbízásából készült kimutatás szerint a legtöbb panasz a lakhatással kapcsolatos, de sok beadvány érkezik a büntetőjogban, a szociális ellátásban és a foglalkoztatásban tapasztalt hátrányos megkülönböztetés miatt is. A hálózat alkalmazásában lévő ügyvédek eddig huszonkét esetben vállalták roma sértettek peres képviselését.

Február

A rendőrök és a pincérek után némi késéssel a magyarországi cigányok is megrendezték első országos szépségversenyüket a hét végén Budapesten. Huszonhat lány közül válasz-

tott a tizennégy tagú zsűri, melyben az indiai nagykövet asszony, a MÁV vezérigazgató-helyettese, egy Pest megyei rendőrtiszt, valamint Csámpa Dezső vendéglős is szavazott.

Az áttörés évének nevezte 2001-et Orbán Viktor a Pesti Vigadóban tartott országértelkő beszédében. Külön kiemelte, hogy 2001-ben az ösztöndíjas cigány diákok száma tizenháromszorosára emelkedett, mert mint mondta, a roma lakosság felemelkedésének útja a munkán és a tanuláson keresztül vezet.

Választási győzelme esetén új munkahelyeket, az eddiginél nagyobb lakhatási támogatást ígér az MSZP a roma lakosságnak, és egyebek mellett azt, hogy büntethetővé teszi a gyűlöletkeltést. Medgyessy Péter miniszterelnök-jelölt bejelentette, hogy hat roma jelölt kap helyet az MSZP országos listáján. Az MSZP – ha hatalomra kerül – szándékai szerint nagyobb számban vonja be a kormányzati munkába a romákat, javít a kisebbségi önkormányzatok működési feltételein. Az MSZP büntethetővé kívánja tenni a közösség elleni izgatást és a gyűlöletkeltést, megalkotná a minden magyar állampolgár számára egyenlő bánásmódot biztosító és a hátrányos megkülönböztetést tiltó jogszabályokat.

Országos összefogást szervez több somogyi roma önkormányzat vezetője márciusban Nagyatádon – mondta Ignácz Imréné, a roma származásúak által egyik leglakottabb országreszbéli város és környékének kisebbségi önkormányzati vezetője. Mint elmondta: eddig hiába fordultak kéréseikkel Farkas Flóriánhoz, az Országos Cigány Önkormányzat elnökéhez, választ nem kaptak. Ezért keresik más formáját az érdekérvényesítésnek. Ignácz Imréné szerint a cigány kisebbségi önkormányzatoknak sem az anyagi, sem a működési feltételei nem adóttak. Tarthatatlannak nevezte, hogy a roma önkormányzati vezetők évek óta fizetség nélkül végzik a munkájukat. Sérelmesnek tartja, hogy nem sikerült változtatni azon a gyakorlaton, miszerint a kis önkormányzatok nem létszámarányosan, hanem egyenlően részesülnek az állami támogatásban. Tavaly Nagyatád és környéke hiába próbált meg támogatást szerezni kulturális programokra, hagyományörzésre vagy foglalkoztatásra, csaknem húsz beadványukat elutasították.

Feszült helyzet alakult ki a Heves megyei Halmajugrán, miután a munkaügyi bíróság a napokban visszahelyezte állásába a helyi általános iskola korábban elbocsátott igazgatónőjét. Az igazgatónőt tavaly azért menesztette a település képviselő-testülete, mert a helyi cigány kisebbségi önkormányzat rasszizmussal vádolta. Az iskolát azóta megbízott igazgató vezeti. Az 1200 lelkes település általános iskolájában a diákok nyolcvan százaléka roma származású. Az igazgatónő tavalyi elbocsátása megosztotta a helyieket: a szülők egy része mellette állt a vitában, többségük azonban helyeselte az önkormányzat döntését. A munkaügyi bíróság döntése után sokan azt mondják: ha az igazgatónő újra elfoglalja posztját, tüntetést szerveznek ellene, és nem engedik iskolába gyerekeiket.

Roma tehetséggondozó kollégium nyílik szeptemberben Ózdon PHARE-támogatással. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei önkormányzat intézménye a cigány származású középiskolások felsőfokú tanulmányait hivatott megalapozni. Az előzetes számítások szerint hetven-hetvenöt középiskolai diák adja majd be jelentkezését a jelenleg nem megfelelően kihasznált Ady Endre Kollégiumban kialakítandó diákotthonba. A fenntartó és a külön képzésben részesülő pedagógusok legfőbb célja a diákok felsőfokú továbbtanulásra felkészítése.

Munka- és továbbtanulási lehetőséget ígér minden romának a Fidesz és a Lungo Drom – hangzott el, miután Orbán Viktor miniszterelnök tárgyalt a vezető kormánypárt és a cigányszervezet elnökével. A tanácskozást követően Pokorni Zoltán elmondta: a Fidesz programjában vállalja, hogy a következő ciklusban minden tanulni akaró cigány fiatal részt vehet a felsőoktatásban, ennek nem lesz akadálya, korlátja az ösztöndíjak száma. Szükség van arra is, hogy már az általános iskola felső tagozatára kidolgozzanak egy, a roma gyermekeket segítő, korrepetáló, tehetséggondozó rendszert. Ennek alapját az Arany János tehetséggondozó program már megteremtette. Pokorni szerint a másik fontos cél, hogy minden dolgozni akaró ember munkához jusson. Az államnak pedig tudatos iparfejlesztéssel az elmaradottabb térségekben is munkahelyeket kell teremtenie. A Családügyi Minisztérium mellett létrehozzák a Roma Integrációs Hivatalt, amelynek a Miniszterelnöki Hivatalon belül is lesz referatúrája. Az integrációs hivatal munkáját pedig a kormányfő és a Lungo Drom elnöke fél évente értékeli majd a kormányülésen.

Március

Farkas Flórián felvetette: a munkahelyteremtés egészüljön ki a kistérségek fejlesztésével, a szegénynegyedek, putrik felszámolásával. A cigányszervezet elnöke szerint a romáknak nemcsak időszakos közmunkára, hanem tartós munkahelyekre van szükségük. Képzéssel, átképzéssel kell visszasegíteni a romákat a munkaerőpiacra.

A MIÉP-pel szövetséges viszonyt ápoló Fidesz helyett az MSZP „mellé állást” kéri a romáktól a Magyarországi Roma Parlament elnöke, mivel szerinte a szocialisták készek a cigányság valós problémáihoz igazítani romapolitikájukat. Osztóján Béla, az Országos Cigány Önkormányzat alelnöke viszont úgy vélekedett: a kormánypártok vezetői egyértelművé tették, hogy nem kívánnak együttműködni Csurka István pártjával.

Fennáll a veszélye, hogy a Lungo Dromra leadott szavazatokkal a romák egy MIÉP-támogatottságú kormányt kaphatnak a nyakukba – olvasható abban a nyílt levélben, amelyet több mint negyven cigány értelmiségi írt alá. Az értelmiségi levél felhívja a romákat, hogy „szavazzatok a számotokra legrokonszenvesebb demokratikus pártra! De ne szavazzon senki a szélsőséges MIÉP-re és azokra a pártokra és szervezetekre sem, amelyek nem

zárják ki a MIÉP-pel való politikai együttműködés lehetőségét! Szólítsuk fel együtt a Lungo Drom vezetőit, valljanak színt: a rájuk adott szavazataitokkal nem egy cigányellenes politikai erőt fognak hatalomra juttatni.”

A magyar kormány általánosságban tiszteletben tartotta polgárainak emberi jogait, de néhány területen súlyos problémák vannak – állapítja meg az amerikai külügyminisztérium az emberi jogok világméretű helyzetéről készült idei jelentésének Magyarországot tárgyaló fejezetében. Továbbra is létezik Magyarországon antiszemita és rasszista diszkrimináció. Az elmúlt év során számos – különösen a romák sérelmére elkövetett – rasszista motivációjú támadást jelentettek. A romák társadalmi diszkriminációja súlyos probléma maradt.

Az egészségügyi tárca országos reprezentatív vizsgálatba kezdett, egyebek mellett a cigány lakosság egészségi állapotát, a romák és az egészségügyi szolgáltatást nyújtó intézmények kapcsolatát tárják fel. A kutatás hatvan települést és ezerkétszáz családot érint, az elsődleges eredmények feldolgozása még tart. Az ÁNTSZ kimutatása arról tanúskodik, hogy Magyarországon megközelítőleg félezer – egész pontosan 483 – olyan telep létezik, amely közegészségügyi szempontból veszélyt jelent a lakosságra. Becslések szerint a százezret is elérheti a telepeken vagy telepszerű lakókörnyezetben élő romák száma. Az Egészségügyi Minisztérium korábbi kutatásokra hivatkozva közli, hogy – kulturális, szociális és életmódbeli okokból – a romák egészségi helyzete rosszabb, mint a nem cigány lakosságé. A cigányság várható életesélyei nagyon rosszak: átlagosan 10-15 évvel élnek kevesebbet. A sajtó számára készített háttéranyagában a tárca a „fertőzések és járványok által veszélyeztetett népcsoportnak” nevezi a cigányságot. A roma lakosság nagy része egészségtelenül táplálkozik – olcsó, zsírban és szénhidrátban gazdag ételeket fogyaszt –, alultáplált vagy éheznek. A romák körében a leggyakrabban előforduló betegségek a tüdőtágulás és az idült hörögőhurutok, igen elterjedtek a szenvedélybetegségek. A helyzetet tovább rontja, hogy az egészségügyi ellátásban hátrányos megkülönböztetés tapasztalható a cigánysággal szemben.

A Galilei Alapítvány támogatásával roma munkanélküliek szociális és képzési ügyműködő tanfolyama zajlott a Pécsi Regionális Munkaerő-fejlesztő és -képző Központban. Megrendezéséhez az EU PHARE-forrású pénzei, a munkaügyi központok, a Soros Alapítvány, az Egyesült Királyság Know How Fund szervezete, az Országos Cigány Önkormányzat, a Gandhi Közalapítvány, valamint a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal nyújtott támogatást. A kísérleti program tizenöt résztvevője közül tízen érettségit tettek, négyen szakmunkás-bizonyítványt szereztek, egy hallgató pedig a tíz osztályt végezte el. A munkaügyi központok vállalták, hogy segítenek a végzetek elhelyezkedésében, de lesznek közöttük olyanok is, akik a Pécsi Tudományegyetem romológia szakára felvételiznek.

Április

A magyar kormánynek hatékonyabb lépéseket kell tennie egy átfogó emberi jogi kultúra elterjesztése és a nők elleni erőszak visszaszorítása érdekében – állapította meg az ENSZ emberi jogi bizottsága. A testület több ponton is elmarasztalta Magyarországot. A Magyar Helsinki Bizottság tájékoztatása alapján a testület úgy véli, Magyarország jelentős haladást tett a demokratikus intézmények erősítése terén, és üdvözli a kisebbségi önkormányzati rendszer kiépítését. Kifogásolja viszont, hogy nem létezik átfogó diszkriminációellenes szabályozás, és felkéri a kormányt, hogy tegyen lépéseket annak megalkotására. Aggodalomra ad okot a roma kisebbség helyzete, amely – a kormányzati intézkedések ellenére – a nemzetközi egyezségokmány által szabályozott valamennyi területen hátrányosnak mondható. Különösen nyugtalanító a romák diszkriminációja a munkaügyben, a lakhatás, az oktatás, a szociális ellátás és a közéletben való részvétel terén. A bizottság egyebek mellett a fogva tartott romák bántalmazásáról szóló jelentésekre és az elkülönített cigány iskolák létrehozására hívja fel a figyelmet. A kormány számára megfogalmazott javaslat értelmében a további jogalkotási lépéseken túl ajánlatos volna a hatósági személyek – különösen a rendőrök – képzése, valamint egy olyan kampány megindítása, amely a romákkal kapcsolatos attitűdök megváltoztatására hivatott.

A választások első fordulójában a cigányok túlnyomó része listán az MSZP-t támogatta, az egyéni körzetekben már inkább megoszlottak a szavazatok a koalíciós és az ellenzéki pártok jelöltjei között – nyilatkozta tizenkét megyéből érkezett jelzésekre és saját tapasztalataira hivatkozva Teleki László, az Országos Cigány Önkormányzat alelnöke, a szocialisták parlamenti képviselőjelöltje. A roma politikus úgy véli, az előzetes becsléseknél jóval több – becsülhetően 200 ezer – cigány választópolgár adta le voksát. Mint mondta, a cigány lakosság legfontosabb szándéka az volt, hogy megakadályozza a szélsőjobboldali MIÉP kormányra kerülését. Teleki reméli, a romák a második fordulóban is hasonló létszámban mennek el szavazni.

Az új Országgyűlésben négy cigány politikus szerzett mandátumot. A Fidesz színeiben korábban soha nem jutott be roma jelölt a törvényhozásba, most egyszerre három is. Az MSZP frakcióját egy cigány képviselő erősíti. Korábban tehát a Fidesz és az MDF sem igyekezett gondoskodni arról, hogy cigány személyiségek is részt vehessenek a parlament munkájában. Tavaly decemberben azonban a Fidesz–MDF szövetség megállapodást kötött a legnagyobb létszámú cigány szervezettel, a Lungo Drommal. A kormánypártok egyebek mellett vállalták, hogy tíz roma jelöltnek helyet biztosítanak az országos és a területi listákon. Ennek eredményeként hárman jutottak be a parlamentbe: Farkas Flórián, a Lungo Drom és az Országos Cigány Önkormányzat vezetője, Varga József, a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány vezetője, valamint Lukács Mihály, a Lungo Drom választmányának elnöke. Az MSZP országos listájára hat roma jelölt került, de közülük csak Teleki

László, az Országos Cigány Önkormányzat alelnöke, a Cigány Szervezetek Országos Szövetségének vezetője szerepelt esélyes helyen. Teljesült a papírforma: a választások második fordulóját követően bizonyossá vált, hogy a szocialista párt frakciójában Teleki László lesz az egyedüli cigány politikus. A most következő parlamenti ciklus várhatóan jelentős változásokat hoz a cigánypolitikában, hiszen eddig még nem fordult elő, hogy egyszerre négy roma képviselő legyen a törvényhozásban.

A legtöbb cigány hallgató pedagógusképzésben vesz részt, ezen belül is első helyen állnak a tanárképző főiskolák. Az egyetemi szintű bölcsészettudományi szakok, valamint az óvó- és tanítóképző szakok csaknem azonos számú hallgatóval a második helyen állnak. A közhiedelemmel ellentétben viszonylag magas a műszaki területen is a roma tanulók aránya: ezt a képzést inkább a fiúk – a nappali tagozatos roma fiúk negyede – választják. A műszaki tudományokat a művészeti képzés követi: ez az esetek csaknem mindegyikében a zeneművészetet jelenti. A lányok ebben a képzésben is csak igen kis számban képviseltetik magukat. Nagyon kevés roma vesz részt felsőfokú katonai és rendőri képzésben.

Május

A Soros Alapítvány három évvel ezelőtt roma egészségügyi programot indított. A tapasztalatokat több tanácskozáson, a közelmúltban pedig egy tanulmánykötetben összegezték. Csoboth Csilla, Gyukits György, Purebl György és Ürmös Andor a fiatal roma nők egészségi állapotát vizsgálta. A 20–24 éves roma nők mind az iskolai végzettség, mind a munkavállalás szempontjából kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint az azonos korcsoportba tartozó nem roma nők. A nagyarányú szegénység miatt jelentős részük az alapvető fogyasztási cikkek sem képes megvásárolni. Az egészségügyi ellátás igénybevételét vizsgálva viszont a kutatók azt tapasztalták, hogy e tekintetben nincs nagyságrendbeli különbség a két csoport között: a szociális szempontból hátrányos helyzetű fiatal roma nők nem szorulnak ki az egészségügyi ellátás területéről. Lehetséges – olvasható a tanulmányban –, hogy ez a házi orvosok úgynevezett fejkvótás finanszírozásának köszönhető. Az orvosok ugyanis érdekeltek abban, hogy minél többen adják le náluk az egészségbiztosítási kártyájukat. Érdekes eredménye a kutatásnak, hogy a roma nők körében a kórházi ellátás igénybevétele nagyobb, míg a szakellátásé kisebb arányú. A jelenség hátterében az állhat, hogy a romák később, a betegség előrehaladottabb állapotában kerülnek a szakellátó rendszerbe, olyan stádiumban, amikor már kórházi ellátásra szorulnak. A fiatal cigány nők sokkal inkább szenvednek depresszióban, mint nem cigány kortársaik. Csaknem tizedük súlyosan depressziós, míg a nem roma nők esetében ez az arány alig haladja meg a két százalékot. A depresszió – amely elsősorban a szociális helyzettel, annak megélésével hozható összefüggésbe – közvetlenül szerepet játszhat a legkülönbözőbb súlyos szomatikus megbetegedések kialakulásában, és kapcsolatba hozható önkárosító magatartásformák kialakulásával

is. A roma és a nem roma nőknek egyaránt mintegy 26%-a foglalkozott már az öngyilkosság gondolatával, de arra a kérdésre, hogy volt-e már öngyilkossági kísérlete, a cigányoknak 12%-a, míg a nem cigányoknak „csak” kevesebb mint 6%-a válaszolt igennel. Jelentős különbség mutatkozik a megelőzés, azaz a különböző szűrővizsgálatokon való részvétel esetében is. A roma nők kivétel nélkül az összes szűrővizsgálat tekintetében kedvezőtlenebb helyzetben vannak. A legnagyobb gondot a tüdőszűrés elmaradása okozhatja, hiszen köztudott – hangsúlyozzák a kutatók –, hogy a tbc elsősorban a rossz szociális körülmények között élő népeiséget veszélyezteti.

Lemondásra szólította fel az Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ) pártlistákon parlamentbe jutott vezetőit a testület elnökségéhez írott nyílt levelében Pálfi Miklós, az OCÖ elnökhelyettese, a szolnoki cigány kisebbségi önkormányzat elnöke. Emlékeztetett arra, hogy még hatályban van az 1998 első negyedévében hozott elnökségi határozat, amely megtiltotta, hogy az OCÖ képviselői pártszínekben induljanak országgyűlési képviselői mandátumért. Mint írja, ebből adódóan és annak a felismerésnek a tudatában, hogy az Országos Cigány Önkormányzat, mint közjogi testület, nem lehet pártpolitikai érdekek kiszolgálója, elkerülhetetlenek a személyi és szerkezeti változások. Pálfi Miklós szerint első lépésként arra van szükség, hogy mindazon tisztségviselőknek, akik különböző pártok színeiben jutottak országgyűlési mandátumhoz, erkölcsi és politikai kötelezettségük, hogy tisztségükről lemondjanak.

A Miniszterelnöki Hivatalban várhatóan Teleki László lesz a cigányügyekkel foglalkozó politikai államtitkár. Teleki László – az Országos Cigány Önkormányzat alelnöke, a Cigány Szervezetek Országos Szövetségének vezetője – az egyetlen roma politikus, aki szocialista jelöltként szerzett mandátumot az országgyűlési választásokon. Több forrásból is megerősítették azt az információt, hogy Medgyessy Péter miniszterelnök vezetésével valószínűleg cigányügyi kabinet alakul. Bár hivatalos döntés még nincs, a jelek szerint Teleki látná el a titkári teendőket.

Június

Farkas Flórián maradt az Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ) elnöke: a szervezet pénteki, Nyíregyházán tartott közgyűlésén a testület jelen lévő tagjainak többsége leszavazta a személyi kérdéseket felvető indítványt. Farkas Flórián ellenzői azért tartották szükségesnek az elnök lemondását, mert az OCÖ négy évvel korábbi elnökségi határozata szerint a tagok nem indulhatnak pártszínekben a parlamenti választásokon. Ez jelenleg a szervezet három tagját érinti: a Fidesz színeiben mandátumhoz jutott elnököt és Lukács Mihály elnökhelyettest, valamint a szocialista képviselővé választott Teleki László leendő cigányügyi államtitkárt. A Roma Sajtóközpont híradása szerint az országos testületben jelenleg alelnöki tisztséget betöltő Teleki úgy véli: az OCÖ-ben nem a jobb- és a baloldali párto-

kat támogatók szembenállása figyelhető meg, hanem egy, a demokratikus működést támogató és egy ezzel szemben lévő csoport létrejötte.

A miniszterelnök a törvény-előkészítésben és a parlament második kamaráját helyettesítő majdani Nemzeti Tanácsban is számít a kisebbségek részvételére. Medgyessy Péter egyebek mellett azt ígéri, hogy a kisebbségek új intézményekkel gyarapodnak.

„Akár a kétszeresére is emelkedhet az őszi választások után a kisebbségi önkormányzatok száma” – vélekedik Heizer Antal, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal kinevezésre váró új elnöke. Az öröndetes növekedés mellett a visszaéléseket is meg kell akadályozni. Szerinte olyan törvényre van szükség, amely csökkenti az esélyét annak, hogy nem kisebbséghez tartozó jelöltek is induljanak a kisebbségi választásokon.

A Jászládányi Cigány Önkormányzat elnöke a kisebbségi ombudsmanhoz és a megyei közigazgatási hivatalhoz fordult az ellen tiltakozva, hogy szerinte a helyi önkormányzat egyoldalúan módosította az általános iskola pedagógiai programját. Kállai László, a kisebbségi önkormányzat elnöke elmondta: a helyi képviselő-testület minapi döntésével törölte a tantervből a cigány felzárkóztatási programot, így az önkormányzat a továbbiakban már nem kap állami plusztámogatást a roma gyerekek oktatására. Szerinte így a település iskolája több millió forintos bevételtől esik el.

„Mindegyik kormány hozott sikeres intézkedéseket. Ami hiányzott, az a módszeresség” – értékelte az elmúlt tizenkét év romapolitikáját Teleki László szocialista képviselő, a Miniszterelnöki Hivatal cigányügyi államtitkára. Szerinte az új kormánynak, még mielőtt bármilyen komoly lépésre szánná el magát, pontosan fel kell térképeznie a romák helyzetét. Megerősítette, hogy önként megválna az Országos Cigány Önkormányzat alelnöki tisztségétől, mert azt összeférhetetlennek tartja az államtitkári poszttal.

Július

Százezer forint közérdekű bírsággal sújtotta a Legfelsőbb Bíróság egy patvarci italmérés tulajdonosát, mert nem szolgálta ki a faluban élő romákat. A pert kezdeményező Nemzeti Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda vezetője szerint precedensértékű döntés született. Magyarországon a patvarci kocsmárosnő az első, akit a helyi roma közösség hátrányos megkülönböztetése miatt jogerősen elítéltek. A településen élő romák szerint a három éven át tartó bírósági eljárásnak annyi eredménye volt, hogy ma már bemehetnek a sörözőbe, de érzésük szerint ott nem szívesen szolgálják ki őket.

Medgyessy Péter kormányfő lesz az elnöke a szeptember elején megalakuló roma koordinációs tanácsnak. A roma koordinációs tanács a kormányzat cigányügyi stratégiájának

előkészítésében és végrehajtásában, a minisztériumok tevékenységének összehangolásában kap feladatot. A 21 fős testület összetételéről a kormány még nem határozott, de biztosra vehető, hogy a tanácsban nem cigány szakértők is helyet kapnak: az államtitkár számít például Csongor Annának, az Autonómia Alapítvány igazgatójának a közreműködésére. Az üléseken Horváth Aladár, a Roma Polgárjogi Alapítvány vezetője, a kormányfő cigányügyi tanácsadója is részt vesz. A roma politikusok közül várhatóan a tanács tagja lesz Farkas Flórián, az Országos Cigány Önkormányzat és a Lungo Drom elnöke, a Fidesz országgyűlési képviselője is. Zsigó Jenő, a Roma Parlament vezetője egy közelmúltban tartott rádióvitában élesen fogalmazott: tragikus hibának nevezte, hogy a szocialista párt Teleki Lászlót, az Országos Cigány Önkormányzat (nemrégiben leköszönt) alelnökét jelölte parlamenti képviselőnek, majd államtitkárnak. Zsigó úgy vélte, hogy – az általa kökorszaki gondolkodásúnak és káponak minősített – Teleki nyolc éve elnyomja a magyarországi cigányságot. Az államtitkár a bírálatok ellenére szívesen venné, ha a Roma Parlament elnöke is az új koordinációs tanács tagja lenne.

A kormány 400 millió Ft-tal kiegészítette a cigány fiatalokat támogató tanulmányi-ösztöndíj-támogatásra elkülönített keret összegét. Ez mintegy 35%-os emelést jelent a tavalyi keretösszeghez képest, a számítások szerint megközelítőleg 17 ezer roma fiatal számára könnyíti meg a tanulást. Az elmúlt öt évben tizenötszörösére emelkedett a roma ösztöndíjasok száma, és a következő tanévben újabb ötven százalékos növekedés várható.

„Az elmúlt ötven nap során ötven évért kaptak politikai kárpótlást a magyarországi romák” – állítja Teleki László, a Miniszterelnöki Hivatal cigányügyi államtitkára. A tervek szerint hat tárcánál miniszteri biztos foglalkozik majd a cigánypolitikával. A roma tanulók ösztöndíjaira az eddigénél lényegesen több pénz jut, és jövőre a kisebbségi önkormányzatok is nagyobb támogatásra számíthatnak.

Az idén először roma sátor is várja az érdeklődőket az augusztus eleji Sziget Fesztiválon, a program célja a cigány kultúra megismertetése – jelentették be a programszervező Rádió C, Magyarország első roma rádiója sajtótájékoztatóján. A Rádió C felbecsülhetetlen jelentőségűnek tartja a lehetőséget, hogy az évről évre növekvő népszerűségű fesztivál látogatói körében a Roma Sátor elnevezésű program segítségével felkelthetik az e kultúra iránti érdeklődést, esetleg szimpátiát, és ösztönözhetik annak elfogadását. A sátor zenei kínálatában a cigány zene széles spektruma szerepel: az oda betérők európai – francia, spanyol, olasz, osztrák, román – és magyar előadókat egyaránt hallhatnak, utóbbiak a magyar és oláh cigány, továbbá dzsessz és roma rap irányzatokat képviselik. A sátorban délutánonként politológusok, szociológusok, pszichológusok, néprajzkutatók és roma politikusok részvételével vitákat rendeznek egyebek között a roma radikalizmusról és nacionalizmusról, a roma politika útvesztőiről, a roma értelmiség útkereséseiről, valamint a roma és a többségi kultúra konfliktusairól.

Augusztus

Esélyegyenlőségi Főigazgatóságot hoztak létre a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztériumban (FMM). Kiss Péter miniszter szerdán sajtótájékoztatón mutatta be az új intézmény vezetőjét, Lévai Katalint. A főigazgatóság három titkársága a foglalkoztatási rehabilitációval, a nemek közötti esélyegyenlőséggel és a roma munkaerő-piaci programokkal foglalkozik majd.

„Egyetlen politikai erő sem építheti politikáját a gyűlölködésre, mert aki gyűlöletet szít, bukásra van ítélve” – jelentette ki tegnap este Nagykanizsán a roma holokauszt emlékére megrendezett koszorúzási ünnepségen Medgyessy Péter miniszterelnök. Magyarország egyetlen cigány holokauszt emlékműve előtt a kormányfő úgy fogalmazott: a magyar társadalomnak történelmi adóssága van a romákkal szemben. Medgyessy szerint a magyarországi romáknak nemcsak a náciizmus népirtása miatt kellett szenvedniük, de az 1945 utáni baloldali tekintélyuralmi rendszer kirekesztő magatartása is súlyos károkat okozott, hiszen évtizedekig nem ismerték el hivatalosan nemzetiségként a cigányságot. A kormányfő azt mondta, a rendszerváltás legnagyobb vesztese a cigányság, ezért az új kabinetnek a lehető legsürgősebben javítania kell a romák helyzetén. A miniszterelnök az első lépések között említette meg a romaügyekért felelős államtitkárság létrehozását, hat minisztériumnál a romaügyi biztosok kinevezését, valamint a cigányok oktatására fordított költségvetési pénzek idei, 40%-os emelkedését. A kormányfő bejelentette: rövid időn belül sor kerülhet Magyarország első cigány származású nagykövetének kinevezésére.

Kétszer lesz tanévnyitó a hét végén Jászladányban a Hősök terén lévő iskolában: szombaton az önkormányzati, vasárnap pedig az újonnan induló alapítványi intézmény tart ünnepséget. A magániskola még nem rendelkezik a működéséhez szükséges minisztériumi engedéllyel. A helyi cigány önkormányzat a tanévnyitók idején csendes demonstrációt tart, így tiltakozik a szerinte törvénytelenül létrehozott alapítványi iskola ellen – szerintük ugyanis az a cigány származású tanulók elkülönítését szolgálja. „A magániskolában tandíjat kell fizetni, ezt pedig a szegény sorban élő roma családok nem engedhetik meg maguknak” – mondta Kállai László. „A jászladányi önkormányzat általános iskolájának 650 tanulója közül augusztus végéig összesen 205 gyereket írtak ki, várhatóan tehát ezzel a létszámmal indul az alapítványi intézmény” – mondta Vincze Ferencné, az önkormányzati iskola igazgatójától. Hozzátette: a hat éve átadott új iskolaépület tantermeit kettéosztották, egyik szárnyába az alapítványi, a másikba az önkormányzati iskola tanulói járnak majd.

Cigány kisebbségi választás megtartását kezdeményezte a főváros XII. kerületében Kosztolányi Dénes, a Fidesz országgyűlési képviselője és önkormányzati frakcióvezetője, valamint több, más párthoz tartozó kerületi politikus. A helyi választási bizottság azonban

elutasította a kezdeményezést. A bizottság keddi ülésén egyhangúlag úgy döntött, hogy nem tűzi ki a cigány kisebbségi önkormányzati választást. A döntés indoklásából kiderül: a roma választás hat kezdeményezője közül Kosztolányi úgy nyilatkozott, hogy nem tartozik a cigány kisebbséghez, a többi öt személy pedig nem közölte a kisebbséghez való tartozását. Kosztolányi tájékoztatása szerint a romák iránti szolidaritásukat szerették volna kifejezni, úgy gondolták, ezzel a lépéssel demonstratív módon kiállnak a cigányság mellett.

Választási szövetséget hozott létre csütörtökön a Magyarországi Cigány Szervezetek Fóruma, a Roma Parlament, a Demokratikus Roma Szervezet, a Cigány Szervezetek Országos Szövetsége, a Roma Polgárjogi Alapítvány, a Roma Diplomások Országos Szövetsége, az Integrációs Roma Szövetség, a Közéleti Roma Nők Egyesülete és az Új Roma Kerekasztal Szövetség. Együttműködési megállapodásuk szerint a koalíció elsődleges célja a „Farkas Flórián által vezetett Lungo Drom leváltása, az Országos Cigány Önkormányzat megreformálása és demokratikus felépítése”.

Szeptember

Az Oktatási Minisztérium a jogszabályban előírt feltételek hiányára hivatkozva nem adott OM azonosító számot a vitatott jászladányi alapítványi iskolának. Azonosító hiányában az iskola nem kezdheti meg működését. Az iskola létrehozását a kisebbségi ombudsman korábban a helyi cigány lakossággal szembeni diszkriminációs lépésként ítélte el.

Nem csillapodnak a kedélyek a jászladányi alapítványi iskola körül. A képviselő-testület rendkívüli ülést hívott össze, ahol a magániskolába járó gyerekek szülei mellett megjelent Kállai László, a helyi cigány önkormányzat elnöke is. Többen őt hibáztatták a magániskola bezárásáért, s felszólították: hagyja el az épületet. Mint ismeretes, a jászladányi alapítványi iskola nem kapott működési engedélyt, mert a település képviselő-testülete nem kérte ki a cigány önkormányzat egyetértését akkor, amikor a helyi általános iskola egy részét bérbe adták az alapítványi iskolának. A cigány önkormányzat vezetője szerint az utóbbi napokban már-már lincshangulat alakult ki a településen amiatt, hogy a magániskolát be kellett zárni.

Demonstráción tiltakoztak Jászladányban a helyi alapítványi iskola működésének felfüggesztése ellen azok a szülők, akik az idei iskolaévre ebbe az intézménybe írták be gyerekeiket. Bagi Zsolt helyi lakos, a szervezők egyike ismertette azt a levelet, amelyet az érintett szülők Medgyessy Péter miniszterelnöknek írtak. Mint elmondta: a levélben kifejtik, hogy az alapítványi iskola működésének felfüggesztésével véleményük szerint megszűnt a törvényesség, miután az oktatási törvény a szülőknek biztosítja azt a jogot, hogy a lehető legjobb nevelést biztosítsák gyermekeiknek. Utalt arra, hogy augusztus 22-én még 205 beiratkozott diákkal rendelkezett a iskola, volt működési engedélye, ám – mint fogal-

mazott – mindezt hirtelen, rágalmak alapján, felsőszintű döntéssel megszüntették. „A faluban senkinek sincs joga megállapítani, hogy ki magyar vagy roma származású, ha ezt az érintett önként be nem vallja” – idézte a miniszterelnöknek írt levelet Bagi Zsolt. – „Így egyik iskoláról sem mondható el, hogy megsérti a helyi kisebbség jogait, miután ilyen kimutatás nem létezik a faluban.” Tóth Ibolya, az alapítványi iskola igazgatója arról beszélt, hogy a felvételikor senkit sem kérdeztek meg származásáról, és mindenkit felvettek, aki vállalta az intézmény által meghatározott feltételeket, többek között a havi 3000 Ft-os tandíj befizetését. Reményét fejezte ki, hogy a törvénytelen működés rájuk süttött bélyegét hamarosan „letörlik”, és az iskola a falu nagy többségének akarata szerint ismét működhet.

Közel nyolcvan autóval, teherautóval, traktorral és motorbiciklikkel zárták el a Jászladányból Jászkisérre vezető főút jobb oldalát azok a jászladányi szülők, akik gyerekeiket az Antal Mihály Alapítványi iskolába írárták be. A héten ez volt a második megmozdulása a szülőknek, akik azért tiltakoznak, mert az alapítványi iskola működési engedélyét augusztus végén – az indítása körüli jogsértésre hivatkozva – a Szolnok Megyei Közigazgatási Hivatal visszavonta. Mint ismeretes, a helyi cigány kisebbségi önkormányzat szerint a magániskola kirekesztő, mert az itt megállapított havi tandíjat a szegényebb sorsú – főként roma – családok nem tudják megfizetni. Hasonló álláspontra helyezkedett a szakárca és a kisebbségi ombudsman is.

Immár két hete sátorban kénytelen lakni mintegy félszáz paksi roma, mivel a városi önkormányzat életveszélyessé nyilvánította és lebontotta a házukat. A hét hajlék nélkül maradt család a közeli falvakban próbál portát vásárolni, ám valamennyi község lakossága tiltakozik a romák betelepülése ellen, ezért a kiszemelt ingatlanok gazdája sorra visszalépnek házuk eladásától. Félő, hogy a Paks határában sátorozó romák a tél beálltaig nem jutnak komfortos lakáshoz.

A Pakson hajlék nélkül maradt roma családok egyike házat vett egy közeli faluban. A paksi önkormányzat ellen négy falu lakossága akar tüntetni, mondván: a város úgy akarja megoldani a szociálisan nehezen kezelhető polgárai sorsát, hogy elköltözteti őket Paksról.

Paks környéki falvak továbbra is tiltakoznak az ellen, hogy a város az ő területükön lévő üres házakba „telepítse” a hajlék nélkül maradt bedótanyai romákat. Az egyik család Németkéren már megvett egy házat, de kétséges, hogy beköltözhet-e – a polgármester szerint ugyanis a faluban a hír hallatán lincshangulat alakult ki.

Kolompár Károly családjának Németkéren mégis sikerült megvennie egy kétszobás házat, 2,5 millió Ft-ért. A paksi polgármesteri hivatal ki is fizette a vételárat az eladónak, de a költözés elmaradt. Ennek okáról az 1800 lelkes Németkér polgármestere, Mihályi Józsefné így beszél: – A németkériek felháborodtak, amikor megtudták, hogy Paks itt is há-

zat akar venni a bedőtanyai romáknak. Ezért körbejártam a falut, és tárgyaltam tíz eladó ház gazdájával. Tájékoztattam őket a közhangulatról és azt javasoltam, hogy most inkább ne adják el portájukat. Valamennyien elfogadták a javaslatomat. Csak egy ház tulajdonosával nem tudtam találkozni. Azért nem, mert ő éppen akkor vette át a házáért járó pénzt Pakson. Csütörtökön összehívtunk egy rendkívüli képviselő-testületi ülést, és úgy döntöttünk, hogy rávesszük az eladót: lépjen vissza az üzlettől. Akár olyan áron is, hogy mi kifizetjük neki a 2,5 millió Ft-os vételárat. Igaz, szerintünk egymilliót sem ér az épület, ha pedig perbe keveredik az alku felmondása miatt, akkor még az abból származó kárát is megtérítjük. Németkéren akkor már többen jelezték, hogy segítik ebben az önkormányzatot. De a ház eladóját hiába győzködtük, nem lépett vissza. Ennek hallatán a falu lakói közül egyre többen vonultak az eladott házhoz, és azt hangoztatták, hogy nem engedik be a faluba a Bedőtanyáról ideköltöző családot. Több száz ember tiltakozott a bedőtanyai család beköltözése ellen. Azzal sem törődtek, hogy a házat akkor már a rendőrség kommandósokkal megerősítve állta körbe. A polgármester szavaiból kiderült: az eladott háznál ugyanakkor megjelent a paksi jegyző, a megyei közigazgatási hivatal vezetője, valamint Horváth Aladár, a Roma Polgárjogi Alapítvány elnöke, és ők is úgy ítélték meg, hogy a bedőtanyai családnak nem szabad ideköltöznie, mert az számukra veszélyes lenne. Értesítették a már úton lévő famíliát, hogy forduljon vissza. Ők így is cselekedtek, s ezek után a rendőrség úgy ítélte meg: már nem fenyeget semmi veszély, ezért az egyenruhások elhagyták Németkért. Este nyolc óra után azonban több száz helybéli benyomult az eladott portára, és bontani kezdték a házat. A riadóztatott rendőrség újra a helyszínre sietett, de addigra már a cserép több négyzetméteres foltokban hiányzott a tetőről, s nem volt ép ajtaja, ablaka az épületnek. A megtámadott porta átmenetileg használhatatlanná vált. Tegnap rendőrök próbálták a rombolás nyomait rögzíteni. Persze az is nyilvánvalóvá vált, hogy a porban talált lábnyomokból aligha lehet megállapítani, ki vett részt a házbontásban, s így ki követett el bűncselekményt. Arra a nyomozók nem számíthatnak, hogy a helyiek segítik tisztánlátásukat.

Rendeződni látszik a hajléktalanná vált bedőtanyai cigányok sorsa, a családok ideiglenes megoldásként Pakson kapnak szükséglakásokat. A paksi önkormányzattal azt követően sikerült megállapodni, hogy a környező településeken mind erőszakosabb módszerekkel tiltakoztak a bedőtanyaiak beköltözése ellen.

Pakson szombat délelőtt félezer, a környező községekből érkezett ember tüntetett az ellen, hogy a Duna-parti város az ő falvaikban akar házat venni a Bedőtanyán hajlék nélkül maradt roma családoknak. Paks a tiltakozások hatására más megoldást keres a bedőtanyaiak lakáshoz juttatására. Az eddig sátorban lakó bedőtanyaiak téglapépületekbe költözhetnek Pakson. A kisebbségi jogok országgyűlési biztosa vizsgálatot indított az ügyben.

Veszekedésbe torkollott Jászladányban az a rendkívüli szülői értekezlet, amelyet a szülők kezdeményezésére hívtak össze a községi művelődési házban. Az indulatok azt kö-

vetően szabadultak el, hogy Vincze Ferencné, az önkormányzati általános iskola igazgatója bejelentette: az intézményen belüli terembeosztáson ebben a tanévben nem változtatnak. Így a korábban az alapítványi iskolába beíratott gyerekeket továbbra is a cigány tanulóktól elkülönítve oktatják.

Megvásárolja a németkéri önkormányzat azt a házat, amit a falu lakói a múlt hét csütörtökén megrongáltak, így tiltakozva az ellen, hogy a paksi polgármesteri hivatal a portát megvette egy Bedőtanyán hajlék nélkül maradt roma családnak. A megrongált ingatlan megvásárlásáról döntött Németkér képviselő-testülete. A ház két és fél millió forintos árát a község letétbe helyezte egy ügyvédnél. A németkéri képviselők arról is határoztak, hogy a házat átadják a falu cigány kisebbségi önkormányzatának. A kisebbségi önkormányzat közösségi házat alakít majd ki a portán.

Kilenc büntetlen előéletű németkérít börtön fenyeget a múlt csütörtöki házrongálás miatt – állítja Freppán Miklós, a Tolna Megyei Közigazgatási Hivatal vezetője, aki szerint e fenyegetettség mértékét minimálisra csökkentheti, ha a falu mégis engedi beköltözni a házba azt a bedőtanyai roma családot, amelynek a jövedele elleni tiltakozás vezetett a házrongáláshoz. A falu lakói nemet mondtak a javaslatra.

Október

Jászladányban roma kisebbségi jelöltként indul a helyi választásokon a polgármester felesége, és más, nem roma városi vezetők. Ha a köztudottan a vitatott helyi magániskola létrejöttét pártoló jelöltek bekerülnek a cigány önkormányzatba, megadhatják a hozzájárulást az önkormányzati iskolaépület bérbeadásához. A hatályos törvény szerint indulásuk jogszerű.

Jászladányban roma kisebbségi jelöltként indul a helyi választásokon Dankó Istvánné dr. Makai Gabriella ügyvéd, a jászladányi polgármester felesége, Nagy Gellétné, a vitatott alapítványi iskola kuratóriumának elnökhelyettese, Balogh János, a polgármesteri hivatal építésügyi előadója és Tolvaj Árpád villanyszerelő, a kiszgazdapárt tagja. A helyi romák szerint szereplésük a kisebbségi önkormányzati választásokon etikátlan, szégyenletes.

A lépést a Roma Sajtóközpontnak adott nyilatkozatában elítélte Teleki László, a Miniszterelnöki Hivatal romaügyi államtitkára, Horváth Aladár, a kormányfő tanácsadója és Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsman. Farkas Flórián, a Lungo Drom elnöke lapunkban szerdán megjelent nyilatkozatában szomorúnak nevezte, hogy a polgármester felesége roma jelöltként kíván indulni a kisebbségi választásokon. Dankó Istvánné, Nagy Gellétné, Balogh János és Tolvaj Árpád törvényesen indult el a cigány kisebbségi képviselői posztokért. Valamennyien hivatalosan is szerepelnek a többi tizenhat roma képviselőjelölt mellett a szavazólistán. A kisebbségi önkormányzat tagjairól a falu csaknem négyezer válasz-

tópolgára szavazhat majd. A törvény szerint ugyanis Magyarországon elismert tizenhárom nemzeti és etnikai kisebbség mindegyike helyi kisebbségi önkormányzatot hozhat létre az ország bármelyik településén és fővárosi kerületében. A kisebbségi önkormányzat képviselőjelöltjének az induláshoz legalább öt ajánlószelvényt kell összegyűjtenie, s vállalnia kell a kisebbség képviseletét – nem kell azonban igazolnia, hogy az adott nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozik.

Azonnali hatállyal felmondta a Farkas Flórián vezetése alatt álló Lungo Drommal érvényben lévő együttműködési megállapodást a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége. A megállapodás három és fél éve jött létre, és az idei önkormányzati választásokig szólt volna. Az indoklás szerint a szakítást az indokolja, hogy a Lungo Drom „a mai napig is azon szorgoskodik, hogy rasszista elveket valló pártok szűk érdekszférájának megfelelően a cigányságot kiszolgáltassa”.

„Le fogjuk győzni a személyi kultuszra épített Lungo Dromot, gyökeres fordulatot hajtunk végre a romapolitikában” – ígérte Horváth Aladár, a Baloldali Roma Összefogás szóvivője a nemrégiben alakult tömörülés kampánynyitó rendezvényén. A szövetség nyitott és ellenőrizhető Országos Cigány Önkormányzatot szeretne létrehozni.

A hét végén 1308 településen és fővárosi kerületben 1870 helyi kisebbségi önkormányzati választást is tartottak, közülük 1810 volt eredményes. A törvényben elismert tizenhárom magyarországi nemzeti és etnikai kisebbség mindegyike alakíthat önkormányzatot, a testületek több mint felét cigányok hozzák létre. A romák mintegy félszáz képviselőt a települési önkormányzatokba is bejuttattak. A Belügyminisztérium adatai szerint csaknem nyolcvan olyan település akadt, ahol kisebbségi jelölt lett a polgármester. A németek 35, a horvátok 20, a szlovákok 12, a cigányok és a szlovénok négy-négy, a románok egy polgármestert adnak.

A magyar választójogi törvény szerint bárki elindulhat kisebbségi jelöltként, ha vállalja az adott kisebbség képviseletét. Így történhetett meg Jászladányban, hogy cigány képviselőjelöltként indult és nyert Dankó Istvánné Makai Gabriella, a helyi polgármester felesége, Nagy Gellértné, a nagy port kavart jászladányi magániskolát működtető alapítvány elnökhelyettese, Balogh János, a polgármesteri hivatal építésügyi előadója és Tolvaj Árpád helyi villanszerelő: egyikük sem roma származású. Az egyetlen, valóban roma kisebbségi képviselő Banyáné Suki Rita, akit a jászladányi cigányok közül most sokan árulónak tartanak.

Hivatali visszaélés gyanúja miatt feljelentést tett Németkér volt polgármestere ellen Kaltenbach Jenő, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa a bedőtanyai

roma család meghíusult házvásárlása kapcsán – közölte dr. Magyar Pál, Tolna megye főügyésze.

Nem ismétlik meg a választásokat Jászládányban, mivel a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság jogerős végzésével elutasította Kállai László, a jászládányi cigány kisebbségi önkormányzat korábbi elnöke választási kifogását. A kisebbségi vezető azt sérelmezte, hogy az önkormányzati választásokat megelőzően *Jászládányi Szamizdat* címmel uszító és félelemkeltésre alkalmas röplapot terjesztettek a településen, s ezzel befolyásolták a választás eredményét. Kállai szerint jórészt a röplap következménye, hogy a település lakói többségében nem roma származású képviselőket juttattak a cigány kisebbségi önkormányzatba. A kiadó, a szerző és a sokszorosító adatait nem tartalmazó röplapon egyebek mellett arra szólították föl a választókat, hogy ne szavazzanak „Kállai Lászlóra és csapatára”, s minden lehetséges fórumon támadják azokat, akik az alapítványi iskola működését hátráltatják.

„Medgyessy Péter miniszterelnök vezetésével e hét szerdán megalakul a romaügyi táncs” – jelentette be Teleki László, a Miniszterelnöki Hivatal cigányügyi államtitkára Budapesten. A kormány döntése értelmében a cigányügyi tárcaközi bizottság új elnöke Kiss Elemér, a Miniszterelnöki Hivatalt vezető miniszter, alelnöke pedig Teleki lesz. Az államtitkár korábban hat roma miniszteri biztos kinevezését javasolta. A kormány elméletileg támogatja az ötletet, de a közelmúltban hozott határozatában nem nevezte meg azokat a tárcákat, ahol létre kell hozni a biztos posztot. (Ez eddig csak az Oktatási Minisztériumban történt meg.) Teleki László – mint azt kérdésünkre elmondta – továbbra is bízik abban, hogy legalább hat roma biztos segíti majd a minisztériumok munkáját.

November

Véres incidenssé fajult egy rendőri intézkedés mindenszentek napján a gyöngyösi Bugát Pál Kórházban. Egy idős roma asszonyhoz negyven-ötven hozzátartozó érkezett látogatóba. A családtagok a helyszínen értesültek a beteg váratlan haláláról. A tragikus hír hallatán többen elájultak, mások sírtak és jajveszékelték. Valaki kihívta a rendőrséget. Rövidesen hat egyenruhás jelent meg a kórházban. Az ezt követő eseményekről lényegesen eltér a roma családtagok és a rendőrség álláspontja. Fridrik József gyöngyösi kapitány szerint a romák támadtak a rendőrökre, akik a szabályoknak megfelelően jártak el, és „gumibottal törték meg a csoport ellenállását”. Öt családtagot előállítottak, velük szemben hivatalos személy elleni erőszak miatt eljárást indítottak. Az intézkedés során egy rendőr nyolc napon túl gyógyuló, ketten pedig enyhébb sérüléseket szenvedtek. A cigány családtagok viszont állítják, hogy a rendőrök az első pillanattól kezdve brutálisan léptek fel. Az intézkedők között volt az a B. József, akit a romák – ellentétben a gyöngyösi kapitány véleményével – egyértelműen fajgyűlölőnek tartanak. A romák szerint a rendőrök gumibottal ütötték-vágták a gyászolókat, a nőket és a gyerekeket durván lökdösték lefelé a lépcsőn a III. emeletről. Az elhunyt idős asszony egyik fiát a kórházi ajtóhoz bilincselve verték. Fe-

leségét, aki férje védelmére sietett, a hajánál fogva a földhöz csapták. A hozzátartozók elmondása szerint az egyik rendőr a fegyverét is előrántotta, és azt ordította: „Szétlőlek beneteket büdös cigányok!” Az egyik családtag szerint a kapitányságon előállított öt roma férfi közül többeket tovább vertek a rendőrök: ketten kórházi kezelésre szorulnak.

Mindössze harminc percig tartott tegnap délután a jászladányi művelődési házban a helyi cigány kisebbségi önkormányzat alakuló ülése. Az öttagú testület – amelynek négy nem roma és egy roma tagja van – vita és ellenszavazat nélkül döntött az elnök és a képviselők megválasztásáról, valamint két bizottság megalakításáról. A testület elnökévé Banyáné Suki Ritát, a kisebbségi önkormányzat egyedüli cigány származású tagját választották, helyettese pedig Nagy Gellértné, a jászladányi magániskolát létrehozó alapítvány elnökhelyettese lett. A jászladányi polgármester felesége, Dankó Istvánné dr. Makai Gabriella ügyvéd – aki a kisebbségi választásokon a legtöbb szavazatot kapta – nem vállalt vezető funkciót. Banyáné Suki Rita az alakuló ülés után elmondta: szeretnének együttműködni a település önkormányzatával, s főként az oktatás területére koncentrálnak. Hozzátette: a megalakulásával nagy vihart kavart magániskola működésével egyetértenek, de testületként az a dolguk, hogy az önkormányzati iskolai oktatás színvonalának emelését szorgalmazzák.

Minden eddiginél több roma politikus szerzett jogot arra, hogy elektorként részt vegyen az új Országos Cigány Önkormányzat megválasztásában. Számuk akár az ötezret is elérheti. A roma elektoroknak hosszas, hajnalig tartó választási procedúrára kell felkészülniük.

Az eddigi két országos cigány önkormányzati választást a Lungo Drom szövetsége nyerte, és a sikerre harmadszor is jó esélye van. Farkas Flórián, az Országos Cigány Önkormányzat és egyben a Lungo Drom elnöke tavaly decemberben a parlamenti voksoláson végül vesztes jobboldallal kötött választási megállapodást, de fölöttébb kétséges, elég erős lesz-e a roma ellenzék ahhoz, hogy ezt kihasználva átvegye a hatalmat.

Horváth Aladár lesz a Baloldali Roma Tömörülés elnökjelöltje a januárban esedékes országos cigány önkormányzati választáson – adta hírül a Lungo Drom leváltására készülő szerveződés.

Kilenc cigány szervezet néhány hónappal ezelőtt megalakította a Baloldali Roma Összefogást. Az új tömörülés az országos cigány önkormányzati választás megnyerését, a Farkas Flórián vezette Lungo Drom leváltását határozta meg egyik legfontosabb céljaként. A Lungo Drom koalíciója az eddigi két választáson mind az ötvenhárom képviselői posztot megszerezte az Országos Cigány Önkormányzatban, és erre ismét komoly esélye van. A január közepén esedékes választáson túlnyomórészt olyan küldöttek, úgynevezett elektorok vehetnek részt, akik roma jelöltként bekerültek a kisebbségi vagy a települési önkor-

mányzatokba. Márpedig a cigány szervezetek közül a Lungo Drom jelöltjei jutottak a legtöbb mandátumhoz a helyi testületekben. A Baloldali Roma Összefogást ráadásul belső viták is gyengítik, a tömörülést alkotó két legnagyobb szervezet vezetői közül többen átálltak a Lungo Dromhoz. A Baloldali Roma Összefogás ezért mindkét szóban forgó szerveződéssel, a Cigány Szervezetek Országos Szövetségével és a Magyarországi Cigány Szervezetek Fórumával is felfüggesztette az együttműködést. Az érzékeny veszteségért csak részben jelent kárpótlást, hogy a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége – amelyről eddig nem lehetett egyértelműen tudni, melyik táborát erősíti – a baloldali romákhoz csatlakozott.

Egy jászladányi csárdában megalakult a Jászsági Roma Polgárjogi Szervezet, amely főként a térségben élő cigányok helyzetének javítását tűzte ki célul. A településen olyan roma közösségi ház létrehozását tervezik, ahol jogsegélyszolgálatot is működtetnének – jelentették be az alapítók.

„Az Oktatási Minisztérium után január elsejével várhatóan a kulturális tárcánál is roma biztos kezdi meg működését” – jelentette be Teleki László, a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára azt követően, hogy a kormányváltás óta először ülésezett a cigányügyi tárcaközi bizottság.

December

„Haladéktalanul meg kell indulnia a cigányság társadalmi integrációjának” – hangsúlyozta Teleki László, a Miniszterelnöki Hivatal (MeH) roma ügyekért felelős államtitkára Szolnokon. A Kisebbségi Jogvédő Egyesület által cigány önkormányzati vezetők számára szervezett fórumon az államtitkarság féléves tevékenységéről szólva Teleki kiemelte a Romaügyi Tanács létrehozását, és hogy felemelték a cigány tanulóknak juttatható ösztöndíj-keretet is, valamint a minisztériumokban a roma referatúrák kialakítását. Az államtitkár a cigányság életminőségét javító intézkedések közé sorolta a munkaügyi minisztériumban az esélyegyenlőséget szolgáló osztály életre hívását, amelynek fő feladata a romák tartós foglalkoztatását segítő programok kidolgozása.

Teleki László elmondta: a tervek szerint februárban kerülnének a kormány asztalára a módosított elképzelések, amelyek minisztériumokra lebontva, megfelelő pénzügyi fedezettel és felelősök megnevezésével tartalmazzák a romák felzárkóztatását segítő programokat. Kiemelte: jövőre a korábbinál háromszor nagyobb összeggel, 1,1 milliárd Ft-tal gazdálkodhat a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány, de több jut a krízishelyzetek kezelésére és a cigány kultúra támogatására is.

Az Oktatási Minisztérium és az ombudsman is vizsgálódik a Fejér megyei Pátkán, ahol az iskolában a szinte kivétel nélkül értelmi fogyatékosnak nyilvánított roma gyerekeket nemcsak tanuláskor, de étkezéskor is elkülönítik, sőt az ombudsmani vizsgálatig még külön műanyag étkezészetük is volt. A község vezetői szerint a pátkaiak tisztelik egymást, és nem volt semmi gond, amíg kívülről bele nem avatkoztak a falu életébe. A romák azonban úgy érzik, csak egyvalamiben számíthatnak az önkormányzatra: hogy az megtéríti az abortusz, illetve a fogamzásgátló spirál felhelyezésének költségeit.

A kisebbségek napja alkalmából Medgyessy Péter miniszterelnök a Parlamentben átadta a Kisebbségekért Díjakat. Az eseményen Mádl Ferenc államfő és Szili Katalin házelnök is részt vett. A díjat Berényi Dénes akadémikus, az Apáczai Közalapítvány első elnöke, Husznai Gáborné Hambuch Ida, a pécsi Leöwey Klára Gimnázium német nemzetiségi tagozatának vezetője, Joka Daróczi János, a Magyar Televízió Roma Magazinjának szerkesztője, Mezei István, a Magyar Cigány Labdarúgó Válogatott létrehozója, továbbá az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár munkaközössége, a Martenica Néptáncgyűttes és a komáromi Selye János Kollégium képviselője vehette át. A kormányfő elmondta: meg kell teremteni a kisebbségek parlamenti képviseletét, biztosítani kell, hogy a kisebbségi önkormányzatokba csak az adott népcsoporthoz tartozók juthassanak be. Az egyik legfontosabb társadalmi kérdésnek a romák beilleszkedésének támogatását nevezte.

A cigányság rossz szociális helyzetének egyik oka az iskoláztatási hátrányokban keresendő, míg az iskolai hátrányok azzal is magyarázhatók, hogy a roma gyerekek jelentős része egyáltalán nem, vagy csak csekély mértékben kap óvodai nevelést. A Delphoi Consulting tanácsadó és kutatócég kutatást készített a cigányok óvodai neveltetéséről. A felmérés szerint minél kisebb tanulólétszámú az óvoda, és minél kisebb településen található, annál inkább valószínű, hogy magas a roma gyerekek aránya. Azokon a településeken, ahol nem működik óvoda, az átlagosnál nagyobb számban élnek cigányok. A vizsgálat szerint, ha az óvoda férőhely-kapacitása nem teljesen kihasznált, akkor képes korai életkorban fogadni a roma gyerekeket. Ugyanez megfordítva: minél túlterheltebb egy óvoda, annál későbbi életkorban képes fogadni a cigányokat. Ebből következik, hogy a romák arányát az óvodák kapacitásának, a férőhelyek számának növelésével lehet elérni. A tan kötelezettségi kor végéig a roma fiataloknak csak kevesebb mint kétharmada végzi el az általános iskolát. A továbbtanulók elsősorban olyan szakmunkásképző intézményekben folytatják tanulmányaikat, amelyek nem nyújtanak versenyképes tudást. A magyarországi átlaghoz képest a romáknak csupán hatoda kerül érettségit adó szakképző intézményekbe, annak pedig, hogy egy cigány fiatal gimnáziumban folytassa tanulmányait, a nem cigányokhoz viszonyítva negyvenszer kisebb a valószínűsége.

II. A CIGÁNY NEMZETISÉGI ADATOKRÓL

A népszámlálások cigány nemzetiségi adatainak elemzése előtt két fontos tényre kell emlékeztetnünk. Az első tény az, hogy a cigányok színesek. A cigánysággal foglalkozó kutatók gyakran megfélelkeznek erről, és hozzá lehet tenni, hogy szeretnek megfélelkezni, és gyakran szándékosan feledkeznek meg erről. A lakosság viszont számon tartja ezt és a cigányokat gyakran színesekként emlegeti: „brazilok”, „indiánok”, „feketék”, „nem szoláriumbarna”. A cigányok külseje általában letagadhatatlanná teszi a cigány származást.

A második tény a két eddigi országos cigány vizsgálatban használt kritériumhoz kapcsolódik. Ahhoz, hogy azt tekintettük cigánynak, akit a környezete cigánynak tartott. Mint ismeretes, erre azért volt szükség, mert a cigányok lakhelyéről és címéről nincs nyilvánítás, tehát bármilyen minta összeállítása csak az említett alapon volt lehetséges. (Mellékesen jegyezzük meg, hogy mintát azon az alapon sem lehet készíteni, hogy cigánynak azt tekintjük, aki magát cigány nemzetiségűnek vallja. Ezeknek az embereknek a lakhelye és címe éppen úgy nem áll rendelkezésre, mint a többi cigányé.) Fölmerül azonban az a kérdés, hogy ki az, akit a környezete cigánynak tekint. Az elsőnek említett tény szerint a környezet a barna bőrűeket tartja cigányoknak. Ezen túlmenően a cigány származásukat tartja cigánynak. Azokat tartja cigánynak, akiknek a szülei cigányok. Általában a félcigányokat is cigánynak tartja, a lényeg azonban az, hogy származás szerint határozza meg a cigányokat. Ebben az értelemben cigány marad az az értelmiségi, akiről környezete tudja, hogy cigány szülők gyermeke, akkor is, ha nem vallja magát cigánynak, sőt tagadja, hogy cigány.

Természetesen vannak olyan emberek, akikről a környezet nem tudja, hogy cigány és akik el tudják titkolni cigány származásukat. Ezek kivételek. Vannak továbbá fehér bőrű cigányok, akik kivételes körülmények között szintén el tudják titkolni cigány származásukat. Ezek is kivételek. Általában azonban a származás az irányadó.

Márton László írta 1989-ben, *Kiválasztottak és elvegyülők* című könyvében: „Természetesen a zsidó származás: *valóság*; [...] minél inkább teher, annál inkább valóság, s bár nincs joga elítélni senkinek, ha valaki közülük szabadulni akar ettől a tehertől, azért nem árt tudni (és különösen a zsidóknak nem árt tudni), hogy a valóságból nem lehet kimenedni, s ha valaki menekülni próbál, a menekülés is részévé, mégpedig a legpusztítóbb részévé válik a valóságnak.”

Nem kell arra figyelmeztetni, hogy Márton idézett mondataiban a zsidó szó a cigány szóval helyettesíthető. Könyvének másik helyén arról írt, hogy kevesen vannak, akikben a körülmények nem teszik elevenné a zsidó származás tudatát, és leginkább elevenné furcsa módon az a torz tény teszi, hogy sokan vannak, akik titkolják, vagy akik elől gyermekkorukban elpalástolták, s az ilyen emberek aztán *rájönnek* származásukra, ami az elkerülni vágyott kirekesztettséget visszavonhatatlanná és végzetessé teszi.

Valakinek zsidó mivolta a származásra korlátozódik, idézzük megint Mártont, és ez egyaránt vonatkozik zsidókra és nem zsidókra: a származás tudatára a zsidóknál és a zsidó származás számontartására a nem zsidóknál. A cigányokra is igaz, hogy tudatában vannak cigány származásuknak, a nem cigányok pedig számon tartják a cigány származást, és ennek alapján mondják a cigányt cigánynak.

A két említett vizsgálatban a környezet cigánynak mondta a cigányokat és ők maguk is cigánynak tartották magukat. Az 1993. évi vizsgálat mintájába 2222 lakás került be. Ezek közül 405-ben hiúsult meg a kérdés, de a megghiúsultak közül 240-ben azért, mert rossz volt a cím, vagy elköltöztek, vagy nem lehetett elérni a lakásban lakókat. 140 esetben került sor a válasz megtagadására, 70 esetben indokolás nélkül, és 52 esetben emberi jogi indokollással, vagy azzal, hogy a megkérdezett nem cigány. A környezet véleménye alapján felkeresett személyek döntő többsége tehát cigánynak tartotta magát.

A tárgyra térünk. Az a cigány személy, aki cigánynak tartja magát, népszámlálás idején nem feltétlenül vallja magát cigány nemzetiségűnek. Igen sok ember van, aki magát cigánynak és magyarnak, vagy magyarnak és cigánynak vallja, nemzetiességi hovatartozását illetően azonban nem cigánynak, hanem magyarnak vagy magyar cigánynak.

Az 1990. évi népszámlálásban 143 ezer ember vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Az 1990. évi iskolastatisztikák alapján a cigány népesség számát 1990-ben 440-450 ezer főre becsülhetjük. Vagyis 1990-ben a cigányok 32%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek.

A 2001. évi népszámlálásban 190 ezer ember vallotta magát cigány nemzetiségűnek. A 2003. évi országos adatfelvétel alapján a népszámlálás évében 600 ezer főre becsülhető az ország cigány népessége. 600 ezer fővel számolva a cigányok 32%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Növekedett tehát a magukat cigány nemzetiségűnek vallók létszáma, de változatlan maradt arányuk a teljes cigány népességhez képest.

Az 1993-as adatfelvételben minden 14 éven felüli személytől megkérdeztük, hogy milyen nemzetiségűnek vallja magát. A kérdező biztosnak pontosan kellett rögzítenie azt, amit a kérdezett mondott és a kettős identitásra vonatkozó válaszokat is el kellett fogadnia. Az ötezernél több megkérdezett 56,2%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 22%-a cigány nemzetiségűnek, 18,2%-a magyar cigánynak, 0,7%-a román vagy beás nemzetiségűnek.

A 2003-as felmérésben is kérdeztük a nemzetiséget. A megkérdezettek 37,8%-a vallotta magát magyar, 29,8%-a magyar cigány, 26,8%-a cigány, 4,5%-a beás és 1%-a egyéb nemzetiségűnek.

Az 1993-as vizsgálatban a magyar anyanyelvű cigányok 60,18%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 18,76%-a magyar cigány és 18,46%-a cigány nemzetiségűnek. A romungrók 60,18%-a a magyar anyanyelvű és cigány származású embert magyar nemzetiségűnek nevezte. Ezek az emberek cigánynak ismerték el magukat már akkor, amikor a kérdőív többi kérdésére feleltek, hiszen az egész kérdés annak ismételt hangsúlyozott bejelentésével kezdődött, hogy a kérdés célja a cigány családok helyzetének megismerése. Cigánynak ismerték el magukat, de magyar nemzetiségű cigánynak.

A nemzetiségi adatokat tartalmazó népszámlálási kötet megjelenése óta sokan írták le azt a mondatot, hogy 600 ezer magyarországi cigányból *csak* 190 ezer ember vallotta magát cigány származásúnak, vagy más megfogalmazásban 190 ezer ember vállalta cigányságát. Az 1993-as felmérés adatai azonban mutatják, hogy a magyar anyanyelvű cigányok többsége magyar nemzetiségűnek vallja ugyan magát, de elismeri cigány származását és vállalja cigányságát. Nem is tehet mást. Mert környezete szigorúan számon tartja származását.

A kisebbségi törvény megfogalmazása idején fölmerült az a javaslat, hogy a nemzeti kisebbségek között ott legyen a zsidó is. A magyarországi zsidók többsége ezt elutasította.

Az ELTE Szociológiai Intézetében működő Kisebbségkutató Intézet 1999-ben felmérést végzett a mai magyarországi zsidóságról. A kérdőív egyik kérdése a zsidó identitásra vonatkozott. Az öt lehetséges válasz közül az egyik póluson a „Magyarországon élő zsidó vagyok” szerepelt. Ezt a választ első helyen 23, második helyen 16% választotta. A másik póluson „magyar vagyok” válasz szerepelt. Ezt 13, illetőleg 10% választotta. A válaszolók többsége a kettős identitású válaszokat választotta. A „zsidó vallású (származású) magyar vagyok” választ 30, illetve 25% választotta. A „magyar is meg zsidó is vagyok” választ mindkét helyen 24% választotta.

A mai Magyarországon élő zsidók ősei a 18. és a 19. században vándoroltak be Magyarországra. Bevándorlásuk előtt természetesen nem magyar volt az anyanyelvük. Jelenleg magyar az anyanyelvük és a 2001. évi népszámlálás idején a nemzetiségi kérdésre nagy többségük valószínűleg azt a választ adta, hogy magyar nemzetiségű.

A romungrók ősei a 16., 17. és 18. században vándoroltak be Magyarországra. Anyanyelvük cigány volt és a cigány nyelvet nagy részük – valószínűleg a többségük – a magyar nyelv megtanulása mellett még sokáig megőrizte. Jelenleg magyar az anyanyelvük és a 2001. évi népszámlálás idején többségük magyar nemzetiségűnek vallotta magát.

A magyar cigány nemzetiséget választóknál nyilvánvalónak látszik a kettős identitás. Tudjuk azonban – és hangsúlyoztuk is –, hogy kettős identitásúak a magyar nemzetiséget választók is. És nem tudjuk, csak találgatjuk a magyar cigány nemzetiség választásának jelentéseit. Lehet olyan jelentése, hogy magyar is vagyok meg cigány is vagyok, de lehet más jelentése is.

A jelenlegi országterületen a magyar anyanyelvű cigányok aránya 1893. január 1-jén 79,5% volt. Vagyis a mai romungrók őseinek nagy része már a 19. század vége előtt magyarra cserélte korábbi nyelvét. Azt is tudjuk, hogy ez a nagy rész hányadrész. Az 1993-as vizsgálat 450 ezer cigány emberéből 405 ezer volt magyar anyanyelvű. Ebből a 405 ezerből 320 ezer a korábban elmagyarosodott ősök leszármazottja, 85 ezer pedig 1971 és 1993 között cserélte a cigány vagy a beás nyelvet magyarra.

1893 és 1971 között a romungrók száma négyszeresére, a beásoké nyolcszorosára, az oláh cigányoké kilencszeresére nőtt. A magyar cigányok megnégyszereződése nyelvi asszimiláció, a beás és az oláh cigány sokszorozódás bevándorlás következménye. Az 1971 és 1993 közötti nyelvcserék a telepekről való kiköltözéssel, a magyar többséggel való na-

pi érintkezéssel, a munkahelyeken folyó magyar nyelvű kommunikációval, a védőnővel, az orvossal, az ügyvéddel, a hivattal, és legnagyobb mértékben az óvodával és az iskolával magyarázhatók.

1993-ban a beások 19%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek, a többiek cigány vagy magyar cigány vagy egyéb nemzetiségűnek. A 2003-as felmérésben 39% vallotta magát magyar, 42% cigány, 3% beás és 17% magyar cigány nemzetiségűnek. A kettős identitás, a magyar cigány nemzetiség náluk is többjelentésű. A beások többsége különben nem beás vagy román, hanem cigány vagy magyar cigány nemzetiségűnek mondja magát.

1993-ban az oláh cigányok 22%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 56,3%-a cigány nemzetiségűnek, 15,3%-a magyar cigány nemzetiségűnek. 2003-ban 29%-uk vallotta magát magyar, 42%-uk cigány, 3%-uk beás és 17%-uk magyar cigány nemzetiségűnek.

Ne felejtjük el, hogy a beások kis része jött a 19. század végén, döntően nagy részük a 20. században, egészen 1945-ig vagy 1948-ig. Az oláh cigányok jelentős része a 19. század második felében jött, de még nagyobb azoknak a száma, akik a 20. században jöttek a jelenlegi országterületre a nagyobb, történeti országból. És közben folyamatosan magyarosodtak azok is, akik a 19. században érkeztek.

Azt se felejtjük, hogy bár a magyar cigányok többsége a 16–19. században magyarosodott el, de egy részük esetében a 20. században zajlott ez a folyamat. Elképzelhető, hogy a viszonylag frissen elmagyarosodott cigányok közül kerültek ki azok a magyar anyanyelvű cigányok, akik cigány nemzetiségűnek mondták magukat.

Az iskolázottság és a magyar nemzetiséghez való kötődés erős kapcsolata senkit sem fog meglepni. Három értelmezés is kézenfekvő. Az első közülük az iskola asszimiláló hatása. A második szerint azok iskolázódnak, akik alkalmazkodni, beilleszkedni, asszimilálódni akarnak, akik magyarok szeretnének lenni. A harmadik az anyanyelvvel függ össze. A magyar anyanyelvűek iskolázottabbak és egyébként is nagyobb arányban vallják magukat magyar nemzetiségűnek.

Kölcsönösek az összefüggések a munkaerő-piaci státusnál is. A foglalkoztatotaknál már maga az elhelyezkedtség is a magyar nemzetiség elfogadásának irányában hat, a munkahely elvesztésétől való félelem is és a munkatársakkal való kapcsolat is, de az is igaz, hogy a már beilleszkedett, asszimilálódott emberek inkább meg tudják tartani munkahelyüket és könnyebben el tudnak helyezkedni. Továbbá: inkább van állásuk a magyar anyanyelvűeknek és az iskolázottaknak.

Erős összefüggés van a cigány szervezetekben való részvétel és a nemzetiségi önmeghatározás között is. Elég természetesnek látszik, hogy a cigány szervezetekben aktív személyek az átlagosnál kisebb mértékben vallják magukat magyar és az átlagosnál nagyobb mértékben cigány nemzetiségűnek.

Ez az összefüggés azonban nem teljesen egyértelmű. A cigány szervezetek tagjainak 45%-a tisztán (jelző nélkül) magyar nemzetiségűnek vallotta magát. (Ez az arány a teljes mintában 56%.) A cigány szervezetek tagjai a többiekénél nagyobb, de nem sokkal nagyobb mértékben vallják magukat cigány nemzetiségűnek. Ha elfogadnánk azt az elvet,

hogy azok a cigányok, akik cigány nemzetiségűnek vallják magukat, akkor azt is el kellene fogadnunk, hogy a cigány szervezetek tagjainak közel fele nem is cigány.

A lakóhely nagysága és jellege elég nagymértékben befolyásolja a nemzetiséghez való kötődést és az asszimilációs folyamatokat. Két ellentétes irányú mechanizmust figyelhetünk meg. Az egyik: a hagyományok megőrzése könnyebb a kis településeken, amelyeken az interakciók sokkal nagyobb része folyik a rokoni, szomszédsági viszonylatokban és amelyeken nagyobb eséllyel maradnak fenn az idősebb generációk által képviselt hagyományok. A másik: a nagy városokban sokkal több a lehetőség a kisebbségi civil szervezetelek működésére, kisebbségi iskolák, kulturális és politikai rendezvények szervezésére.

Az 1993-as és a 2003-as felvétel adatainak vizsgálata bizonyítja mindkét mechanizmus létezését. A magukat nem magyar nemzetiségűnek vallók aránya az ezer főnél kevesebb lakost számláló településeken a legnagyobb. A település méretének növekedésével ez a ráta fokozatosan csökken. A százezernél több lelket számláló városokban azonban ismét nagy azoknak az aránya, akik cigány nemzetiségűnek mondták magukat. Ezeket az arányokat az anyanyelv is befolyásolja. A kis településeken ugyanis a beások vannak viszonylag sokan, a százezer főnél nagyobb városokban viszont a cigány anyanyelvűek aránya nagyobb az átlagosnál.

Ha együttesen nézzük a nyelvi és nemzetiségi identitás településnagyság szerinti megoszlását, akkor azt tapasztaljuk, hogy a magyar nyelvű és identitású cigányok aránya az átlagosnál alacsonyabb az ezer fő alatti községekben és a százezer főnél nagyobb városokban. A nem magyar anyanyelvű és nem magyar nemzetiségű cigányok aránya viszont éppen ebben a két kategóriában nagyobb az átlagosnál. Érdeemes külön vizsgálni Budapestet. Itt a nem magyar nemzetiségűek nagy aránya nem azoknak köszönhető, akik beás vagy cigány anyanyelvűek miatt őrizték meg identitásukat. A fővárosban a magyar anyanyelvű, de cigány nemzetiségű válaszadók aránya sokkal nagyobb, mint vidéken. Ebben bizonyosan szerepet játszik a cigány politikai szervezetek hatása.

A bevallott anyanyelv tekintetében változik az emberek álláspontja, és egy integrációra törekvő roma akkor is magyar anyanyelvűnek mondhatja magát, ha annak idején nem ez volt az első nyelv, amelyet elsajátított. Ezzel kapcsolatban idézzük Tove Skutnabb-Kangass négy, illetőleg öt lehetséges meghatározását az anyanyelvről: ²

1. származás – az elsőként megtanult nyelv,
2. a) azonosulás/azonosítás – ez az a nyelv, amellyel a beszélő azonosul;
b) az a nyelv, amellyel a beszélőt anyanyelvi beszélőként azonosítják,
3. a legjobban ismert nyelv,
4. a legtöbbet használt nyelv.

E definíciókból Skutnabb-Kangass az alábbi következtetéseket vonja le:

1. Egy személynek több anyanyelve is lehet.
2. Ugyanazon személynek más-más lehet az anyanyelve a különböző definíciók szerint.

² Idézi Kontra Miklós a *Kritika* 2003. januári számában.

3. Egy személy anyanyelve élete során akár többször is változhat.
4. Az anyanyelvi definíciókat a nyelvi emberi jogokkal kapcsolatos társadalmi tudatosság foka szerint hierarchikus sorrendbe állíthatjuk.

A KSH a 2001. évi népszámlálásban a 23–25. kérdésre a választ nem tette kötelezővé. Közülük a 23.3 szerint: melyik nyelv az anyanyelve? Anyanyelvként – minden befolyástól mentesen – azt a nyelvet kell megjelölni, amelyet az összeírt személy gyermekkorában (általában elsőként) tanult meg, s amelyen családtagjaival általában beszél, és anyanyelvének vall.

A némák és beszélni még nem tudó csecsemők anyanyelve az a nyelv, amelyen a hozzátartozók rendszerint beszélnek. Tekintettel arra, hogy a nemzetiségi lakosság gyermekkorában több nyelvet tanul meg és beszél anyanyelvi szinten, ezért három nyelv megjelölésére van lehetőség. A népszámlálási kérdőív szerkesztői nem vették észre, hogy az anyanyelvre három egymástól eltérő meghatározást adtak, s erről természetesen nem is világosíthatták fel a kérdezőket.

A népszámlálások és az országos cigány felmérések során végül is azt a nyelvet írták be anyanyelvnek, amelyet az összeírt személy anyanyelvének vallott. Ez az esetek nagy többségében lehetett az elsőként megtanult nyelv, de nem feltétlenül volt az. Amit biztosan tudunk, az a *bevallás*. Az esetek nagy többségében a vallott nyelv azonos az elsőként megtanult nyelvvel, de ismeretlen számú esetben nem azonos azzal.

Egy személy anyanyelve élete során többször is változhat – írta Skutnabb-Kangas, és hozzátehetjük, hogy az anyanyelv néha elhatározás és választás kérdése. Az 1971. évi országos kutatás szerint akkor a 320 ezer cigány személyből 61 ezer, vagyis 21,2% volt cigány és 25 ezer, vagyis 7,6% volt román anyanyelvű.

Az 1990. évi népszámlálásban 48 072 cigány anyanyelvű személyt írtak össze, de úgy, hogy a beás anyanyelvűeket is cigány anyanyelvűeknek vették. Az iskolastatisztikák alapján 445 ezer főre becsülhető az akkori cigány lakosságnak ez a 48 072 személy 10,8%-át tette ki. Vagyis a cigány és a beás anyanyelvűek együttes száma az 1971. évi 86 ezerről 48 ezerre csökkent, arányuk pedig 28,8%-ról 10,8%-ra.

Az 1993. évi országos kutatásban a megkérdezettek 5,5%-a mondta magát beás, és 4,4%-a cigány anyanyelvűnek. Ez összesen 9,9%, ami közel áll az 1990. évi népszámlálás 10,8%-ához.

A 2001. évi népszámlálás során 48 685 beás és cigány anyanyelvű személyt írtak össze. Már írtuk, hogy a népszámlálás idején 600 ezer körül volt a cigányok létszáma. Vagyis 2001-re 8,1%-ra csökkent a magukat beás, illetőleg cigány anyanyelvűnek mondó személyek együttes aránya. Tudjuk azonban azt is, hogy az 1993-as kutatásban jóval többen beszéltek a beás vagy a cigány nyelvet, mint ahányan anyanyelvűeknek mondták: 11,3% beszélte a beás, és 11,1% a cigány nyelvet.

Jó lett volna a 2001-es népszámlálás *Nemzetiségi kötődés* című 2002-ben kiadott kiegészítéséből megtudni a cigány anyanyelvűek és a családi körben cigány nyelvet beszélők, illetőleg a beás anyanyelvűek és a családi körben beás nyelvet beszélők számát. A terjedel-

mes kötet azonban érthetetlen módon összevonta a cigány és a beás anyanyelveket, valamint a cigány és a beás nyelveket családi körben beszélőket.

A cigány és a beás anyanyelvűek együttes 8,1%-os aránya mindenesetre azt mutatja, hogy 1993 és 2001 között is tovább hatottak az anyanyelv cseréjét előidéző tényezők. Nem kétséges, hogy tovább hatnak ma is, és tovább fognak hatni a legközelebbi években is. E tényezők közül közvetlen hatását illetően az iskola a legerősebb.

Ellentétes irányban hatnak a cigány és a beás nemzetiségi, nyelvi és kulturális mozgalmak. Ezek a mozgalmak megélhetést nyújtó és jövedelmeket biztosító politikai érvényesülési lehetőségeket, és már a jelenben is anyagi előnyöket nyújtanak a hozzájuk csatlakozóknak.

Családi és rokonsági kapcsolataikat azonban a nyelvet váltó beások és oláh cigányok is fontosnak tartják. Ezek a kapcsolatok biztosítják megélhetésüket, segítik gyermekeik felnevelését, és kisebb-nagyobb mértékben érzelmi biztonságot adó társas háttérrel jelentenek számukra. Ezért megőrzik beás és oláh cigány identitásukat is.

Sokan és sokszor írták már le, hogy csak azokat tekinthetjük cigánynak, akik önmagukat annak vallják. Nehéz azonban megállapítani, hogy ki vallja magát cigánynak. Már régebben tapasztalhattuk, és a legutóbbi hónapokban különösen, hogy a cigány identásra vonatkozó kérdést a nemzetiségi hovatartozással mérték és mérik. Vagyis azt tekintik cigánynak, aki cigány nemzetiségűnek vallja magát. Azzal az alapfeltevéssel élnek tehát, hogy cigánynak csak nemzetiségi értelemben lehet lenni. És továbbá azzal a feltevéssel, hogy a cigányok mind nemzetiségnek tekintik magukat, és aki nemzetiségét tekintve nem érzi magát cigánynak, az *nem érezheti* semmilyen módon annak magát. Ezek természetesen képtelen feltevések. Tudomásul kellene venni, hogy a magyarországi cigányok többsége magyar vagy magyar cigány nemzetiségűnek és ugyanakkor cigánynak vallja magát.

III. A MUNKAERŐ-PIACI ÉS A JÖVEDELMI HELYZET VÁLTOZÁSAI

Elég elterjedt az a nézet, hogy Magyarországon 5-6%-os a munkanélküliségi ráta, és ez kedvezőbb, mint az Európai Unió 7-8%-os rátája. A valóságos munkanélküliségi ráta azonban sokkal nagyobb 5-6%-nál.

A nyolcvanas évek közepén 5 millió ember volt aktív kereső, és további 400 ezer foglalkoztatott nyugdíjossal együtt 5 millió 400 ezer volt a foglalkoztatottak száma, nem számítva a gyesen, gyeden levőket. A nyolcvanas évek második felében csökkenni kezdett az aktív keresők száma, mint ahogy ezekben az években a reálbérek is csökkenni kezdtek. De még 1989-ben is 4 millió 800 ezer volt az aktív keresők száma, és 400 ezer a foglalkoztatott nyugdíjasoké. 1993-ra 3 millió 827 ezerre csökkent a foglalkoztatottak száma, vagyis 1985-höz képest 1 millió 600 ezer, 1989-hez képest 1 millió 400 ezer ember veszítette el munkahelyét. Aki tehetett, nyugdíjba menekült. 1989 és 1993 között 400 ezerrel nőtt a nyugdíjasok száma. 1993-ra 700 ezer ember vált nyilvántartott munkanélkülivé. A többiek – félmillió ember – az inaktív személyek közé kerültek, vagyis ők inaktívnak nevezett munkanélküliek voltak.

Elsősorban az iskolázatlanok veszítették el munkahelyüket. A felsőfokú végzettségűekhez képest a középiskolát végzetteknek két és félszeres, a csak 8 osztályt végzetteknek ötszörös esélyük volt arra, hogy munkanélkülivé váljanak. Nagy szerepe volt a területi különbségeknek is. Budapesten 6,6% volt a munkanélküliségi ráta, Borsodban 20,2, Szabolcs-Szatmárban 20,6, Nógrádban 21,3.

A cigányoknál még nagyobb volt a munkahelyek elvesztésének aránya: a foglalkoztatott cigányok száma 1985-ben 125 ezer, 1989-ben 109 ezer, 1993 végén 56 ezer volt. 1985-höz képest 69 ezer, 1989-hez képest 55 ezer cigány ember veszítette el munkahelyét. Az országban a munkahelyek 30%-a, a cigányoknál a munkahelyek 55%-a szűnt meg.

Fő oka ennek a cigányok iskolázatlansága volt. A 20 évesnél idősebb cigányok 43%-ának volt 0-7 osztály és 41%-ának 8 osztály végzettsége, míg a nem cigányok közül 0-7 osztályt 19, nyolc osztályt 25% végzett. A második ok a cigányok lakóhelye. Nagyon kevés cigány élt 1993-ban Fejér, Komárom-Esztergom, Vas és Veszprém megyében és a legkevesebb Győr-Moson-Sopron megyében. Pontosan ezekben a megyékben volt a legkisebb a munkanélküliség. Budapesten, ahol szintén viszonylag kicsi volt a munkanélküliség, már nagyobb volt a cigányok száma, de a teljes budapesti népességhez képest kicsi volt a cigányok aránya. Ezzel szemben már akkor is Borsodban volt a legnagyobb a cigányok száma és aránya. Borsodot Szabolcs követte, majd Nógrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú és a Dunántúlon Baranya és Somogy. Ezekben a megyékben lakott és lakik a cigányok kétharmada és az ország lakosságának egyharmada.

1993 és 1997 között tovább csökkent a foglalkoztatottak száma, tehát minden bizonynyal növekedett a munkanélküliség. 1997 és 2001 között növekedett a foglalkoztatottak

száma, de csak kis mértékben. Az aktív keresők száma 2001-ben sem volt nagyobb, mint 1993-ban, vagyis nem csökkent a munkanélküliek száma. 1993 és 2001 között 700 ezerrel 364 ezerre csökkent a nyilvántartott munkanélküliek száma. A regisztrált munkanélküliségi ráta 2001-ben 9,8% volt. A tényleges munkanélküliek száma azonban jóval nagyobb volt 364 ezernél, és a tényleges munkanélküliségi ráta is nagyobb 9,8%-nál. Az ellátásra nem jogosult munkanélküliek ugyanis nem látták annak értelmét, hogy regisztráltassák magukat.

A rádió, a televízió és a sajtó a munkanélküliségről többnyire nem a munkaügyi szervezet, hanem a Statisztikai Hivatalban negyedévenként ismétlődő munkaerő-felmérés adatait közli. A munkaerő-felmérés szerint 2001-ben a munkanélküliek száma 233 ezer, a munkanélküliségi ráta 5,7% volt. E felmérésben csak azt tekintik munkanélkülinek, aki a kikérdezést megelőző négy hét folyamán aktívan keresett munkát, és rendelkezésre áll, azaz két héten belül el tudná kezdeni a munkát. Vagyis a felmérés nem a munkanélkülieket számolta meg, hanem csak azokat a munkanélkülieket, akik a nekik föltett kérdésre azt válaszolták, hogy az előző négy hétben aktívan kerestek munkát.

A *Foglalkoztatási helyzetkép 2001* című kiadvány szerint a munkaerő-felmérésben megkérdezettek önbesorolása szerint „magát 413 ezer fő tekintette munkanélkülinek”. Ha őket munkanélkülinek elfogadjuk, akkor a munkanélküliségi ráta 10% fölé emelkedik.

A 2001. évi népszámlálás munkaerő-piaci adatai szerint a foglalkoztatottak száma 2001-ben 3 millió 690 ezer volt, vagyis 170 ezerrel kisebb, mint a munkaerő-felmérésben, a munkanélküliek száma viszont 426 ezer, vagyis 183 ezerrel nagyobb, mint a munkaerő-felmérésben. A munkanélküliségi ráta e szerint 2001-ben 10,1% lett volna. A mondottakból nem az következik, hogy a munkaerő-felmérés rosszul határozza meg a munkanélküliség fogalmát, hanem az, hogy a magyarországi munkanélküliek fele reménytelennek találja az aktív munkakeresést.

Gábor R. István már 1998-ban tanulmányt tett közzé a reményvesztett dolgozókról. A tanulmányban tájékoztatást adott azokról a vitákról, amelyek az OECD-országokban folynak a reményvesztettség értelmezéséről és méréséről, valamint arról, hogy ha a reményvesztetteket együtt tárgyalják a munkanélküliekkel, akkor az országok közötti különbségek sokkal kisebbek, mintha csak a munkanélküliségi mutatókat veszik figyelembe. Ez ugyanis azt sugallja, írta Gábor, hogy egyes országok kiugróan jó eredménye a munkanélküliség terén valójában csak látszat. Gábor különben utalt a keynesi felfogásra, amely szerint a munkanélküliség eltántorít az álláskereséstől. Recesszió vagy válság idején megjelenik, majd növekszik a rejtett munkanélküliség. A rejtett munkanélküliek rövidebb vagy hosszabb munkaidőre abbahagyják a munkakeresést. Amikor azután megjön a konjunktúra, amikor bőven vannak állások, visszatérnek a munkaerő piacra.

Legyünk őszinték, ezek elég elvont okoskodások. A munkanélküli, akiről szó van, az ország valamelyik elmaradott térségében, falun, esetleg aprófaluban él, kisebb vagy nagyobb távolságban a munkaügyi központtól. Dolgozni kezd, ha munkát kap, de hiábavalónak és értelmetlennek találja a munkakeresést, és ezáltal munkanélküliből rejtett munkanélkülivé válik.

Visszatérek a kiindulópontoz. A válság kezdetén másfél millióval csökkent a foglalkoztatottak száma és azóta sem növekedett. A munkanélküliek kimutatott száma viszont 1993 és 2002 között folyamatosan csökkent és nem egyszer hallottuk, hogy Magyarországon sokkal kisebb a munkanélküliség, mint az Európai Unió országaiban. Az ellentmondásra nem találok más magyarázatot, mint a rejtett munkanélküliséget.

Tény viszont, hogy az ország nagy részén alacsony a munkanélküliség. A megyei regisztrált munkanélküliségi ráták valamennyire mutatják ezt. A ráta 2001-ben Budapesten 2,7, Győr-Moson-Sopron megyében 4,2, Pest megyében 4,3, Vas megyében 5,1, Fejér megyében 6,4, Zala megyében 6,6, Veszprém megyében 7,0, Komárom-Esztergom megyében 7,2 volt, vagyis ezekben a megyékben a munkanélküliség közel jár ahhoz, amit a közgazdászok a munkanélküliség természetes rátájának neveznek, sőt Budapesten, Pest megyében, Győrben, Sopronban munkaerőhiány van.

Az átlagosnál nagyobb a munkanélküliségi ráta Baranyában és Somogyban, Hevesben, Jász-Nagykun-Szolnokban, Békésben, jóval nagyobb Hajdú-Biharban és Nógrádban, és katasztrofálisan nagy Szabolcs-Szatmárban, ahol 17,8 és Borsodban, ahol 19,3 a ráta.

Újra hangsúlyozni kell, hogy a valóságos munkanélküliség ezekben a megyékben még nagyobb, mint amit a ráta mutat, mert nem regisztráltatják magukat azok, akik nem jogosultak munkanélküli ellátásra.

Még nagyobbak a különbségek a kistérségek között. A legkedvezőbb helyzetben levő budapesti kerületben a regisztrált munkanélkülieknek a munkaképes korú népességhez viszonyított aránya 1,6%, a legsúlyosabb helyzetben levő településen 53,3%.

Nincs szoros összefüggésben az előadottakkal, de meg kell említeni, hogy a várható élettartamban is igen nagyok a különbségek az egyes megyék között. A férfiak várható élettartama Borsod-Abaúj-Zemplén megyében négy évvel rövidebb, mint Budapesten vagy Győr-Moson-Sopron megyében.

Tudjuk, hogy a regisztrált munkanélküliek is és az inaktívnak minősített nem regisztrált munkanélküliek is dolgoznak, ha munkát kapnak. Az építőiparban, a mezőgazdaságban és sok más területen a munka nagy részét időszakosan foglalkoztatott és gyakran be nem jelentett munkások végzik. Tudjuk továbbá, hogy időszakos vagy alkalmi munkát végez azoknak a cigány és nem cigány szegényeknek nagy része is, akik állásban vannak. Az állásban levők és az ilyen vagy olyan munkanélküliek akkor dolgoznak, amikor van munka, és azt a munkát végzik, ami éppen akad.

A cigányok munkaerő-piaci helyzete című tanulmányában Janky Béla hívta fel a figyelmet arra, hogy a 90-es években, amikor cigányok tömegesen veszítették el állásukat, ezzel párhuzamosan növekedett az újonnan felvett cigányok száma is. Felvették az embereket, hamar elbocsátották őket, az elbocsátottak újra tudtak munkát találni, rendszerint megint csak rövid időre. Állást nehéz volt találni, de még nehezebb volt stabil álláshoz jutni.

Más dimenziót adott ugyanennek a jelenségnek Kertesi Gábor a *Közgazdasági Szemle* 2000. májusi számában. Arra figyelmeztetett, hogy a nyolcvanas évek közepén a foglalkoztatás dominánsan tartós, az év tizenkét hónapját kitöltő állásokat jelentett, a kilencve-

nes évek elején viszont felére csökkent a tartós munkavállalások aránya. Azok, akik megtudtak kapaszkodni a munkaerőpiacon kénytelen voltak lemondani a folyamatos foglalkoztatásról. „Az instabil foglalkoztatás általánossá válása miatt a munkával rendelkezők jelentős részét is elérte a társadalmi deizintegrálódás: a rendszeres munka hiánya egyben a rendszeres életvitel hiányát, filléres megélhetési gondokat, az állami szociális juttatások és a vállalati szociális ellátások alacsonyabb szintjét is jelenti.”

Janky és Kertesi tanulmányai az 1993-as cigány felmérésen alapulnak és a cigányok munkaerő-piaci helyzetét tárgyalják a kilencvenes évek elején. Az ideiglenes és alkalmi munkaviszonyok azonban előtérbe kerültek a nem cigány szegényeknél is, és máig előtérben maradtak a mezőgazdaságban, az építőiparban és sok más területen. Mindazokon a területeken, amelyeken télen teljesen vagy majdnem teljesen szünetel a munka.

Azt is mondhatná valaki, hogy helyreállt a világ rendje. Természetesen egy régi világ rendje. A mai cigányok egy évszázaddal ezelőtti elődei napszámos munkával vagy más időszakos vagy alkalmi munkával keresték meg a kenyerüket. Az 1893. évi cigány összeírás idején a kereső tevékenységek sorában első helyen a mezőgazdasági idénymunka állt, de szezonálisak voltak az ipari tevékenységek is, a kovácsok, a bádigosok, köszörűsök, rézművesek, üstfoltozók, teknő- és fakanálkészítők, kosárfonók, vályogvetők munkája. Ilyen munkákból éltek a cigányok a két háború között is.

A munkanélküliség problémájához szorosan kapcsolódik a munkanélküli ellátások jelenlegi válsága. Ezt a válságot 2000-tól kezdődően az Orbán-kormány idézte elő. A munkanélküli járadék folyósítási idejének felső határát 360 napról 270 napra csökkentették, az 1 napi járadékjogosultság megszerzéséhez szükséges, munkában töltött járulékfizető időt 5 napra emelték, a járadék melletti kereső tevékenység lehetőségét megszüntették. A jövedelempótló támogatást megszüntették. Helyette ún. rendszeres szociális segílyt vezettek be. Mint ismeretes, ennek megszerzéséhez legalább 30 napi közcélú munkát tettek kötelezővé, azonban a kormány működésének ideje alatt nem biztosítottak annyi közcélú munkalehetőséget, mint amennyire szükség lett volna.

Szegények, gyerekek, szegény gyerekek

Az elmúlt 12 év szegénységgel foglalkozó irodalmában a legkülönfélébb koncepciókkal találkozhattunk. Ha csak a legutóbbi egy-két-három évet vesszük figyelembe, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy azok a koncepciók váltak uralkodóvá, amelyek szerint a medián jövedelem vagy az átlagjövedelem felénél kell a szegénység határát meghúzni.

Gábos András és Szívós Péter legutóbb közölt tanulmányából azt látjuk, hogy amennyiben a medián jövedelem felénél húzzuk meg a szegénység határát, a lakosság 10,3%-át tekinthetjük szegénynek, ha pedig az átlagjövedelem felénél húzzuk meg a határt, a lakosok 14,4%-a kerül a szegények közé.³

Helyesebb, ha a létminimumot jelöljük meg határnak, és ebben az esetben a lakosság 25-30%-a szegény, de mondhatjuk úgy is, hogy a lakosság 25-30%-a él létminimum alatt.

³ A tanulmány a *Társadalmi riport 2002* kötetben jelent meg.

Bizonyos, hogy jóval többen élnek létminimum alatt, mint a rendszerváltás előtt. A szegények aránya folyamatosan nőtt 1995-ig vagy 1996-ig, azután valamelyes javulás következett 1999-ig, és megint rosszabbá vált a helyzet 1999 és 2001 között. A romlás egyik oka a munkanélküliség. Második oka a reálbérek csökkenése. 1989 és 1996 között 26%-kal csökkentek a reálbérek (100-ról 74-re), de még 2001-ben is 11%-kal voltak alacsonyabban, mint 1989-ben. Harmadik ok, hogy a béreknél is inkább romlott a nyugdíjak reálértéke: 1989 és 1996 között 31%-kal (100-ról 69-re), de még 2001-ben is 18%-kal volt kisebb, mint 1989-ben. Negyedik ok: a társadalmi jövedelmek és az ellátások romlása. Ezek közül most a családi pótlékot említem. Az egy családra jutó családi pótlék reálértéke az 1989 évi 100-ról 2001-re 30-ra csökkent. Bármelyik szegénységi határt vesszük is alapul, a gyerekek jóval nagyobb arányban kerülnek a szegények közé, mint a felnőttek.

A létminimum alatt élő családok jelentős része – Budapesten több tízezer, országosan több százezer család – nem tudja fedezni a lakásfenntartási költségeket. Ezek közé tartozik a bérlakások lakbére, a közös költségek, a vízdíj, a csatornadíj, a villany, a gáz, a távfűtés díja. Magyarországon vannak lakásfenntartási támogatások, de ezek távolról sem fedezik a ténylegesen szükséges összeget. Maga a szociális törvény azt mondja ki, hogy a támogatás összege hozzájárul a lakhatás feltételeinek megőrzéséhez. A gyakorlatban ez az összeg túlságosan alacsony.

Országos, garantált és egységes lakhatási támogatási rendszer bevezetésére van szükség a szociális törvény keretében.

Vannak gazdag cigányok is, és vannak olyan cigányok, akik nem gazdagok ugyan, de nem is szegények. Egyötödre – de talán csak 10-15%-ra – lehet becsülni azoknak a cigányoknak az arányát, akik középosztályi szinten és módon élnek. Egy másik 10-15% a szegénység határán él. A többiek – tehát a cigányok 70-80%-a – szegények és ezen belül 20-30% nagyon szegény.

Gábor András és Szívós Péter számításai szerint a medián jövedelem fele alatt élt 2000/2001-ben azoknak a családoknak 61,5%-a, amelyekben a háztartásfő cigány volt és azoknak a családoknak 6,2%-a, amelyekben a családfő nem cigány volt. A median helyett az átlagjövedelem felét választva szegénységi küszöbnek, a cigány családfők családjainak 68%-a, a nem cigány családfők családjainak 9,4%-a kerül a szegények közé.

IV. A TELEPÜLÉSI ÉS A LAKÁSVISZONYOK VÁLTOZÁSAI

A családok megélhetése erősen függ attól, hogy olyan helyen laknak-e, ahol bőven van munkaalkalom, vagy olyan helyen, ahol igen nagy a munkanélküliség. Ilyen szempontból igen nagy a különbség Budapest, a vidéki városok és a falvak között. Harminc évvel ezelőtt Budapesten 25 ezer cigány lakott, a teljes cigány népességnek kevesebb mint nyolc százaléka. 1971 és 1993 között sok cigány költözött Budapestre. Majdnem megduplázódott a számuk: 1993-ban 44 ezer volt, a teljes cigány népesség kilenc százaléka. A Budapestre való vándorlás az elmúlt tíz évben is folytatódott. Jelenleg 50 és 60 ezer között lehet a fővárosban lakók száma, és valószínűleg eléri a teljes cigány népesség 10%-át. Vidéki városokban 1971-ben 45 ezer cigány lakott, a teljes cigány népesség 14%-a. 1971 és 1993 között több mint háromszorosra, 129 ezer főre emelkedett a városlakó cigányok száma. Tudni kell azonban, hogy időközben sok község városi rangra emelkedett, sok cigány tehát úgy lett városlakó, hogy nem költözött sehová. 1993-ban az volt a helyzet, hogy a nem cigányok 36%-a, a cigányoknak viszont 60%-a élt falun, és ezen belül a kétezernél kevesebb lakost számláló községekben lakott a cigányok 40%-a és a teljes népesség 17%-a.

Még nagyobbak a lakóhely szerinti különbségek, ha a régiók és a megyék szerinti eloszlásokat vizsgáljuk. Nagyon kevés cigány élt 1971-ben és nagyon kevés cigány él ma is Fejér, Komárom-Esztergom, Vas és Veszprém megyében és a legkevesebb Győr-Moson-Sopron megyében. Pontosán ezekben a megyékben volt a legkisebb a munkanélküliség már korábban is, 2002-ben pedig minimálisra csökkent. A bérek és a fizetések is ezekben a megyékben a legnagyobbak. Budapesten, ahol szintén nagyon alacsony a munkanélküliség, sőt tulajdonképpen munkaerőhiány van, már nagyobb a cigányok száma, de a teljes budapesti népességhez képest alacsony a cigányok aránya. Ezzel szemben már húsz évvel ezelőtt is Borsod megyében volt a legnagyobb a cigányok száma és aránya. Borsodot Szabolcs-Szatmár követte, majd Nógrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és a Dunántúlon Baranya és Somogy. Azokban a megyékben, amelyekben akkor is a legnehezebb volt a megélhetés, a kilencvenes évek elején csúcspontjára jutott a munkanélküliség, és azóta is alig csökkent.

A város és a falu, a virágzó és a nyomorgó település közötti különbségen túlmenően nagyok voltak a különbségek a településeken belül is, és ezekben a különbségekben igen nagy változások mentek végbe. 1971-ben a cigányok kétharmada cigánytelepeken élt. Ezek többsége putrikból épült hagyományos telep volt, a falu vagy a város szélén. Villany, víz, árnyékszék nem volt ezeken a telepeken. Nem voltak sokkal különbek azok a telepek sem, amelyek cselédházakban, tönkrement munkáskolóniákban, barakkalakásokban, elhagyott munkásszállókon úgy jöttek létre, hogy azokba a hatóság költöztette be a cigányokat.

1965-ben telepfelszámolási akció indult, amelynek legfőbb eszköze a kedvezményes kamatú lakáshitel volt. A hitelből a cigányok az átlagos családi háznál kisebb és rosszabb

minőségű úgynevezett „CS”-házakat, csökkentett értékű házakat építhettek, vagy a csökkenő lélekszámú falvakban megüresedett régi parasztházakat vásárolhattak. Az 1965-ben indult akció 1985-re nagyjából véget is ért. Az akció kezdete előtt 1964-ben 49 ezer telepi házban 222 ezer személyt írtak össze, 1984-ben már csak 6277 telepi lakásban 42 ezer személyt.

Az 1993-as felmérés idején a cigányok 13,7%-a – valamivel több mint 60 ezer ember – élt telepen. Hagyományos telep azonban már csak kevés volt. A felmért telepek többsége újabb keletű telep volt. Leginkább az északi régiókban, közelebbről Borsod megyében jöttek létre új típusú telepek. A Horn–Kuncze-kormány 1997-ben középtávú tervet fogadott el a cigányság helyzetének javítására. A tervezet előírta a telepek összeírását. Erre csak évek múlva került sor, akkor is hiányosan és pontatlanul. Az összeírás szerint körülbelül 100 ezer ember élt telepeken.

A telepek nagy többségének felszámolása csökkentette, de nem szüntette meg a cigányok szegregációját. A községek és a városok külterületéről a belterületre költözött a cigányok négyötöd része, de a belterületen a szegregáció új formái jöttek létre. A „CS”-házakat többnyire egymás szoros szomszédságában, a településnek erre a célra kijelölt részén építették, és ezáltal újratermelték a korábbi elkülönítettséget. Régi parasztházak megvásárlására azokban a községekben volt lehetőség, amelyekben a megélhetési viszonyok romlottak, és ezért a nem cigányok kezdtek elvándorolni. A cigányok házvásárlása és beköltözése azután fokozta a nem cigányok elvándorlását. Ez a folyamat a kisközségekben és az aprófalvakban volt a legszembetűnőbb. Kocsis Károly és Kovács Zoltán már 1991-ben megállapította, hogy 675 településen a cigányok aránya meghaladta a 8%-ot, 94 településen a 25%-ot és 9 településen az 50%-ot. Azóta sokkal nagyobb lett az elcigányosodó települések száma.

Tudni kell azonban, hogy ugyanilyen folyamatok zajlanak le a nagyközségekben, a kisvárosokban és a nagyvárosokban is. Cigányok oda tudnak beköltözni, ahonnan a nem cigányok elköltöznek, vagyis a települések hanyatló, leromló részeibe. Az elköltözés azután erősödik a cigányok beköltözésének hatására, és a leromlás erősödik az elköltözések miatt. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a cigány családok egytől egyig szegregált cigány környezetben élnek. Az 1993-as vizsgálat során a megkérdezettek közvetlen környezetének összetételét is rögzítettük. A megoszlás a következő volt: a közvetlen környéken csak cigányok laktak a megkérdezett családok 30%-ánál, vegyesen laktak cigányok és nem cigányok 29%-nál, többségben nem cigányok laktak 29%-nál, egyáltalán nem laktak cigányok 9%-nál, és nem lehetett megállapítani 3%-nál.

Jólét és szegregáltság fordított viszonyban állnak egymással. Leginkább a legszegényebb cigányok élnek szegregált környezetben, legkevésbé pedig a jómódú cigányok. A cigányok aránya azokban a kistérségekben a legnagyobb, amelyekben a legkisebb az egy főre jutó jövedelem, és amelyekben a legnagyobb a munkanélküliség.

A lakásviszonyokat illetően mindenekelőtt az 1971 és 1993 között bekövetkezett alapvető változást kell hangsúlyozni. Putriban vagy kunyhóban lakott 1971-ben a cigá-

nyok több mint 60%-a, 1993-ban viszont 6%-a. 1993-ban a falusi cigányok egyötöde „CS”-házban, háromnegyed része parasztházban vagy családi házban lakott. A budapesti cigányok 63%-a régi bérházban, 14%-a panelben, 6%-a nagyobb családi házban lakott. A vidéki városok egy részében a falusi cigányok, más részében a budapesti cigányok lakásvizsgálataihoz hasonló megoszlásokat tapasztaltunk.

A lakások egyharmada volt egyszobás, 43%-a kétszobás és 24%-a három- vagy több szobás. Ugyanakkor a teljes magyarországi lakásállományban 15% volt az egyszobás, 43% a kétszobás és 40% a három- és több szobás lakások aránya.

A lakások közművesítettségét illetően 1993-ban ugrásszerű javulást tapasztaltunk 1971-hez képest. 1971-ben a cigányok lakásainak csak 8%-ában volt vezetékes víz és további 16%-ához tartozott az épület telkén levő kút. 1993-ban már a lakások több mint a felében volt vízvezeték és 48%-ában fürdőszoba, 2000-ben viszont a cigány tanuló általános iskolai oktatásának helyzetével foglalkozó kutatásban a cigány lakások 65%-ában volt vezetékes víz és 61%-ában fürdőszoba.

Idézek abból a könyvből, amely erről a kutatásról számol be: „Minél kevésbé fejlett régióban, minél kisebb településen, minél távolabb a település közepétől, minél szegregáltabb etnikai környezetben élt egy család, és minél alacsonyabb volt a szülők iskolázottsága, annál valószínűbb volt, hogy sem vezetékes víz, sem fürdőszoba nem volt a lakásban.” Ezeket az állításokat a lakások más jellegzetességeire is kiterjeszthetjük. Leginkább azonban a jövedelemtől függ a lakás színvonala. A gazdag cigányok nagy, komfortos és fényűző lakásokban, a szegény cigányok rossz lakásokban laktak.

Fleck Gábor, Orsós János és Virág Tünde írja a Bodza utcáról Partos községben. „A tanács egy osztatlan tanácsi területet jelölt ki a cigány családok számára. Először vert falú házak épültek, majd felváltotta őket az egy helyiséges vagy szoba-konyhás téglaház. Az »utca« (körülbelül egy méter széles, hiányosan aszfaltozott út) két szélén apró házak, közöttük sok vakolatlan, víz egyik házba sincs bevezetve, telekhatárnak, kerítésnek, kertnek a legtöbb helyen nyoma sincs. Nem is lenne értelme, hiszen a házak szinte egymásba érnek. A mintegy nyolcvan emberre összesen két közkút jut, WC építésére szinte hely sem nagyon van.”⁴

Egészen más, mondhatni ellentétes életformában élő 65 éves özvegyasszonyról számol be Kállai Ernő, „aki családjával egy háromszintes, 580 négyzetméteres, 20 szobás házban élt, amelynek havi fenntartási költsége 80 ezer Ft volt, a felhalmozott értékes bútoroktól, festményektől szinte múzeumban éreztük magunkat”.⁵

Visszatérek a szegényekhez. Nemcsak a szegény cigányokhoz, hanem a szegényekhez általában. Budapesten több tízezer, országosan több százezer család számára megfizethetetlen terhet jelentenek a lakásfenntartási költségek: a víz- és csatornadíj, a lakbér, a villanyszámla, a gázdíj, a közös költségek, a fűtés díja, a szemétdíj és a kéményseprés díja.

⁴ Élet a Bodza utcában. In: Kemény István (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Budapest, Osiris, 2000. 86–87. old.

⁵ Roma vállalkozók 1998-ban. *Uo.* 45. old.

Magyarországon a szociális törvény intézkedik a lakásfenntartási támogatásról. Azt mondja ki, hogy ez a támogatás hozzájárul a lakhatás feltételeinek megőrzéséhez. A gyakorlatban azonban a lakásfenntartási támogatás összege olyan kicsi, hogy még hozzájárulásnak is alig nevezhető.

Ma az egyik legfontosabb tennivaló a lakásfenntartási támogatás összegének emelése azoknál az alsó jövedelmi sávba tartozó családoknál vagy azoknál a legszegényebb családoknál, amelyeknél a lakhatáshoz szükséges kiadások meghaladják a család jövedelmének egyötödét.

Említenem kell a 2000-ben hatályba lépett törvénymódosításokat. 2000 márciusa óta az önkényes lakásfoglalás szabálysértésnek minősül. Mivel a *bírságot* a családok nem tudják kifizetni, a szabálysértést elzárással büntetik. A 2000 júniusában hatályba lépett újabb törvény lehetővé tette az önkényesen elfoglalt lakások bírósági döntés nélküli közigazgatási kiűritését. A gyermekvédelmi törvény értelmében azonban az önkormányzatoknak gondoskodni kell a családok elhelyezéséről. Négytagú család esetében ez másfélmillióba kerül. Amennyiben nincs hely átmeneti otthonokban, egy gyermek állami gondozásba vétele évi félmillióba kerül. Az említett törvénymódosítások mindezen túl sértik az alapvető emberi jogokat.

Az önkényes beköltözés természetesen nem ad alapot a lakás megszerzésére. A jogbiztonság megköveteli a jogcím nélküliek kiköltöztetését. Ezt azonban csak bírósági döntés alapján volna szabad végrehajtani. Törvény szerint végrehajtásra csak akkor kerülhet sor, ha az önkormányzat vagy általában az állam eleget tud tenni annak a kötelezettségének, hogy elhelyezi a kiköltöztetett családokat. A gyakorlatban azonban nem egyszer megsértik a törvényt, és kiköltöztetik a családokat anélkül, hogy elhelyeznék őket.

V. A „ROMA ÜGY” ÉS FINANSZÍROZÁSA

A „kölségvetési roma ügy”, illetve a közvetlenül romákat célzó kiadások összesítése évek óta része a politikai agendának; a közkiadások jól értesült elemzőinek egyebek mellett azt is tudniuk kell, hogy a mindenkori kormányzat „mennyit költött romákra” az adott évben. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a félmilliós magyarországi roma közösség szociális, munkaerő-piaci és iskoláztatási esélyeit elsősorban a több százmilliárd forintos kiadású oktatáspolitikai, a látható és láthatatlan jóléti politika, a foglalkoztatáspolitikai, a társadalombiztosítás, az egészségügyi ellátás befolyásolja. A közvetlenül romáknak, vagy romáknak is címzett és a Cigányügyi Tárcaközi Bizottság (CTB) által összesített támogatások nagyságrendje ugyanakkor mindössze néhány milliárd forint.

A nagy rendszerek számára a romák szükségképpen „láthatatlanok”, hiszen az ellátások és szolgáltatások címzettjei között senki nem tehet különbséget etnikai alapon. A romák pozícióira az ellátásokon belül csak társadalmi, jövedelmi, iskolázottsági helyzetük alapján következtethetünk. Az összesített „roma büdzsé” viszont egyaránt tartalmaz kifejezetten romákat célzó projekt támogatásokat (például romákat céloznak a munkapiaci reintegrációs programok) és olyan kiadásokat, amelyeknek nincs etnikai címkéje (például a közmunkaprogramokat, a közhasznú foglalkoztatást vagy a szociális földprogramot). Utóbbi esetben a szaktárcák megbecsülik a roma résztvevők vagy kedvezményezettek arányát és a rájuk vetített kiadásokat romákat célzó támogatásként számolják el. Még ennél is súlyosabb következményekkel jár, hogy a roma támogatások összegzése tartalmaz olyan tételeket, amelyek a romák társadalmi integrációját segítik (ilyen például a Gandhi Gimnázium támogatása vagy az ösztöndíjprogramok) és olyanokat, amelyek a gyakorlatban fokozzák kirekesztésüket (bizonyíthatóan ilyen például a több jogcímen igényelhető kiegészítő oktatási normatíva).

A romákat célzó pozitív diszkriminációs technikák, vagy akár csak célzott projektek elvben azonban magukban hordhatják annak a veszélyét, hogy akár jó szándéktól vezetettve, de hozzájárulnak az elkülönített ellátórendszer kiépítéséhez; azt a benyomást kelthetik, hogy általuk az állam mintegy „letudta” ellátási felelősségét. Természetesen a célzott összegeket is lehet értelmesen vagy rosszul elkölteni, de a „kölségvetési roma ügy” konstruálása révén a mindenkori kormány úgy tesz, mintha ágazati logika szerint finanszírozná a romákat. Csakhogy a „roma ügynek” a szükségleti oldala nem számszerűsíthető ágazati logika szerint. A romák ugyanannak az oktatási, egészségügyi, jóléti, aktív munkaerő-politikai rendszereknek a részesei; ugyanannak a társadalomnak a tagjai, mint bárki más.

Bizonyos értelemben minden „tematikus büdzsé” összeállítása önkényes, ugyanis csak abban az esetben lenne átlátható, ha az elkülönült kölségvetési alapok mintájára annak bevételi oldala is zárt lenne, tehát bizonyos bevételeket csak és kizárólag meghatározott célra lehetne elkölteni. Így az elkülönült célirányos „tematikus büdzsé” nem más, mint kölségvetési kiadások – csak kiadások! – önkényes csoportosítása.

A romákat – vagy részben romákat – célzó kiadások összesítése azonban egyéb okból is félrevezető. A kormányzati jelentések a „roma célú kiadások” dinamikus növekedéséről számolnak be. A Miniszterelnöki Hivatal jelentése szerint 2000-ben a romák támogatására fordított 7,2 milliárd Ft „pontosan két és félszerese” volt a Horn-kormány által nevesített roma-támogatásoknak, míg a 2001-es kormányjelentés szerint abban az évben „30%-kal növekedett a romák támogatása”; valójában a CTB 2001-ben 9,5 milliárd Ft összegű teljesítést számolt el. 2002-ben már 12 milliárd Ft-os romatámogatás-tervezetet összegzett a CTB. A látszólagos forrásbővülés rejtve hagyja azt a ténytet, hogy a nagy rendszerekhez képest elenyésző, filléres összegekről van szó. A „roma büdzsé” legfontosabb funkciója az, hogy elfedje a jóléti jövedelemátcsoportosítás irányát, a nagy ellátórendszerek működését és a közoktatás fő trendjeit. A „roma-támogatásokról” szóló beszámolók sugallta képhez képest ugyanis az elmúlt években jelentősen átrendeződtek a jóléti kiadások és pedig éppen a középrétegeknek kedvezve és a szegény rétegek rovására. Az ellátórendszer erőteljesen szegmentálódott, tehát a különböző csoportok jövedelmük függvényében más-más ellátásban részesülnek. A közoktatásban pedig felgyorsultak a szegregációs tendenciák.

Az elkülönített „roma büdzsé” 2002-ben

Az Cigányügyi Tárcaközi Bizottság (CTB) által elszámolt kiadások összegét és összetételét négy dolog befolyásolja: 1) a befejezett és folyamatban lévő *Phare projektek*, illetve az azokhoz rendelt kormányzati önrész, 2) a *kormányzati prioritások*, 3) a roma ügyre elszámolt *kiadások maximalizálására ösztönző mechanizmus* és 4) a kialakult finanszírozási arányok „*báziselvű*” tehetetlensége.

1) A *PHARE-projektek* mélyreható elemzésére itt nem vállalkozhatunk. A romákat érintő legfontosabb projekt *A halmazottan hátrányos helyzetű, elsősorban roma fiatalok társadalmi beilleszkedésének támogatása* nevű program volt, amely a felhasznált összeghez és a megfogalmazott célkitűzésekhez képest talán túlságosan is sokféle célra írt ki pályázatot. A két megfogalmazott célkitűzés – az általános iskolai lemorzsolódás csökkentése, illetve a középfokú képzés – a közoktatás két átfogó, stratégiai célja. Az alprogramokhoz rendelt pályázatok hatékonysága így aligha ítéhető meg az alprogramokban megfogalmazott célkitűzések függvényében; legfeljebb azt lehet megállapítani, hogy a pályázatok mennyiben teljesítették saját célkitűzésüket. Hasonló a helyzet a munkapiaci integrációs és reintegrációs projektek esetében is. Feltűnően sokféle PHARE-pályázat kapcsolódott egyéb programokhoz, támogatva pedagógiai, alternatív pedagógiai és pedagógusképző programfejlesztést, „jóléti innovációs” programokat, mediátorok képzését, és munkájuk során romákkal is kapcsolatba kerülő szakemberek képzését. Ugyancsak határozott támogatási irány a roma közösségi házak létrehozása, fejlesztése, programjaik támogatása; a kormányzaton belül erős lobbicsoport küzdött a közösségi házak, ezen belül pedig a roma közösségi házak kiemelt támogatásáért. Megfogalmazódott az az igény, hogy a házak, illetve a házakat fenntartók idővel normatív támogatásban részesüljenek.

Romákat is érintő PHARE-projektek, 1999–2003

Szaktárca	PHARE-program	Alprogramok	Összköltség (millió euró)
Oktatási Minisztérium – Szociális és Családügyi Minisztérium	A halmozottan hátrányos helyzetű, elsősorban roma fiatalok társadalmi beilleszkedésének támogatása I. HU-99.04.01	Az általános iskolai lemorzsolódási arány csökkentése · Dajkaképző programok · Pedagógusképző és továbbképző programok · Pedagógiai programok fejlesztése · Ált. iskolák és óvodák higiéniai felszereltségének javítása · Iskolabusz program	12,5
		Középfokú képzés · Felzárkóztató és szakképesítő programok · Iskolarendszeren kívüli programok · Roma fiatalok továbbtanulási esélyeinek növelése · Kollégium kialakítása Szolnokon és Ózdon · Középiskolai tehetséggondozó, felsőfokú szakképzési és felsőfokú tanulmányokat előkészítő programok	
Oktatási Minisztérium	A halmozottan hátrányos helyzetű, elsősorban roma fiatalok társadalmi beilleszkedésének támogatása II.	Roma közösségi és információs központok kialakítása	10
		Mediátorok képzése	
		A hátrányos helyzetű, elsősorban roma gyermekek fejlesztését, felzárkóztatását szolgáló alternatív programok adaptálása és fejlesztése	
		Romológiai tanulmányok és képzések felsőoktatási képzésben részt vevők, illetve romákkal munkájuk során kapcsolatba kerülők számára	
		EQUAL komponens: munkaerő-piaci esélyeket javító képzés	
	Kísérleti projekt a képzésből a munka világába történő átmenet támogatására HU- 00.08.02		5,3
Miniszterelnöki Hivatal	Roma társadalmi integrációs program HU-00.02.01	Jóléti innovációs projektek	3,5
		Antidiszkriminációs program	
		Központi információs adatbázis a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalban	
Gazdasági Minisztérium, majd Foglalkoztatási és Munkaügyi Min.	Küzdelem a munka világából történő kirekesztődés ellen HU-02.01.04	Helyi kezdeményezésekre épülő munkapiaci integrációs program a szociális szolgáltatások érdekében	10,8
		A halmozottan hátrányos helyzetű lakosságcsoportok, különösen a romák életkörülményeinek és társadalmi beilleszkedésének javítását célzó helyi kezdeményezésekre alapuló munkaerő-piaci integrációs programok, különösen a környezetvédelem, környezet-egészségügyi és rehabilitációs tevékenységek, a települési infrastruktúra fenntartása és fejlesztése, a telepszerű lakókörnyezetek felújítása, illetve felszámolása, szociális szolgáltatások nyújtása terén	
Foglalkoztatási és Munkaügyi Minisztérium	Hátrányos helyzetűek foglalkoztathatóságának és foglalkoztatásának elősegítése HU-00.08.03	Három hátrányos helyzetű csoport – romák, halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok, fogyatékosok – munkapiaci reintegrációja három elmaradott régióban	2,4

Egyes PHARE-projektekhez nyújtott kormányzati önrész

Szaktárca	PHARE-projekt	Tárca kiadása (e Ft)
Oktatási Minisztérium	A halmozottan hátrányos helyzetű, elsősorban roma fiatalok társadalmi beilleszkedésének támogatása, Az általános iskolai lemorzsolódási arány csökkentése	178 000
Kormányzati önrész	Roma társadalmi integrációs program	103 000
Összesen		281 000

2) Az Orbán-kormány romákkal kapcsolatos politikájának két deklarált *prioritása* volt, a „munka és tanulás”. Valójában a deklarált prioritások jórészt a többségi közvélemény számára igyekeztek indokolni a kormány általános elosztási politikáját. Nem tárták fel a romák munkapiaci és iskolai hátrányainak okait, és nem dolgoztak ki stratégiát a helyzet javítására. A kormány egyetlen látványos intézkedése az ösztöndíjrendszer bővítése volt. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium hosszú ideig küzdött azért, hogy a roma telepök felszámolása, illetve fejlesztése is a kiemelt kormányzati célok közé kerüljön, ám a tárca előterjesztését a CTB elvetette.

3) Az éves „roma büdzsé” összeállítására eleve arra *ösztönzi* a minisztériumokat, hogy igyekezzenek minél több pénzt romacélú kiadásként elszámolni; a tárcák éves akcióterveit és a hozzárendelt összegeket ugyanis jóvá kell hagynia a Cigányügyi Tárcaközi Bizottságnak. Emellett az Orbán-kormányt hivatali idejének második felében külső kényszer is ösztönözte az elszámolt roma pénzek növelésére. A zámolyi romák egy részének megítélt franciaországi menedék, a kanadai vízumkényszer, illetve az EU országértékelő jelentéseinek romákkal kapcsolatos elmarasztaló részei arra figyelmeztették a budapesti kormányt, hogy a hazai roma ügy nemzetközi dimenziói fontosabbak annál, mint ahogy az korábban látszott. Ez bizonyos hangsúlyeltolódásokhoz vezetett.

4) A *báziselvnek*, tehát a korábbi kiadások automatikus indexálásának szintén fontos szerepe van a „roma büdzsé” összeállításában (mint ahogyan bármilyen más költségvetés tervezésében is; a zéró-alapú költségtervezés – a zero-based budgeting – elve a gyakorlatban általában illúzió). Bebetonozott költségvetési kiadás például a kisebbségi önkormányzatok és civil szervezetek, az Országos Cigány Információs és Művelődési központ vagy a Gandhi Gimnázium támogatása.

A 2002-es roma büdzsé 11 502 800 ezer Ft, amiből 10 737 300 ezer Ft-ot összesítettünk szakfeladatok szerint. Ha megbízhatónak tartjuk a kormányzati szervek által közölt számokat, akkor láthatjuk, hogy a kiadások 41%-át a foglalkoztatási programok; a kisebbségi oktatásra szánt kiegészítő normatívák pedig 26%-át vitték el. A harmadik legnagyobb tétel a mindenkorai kormányzat által büszkén emlegetett ösztöndíj támogatási rendszer, amelyre a büdzsé 7,4%-át fordították. A negyedik helyen a kisebbségi önkormányzatok és a civil szervezetek finanszírozására szánt összeg áll, amelyre az összes elszámolt kiadás

6,4%-át fordították. Végül jelentős súlyú még a közoktatási intézményfejlesztés finanszírozása: ez a költség 5,2%-a. Csakhogy jó okunk van arra, hogy nettó összeggel számoljunk, lenyesegetve a kiadások jelentős részét. Ilyenek például a közoktatási kiegészítő normatív támogatások (2 940 000 ezer Ft), amelyeket bizvást kihagyhatunk a listáról, részint azért, mert azok tekintélyes részét az iskolafenntartó önkormányzatok más célra költik, részint, mert a célszerűen felhasznált összegek diszfunkcionális hatását többszörösen bizonyították a tárgyban végzett felmérések. Ugyancsak törölhetjük a közmunkaprogramok, közhasznú foglalkoztatási programok és a szociális földprogramok romákra vetített költséghányadát is (összesen 2 610 000 ezer Ft). A roma résztvevők aránya becsléseken alapul és sok jele van annak, hogy ezeket a kormányzat sem veszi komolyan. Másrészt az általános célcsoportú, „színek” programok feltételezett roma résztvevőinek beszámítása alapján bármilyen közkiadást és közcélú programot lehetséges lenne részlegesen etnikailag megcímkezni. Végül nyugodt szívvel eltekinthetünk a kisebbségi önkormányzatok és civil szervezetek működési támogatásának 691 700 ezer Ft-os összegétől is. Ez az általunk összegzett teljes kiadás nem kevesebb mint 58%-a. Marad tehát 42%, tehát 4 495 600 ezer Ft.

Ha megpróbáljuk kihüvelyezni a támogatásokban testet öltő kormányzati szándékot, akkor nagyjából négy fő csapásirány figyelhető meg:

– A közoktatási támogatások révén az oktatási kormányzat mintha önmagával pörölné; megpróbálva szembemenni a közoktatás romákra hátrányos nagy trendjeivel, főként a szegregációval. A szociális és etnikai szegregációs folyamatnak alapvető oka a nemzetközi összehasonlításban is rendkívül liberális, lényegében teljesen szabad iskolaválasztás elve, amely lehetővé teszi, hogy a középrétegek kiválasszák a számukra megfelelő iskolákat; a spontán szegregációt kormányzati eszközökkel alig lehet befolyásolni. A másik ok a gyógypedagógiai oktatás egyre növekvő támogatása, amelynek jelentős szerepe van abban, hogy a roma diákoknak mintegy 22%-a gyógypedagógiai osztályokba, iskolákba jár. A növekvő elkülönítés harmadik oka a különféle jogcímenek adott felzárkóztató normatíva, amely szentesíti a roma tanulók elkülönítését a normál képzésű iskolákon belül.

– A foglalkoztatást támogató projektek megélhetési, illetve speciális reintegrációs projektek révén igyekeznek segíteni a munka világából kirekesztett romákon. A munkapiaci reintegráció általános célcsoportján, tehát a tartós munkanélkülieken belül természetesen nem mindig lehet és nem is mindig célszerű elkülöníteni a romákat. A kifejezett diszkriminatív kirekesztés elleni fellépés gyengéje az volt, hogy az Orbán-kormány kategorikusan ellenezte egy átfogó diszkriminációellenes jogszabály megalkotását.

– A területfejlesztési támogatások meglehetősen szerények, jórészt azért, mert 2001 őszén kútba esett az FVM romatelepe-felszámolási kezdeményezése.

– A jogvédő és antidiszkriminációs projektek, illetve jogvédő hálózatok egy részét maga a kormány kezdeményezte, részben azért, hogy ellensúlyozza a nem kormányzati jogvédő szervezetek időnként számára kellemetlen tevékenységét.

A 2002-es roma büdzsé szakfeladatok szerinti bontásban

Támogatás célja	Támogatás összege (e Ft)	A támogatás aránya az össz. támogatáshoz viszonyítva (%)
Egyes PHARE-programokhoz nyújtott kormányzati önrész	281 000	2,6
Tanulmányi és ösztöndíjtámogatások	797 849	7,4
Közoktatási intézményfejlesztés, intézmények támogatása	567 050	5,2
Gyermektáborok támogatása	10 000	0,09
Tanterv- és oktatási programfejlesztés, kiadványok, kutatások	25 000	0,2
Kisebbségi oktatásra fordítható kiegészítő normatíva óvodások, általános iskolások és középiskolások után	2 800 000	26
Kisebbségi oktatásra fordítható kiegészítő támogatás kisiskolások részére	140 000	1,3
Továbbképzés cigányokkal foglalkozó szakemberek számára	10 800	0,1
Kulturális intézményfejlesztés, intézmények támogatása	70 000	0,6
Kulturális projektek támogatása	21 000	0,2
Foglalkoztatási és megélhetési programok, munkapiaci reintegrációs programok	4 468 000	41
Egyéb jóléti kiadások	95 000	0,8
Területfejlesztés	284 100	2,6
Egészségmegőrzési programok, kutatások	234 100	2,1
Belügyi, rendvédelmi programok	17 900	0,16
Jogvédő, diszkriminációellenes és konfliktuskezelő programok	143 500	1,3
Tájékoztatás, kommunikáció, média	50 900	0,4
Egyéb kiadások	29 500	0,2
Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat, helyi cigány kisebbségi önkormányzatok és társadalmi szervezetek támogatása	691 700	6,4
Összesen	10 737 300	100

Az oktatási célú kiadások legnagyobb tétele és egyben a kormányzat romapolitikájának kirakatintézménye a gyorsan bővülő ösztöndíjrendszer. Az ösztöndíjtámogatásnak az az elve, hogy lehetőleg minden kérelmező megkapja a támogatást, aki megfelel a kiírási feltételeknek. A 2000/2001-es tanévben 7 580, míg a 2001/2002-es tanévben már 12 588 roma fiatal részesült valamilyen ösztöndíjtámogatásban. 2000-ben 193 335 ezer Ft jutott az ösztöndíjasoknak, 2002-ben már 797 849 ezer Ft. Nem teljesen helyénvaló a kalkuláció, hiszen különféle ösztöndíjrendszerek léteznek, de átlagosan egy támogatottra évente 63 381 Ft jut, ami 10 hónapos tanévvel számolva havi 6 338 Ft-ot jelent. Nem szabad lebecsülni ezt az összeget, mert kistélepüléseken élő szegény roma családok bevételeiben igenis számottevő tétel lehet, ráadásul a nebulók nem megalázó segélyként, hanem erőfeszítéseiket elismerő járandóságként kapják a pénzt. Mindazonáltal az ösztöndíjrendszer szükséges, de nem elégséges feltétele a roma diákok felzárkózásának.

Tanulmányi és ösztöndíj támogatások

Kormányzati szervezet	Támogatás célja	Célcsoport	Költség (e Ft)
Oktatási Minisztérium	Roma fiatalok felsőoktatási költségtérítése, illetve előkészítő költségtérítése	328 költségtérítéses; 68 előkészítő diák	9 000
Igazságügyi Minisztérium		12 588 diák	650 000
Magyarországi Cigányokért Közalapítvány			86 000
Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány			52 000
Belügyminisztérium	Roma fiatalok tanulmányi támogatása		849
Összesen			797 849

A közoktatási intézményfejlesztés legnagyobb tétele a Gandhi Gimnázium bővítése és működési támogatása, illetve a középiskolai kollégiumi férőhelybővítés volt. PHARE-forrásból 2002-ben adták át a szolnoki, illetve az ózdi középiskolai kollégiumot; utóbbi beruházás az egyik legnagyobb roma-támogatási fiaskónak bizonyult utólag.

Közoktatási intézményfejlesztés, intézmények támogatása

Szaktárca	Támogatás célja	Célcsoport	Költség (e Ft)
Oktatási Minisztérium	Kollégiumiférőhely-bővítés	286 roma tanuló elhelyezése	23 000
Oktatási Minisztérium	Cigány kisebbségi oktatásban kiemelkedő szerepet vállaló közoktatási intézmények támogatása	187 intézmény	25 000
Oktatási Minisztérium	Arany János tehetséggondozó program kollégiumi alprogramjának tehetséggondozó keretprogramja	Collegium Martineum 13 fő; Vay Ádám Gimnázium 16 fő; Don Bosco középiskola 18 fő	11 250
Oktatási Minisztérium	Felsőoktatási intézmények romológiai képzéseinek támogatása		4 000
Oktatási Minisztérium, Gandhi Közalapítvány	Gandhi Gimnázium beruházásának befejezése, illetve működési támogatása	(ebből működési támogatás: 88 000)	403 800
Oktatási Minisztérium, Magyarországi Cigányokért Közalapítvány	Roma fiatalok szakmai képzését vállaló intézmények tanműhelyeinek fejlesztése		100 000
Összesen			567 050

Gyermektáborok

Szaktárca	Támogatás célja	Költség (e Ft)
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma	Cigány gyerekek hagyományörző és életmódtáborainak támogatása	10 000
Összesen		10 000

Tanterv- és oktatási programfejlesztés, kiadványok, kutatások

Szaktárca	Támogatás célja	Költség (e Ft)
Oktatási Minisztérium	Roma kisebbségi oktatást segítő kutatások	4 000
Oktatási Minisztérium	Beás és romani nyelvek követelményeinek véglegesítése, és népismereti kerettanterv kiadása	1 000
Oktatási Minisztérium	Cigány kisebbségi oktatásban bevált pedagógiai programok megjelentetése	10 000
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma	Anyanyelven hozzáférhető oktatási, kulturális, módszertani segédanyagok elkészítése és megjelentetése	10 000
Összesen		25 000

Továbbképzések cigányokkal foglalkozó szakemberek számára

Szaktárca	Támogatás célja	Költség (e Ft)
Oktatási Minisztérium	Akkreditált továbbképző kurzusok roma oktatásban résztvevő pedagógusok számára	8 300
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma	Cigány közösségekért dolgozó szakemberek képzése	2 500
Összesen		10 800

A kulturális intézmény- és -programtámogatás „kötelező” eleme az Országos Cigány Információs és Művelődési Központ működési célú (és csak nagyon kis részben program-) finanszírozása. Finanszírozási automatizmus érvényesül ebben az esetben is, csakúgy, mint bármilyen más bebetonozott költségvetési intézmény esetében. Nehéz megítélni, hogy a közművelődési intézmények és a nem kormányzati szervezetek támogatása mennyiben tekinthető roma célú kiadásnak.

A reális cigánykép kialakítása címén nyújtott eseti produkciótámogatások többnyire a Rádió C vagy a helyi média egyes műsorait segítik.

Kulturális intézményfejlesztés, intézmények támogatása

Szaktárca	Támogatás célja	Költség (e Ft)
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma	Közművelődési intézményrendszer fejlesztése	26 000
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma	Országos Cigány Információs és Művelődési Központ működési támogatása és programtámogatása	37 000 (ebből programtámogatás: 2 000)
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma	Országos kulturális feladatokat ellátó szövetségek, társaságok, egyesületek működési támogatása	7 000
Összesen		70 000

Kulturális támogatások

Szaktárca	Támogatás célja	Költség (e Ft)
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma	A reális cigánykép megteremtése érdekében kulturális produkciók támogatása	7 500
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma	Cigány–magyar nagyszótár megjelentetése	4 000
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma	Kulturális programok eseti támogatása	8 000
Külügyminisztérium	„Kortárs roma festők” CD-ROM megjelenésének támogatása	1 500
Összesen		21 000

A legnagyobb összeget a kormány a foglalkoztatási támogatásokra fordította 2002-ben. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal jelentése szerint a fővárosban és 14 megyében mintegy 4700 munkanélküli résztvevője volt a különféle reintegrációs programoknak: a Roma start programnak, a roma családok reintegrációs programjának, a pályakezdő fiatalok felzárkóztató programjának stb.

Igaz, a résztvevők nem voltak mind romák – ez persze egyáltalán nem baj – és az is igaz, hogy a komplex programoknak részei voltak közhasznú foglalkoztatási és közmunkaprogramok is. Ez utóbbi is legfeljebb csak abban az értelemben int óvatosságra, hogy nem szabad azok költségeit összesíteni a roma büdzsé egyéb tételeivel. Szakmailag kifejezetten hasznos, ha a közmunka- és közhasznú foglalkoztatási programokat olyan képzésekkel, tréningekkel kötik össze, amelyek segítik résztvevőiket abban, hogy kiléphessenek az elsődleges munkapiacra. A foglalkoztatási programok legnagyobb problémája a résztvevők viszonylag csekély száma mellett az, hogy a programok nem képesek igazodni a romák többelemű, gyakran megélhetési stratégiáihoz.

Foglalkoztatási és megélhetési programok, munkapiaci reintegrációs programok

Szaktárca	Támogatás célja	Romák részvétele	Költség (e Ft)
Szociális és Családügyi Minisztérium	Közmunka-programok	(becsült) 46%	3 250 000
Szociális és Családügyi Minisztérium	Szociális földprogram	(becsült) 46%	570 000 romákra vetített költséghányad: 260 000
Gazdasági Minisztérium	Tartósan munkanélküliek munkaerő-piaci helyzetének javítására irányuló foglalkoztatási és képzési programok	főként romák	1 355 000
Gazdasági Minisztérium	Pályakezdő munkanélküli fiatalok támogatása	főként romák	50 000
Gazdasági Minisztérium	Közhasznú foglalkoztatási programok		célcsoportra vetített költséghányad: 850 000
Gazdasági Minisztérium, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány	Cigány lakosság foglalkoztatását és munkapiaci reteintegrációját célzó programok	romák	243 000
Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium	<ul style="list-style-type: none"> • Komplex fejlesztési programok: területfejlesztési célerőirányzat • Leader program VFC • Termelői közösségek támogatása 	részben romák	210 000
Összesen			4 468 000

Egyéb jóléti kiadás

Szaktárca	Támogatás célja	Költség (e Ft)
Szociális és Családügyi Minisztérium	Roma társadalmi szervezetek programjainak támogatása illetve családpolitikai célok megvalósítása	95 000
Összesen		95 000

A területfejlesztési támogatások 2002-es kiadásai magukon viselik a telepfelszámolás elvetélt koncepcióját. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium ugyanis 2001 őszére készült el a cigánytelepek felszámolását célzó koncepciójával; a jogszabálytervezetet azonban a CTB alkalmatlannak ítélte és elutasította.

A telepfelszámolás jogi keretét megteremtő tervezet elutasításával a CTB precedenst teremtett; korábban is előfordult, hogy a Cigányügyi Tárcaközi Bizottság elutasította egyes minisztériumok akciótervét, illetve az akcióterv végrehajtásáról szóló beszámolót, ám arra még nem volt példa, hogy egy ilyen horderejű jogszabálytervezetet tárgyalásra alkalmatlannak ítéljen a bizottság. A koncepciót szakmailag megalapozatlannak ítélték, különösen annak óriási költségigényéhez képest. Ugyanakkor azt is számításba kell venni, hogy az FVM pozíciója nagyon meggyengült 2001 őszére, és a CTB révén a kormány nem kívánta elkötelezni magát egy ilyen költséges, több éves időtartamú projekt mellett. A

megbukott koncepció a cigánytelepek felújítását, illetve felszámolását kívánta támogatni öt év alatt nem kevesebb mint 43 milliárd Ft-os összköltséggel, döntően a települési önkormányzatokra bízva a választást a kétféle fejlesztés, tehát a felújítás vagy felszámolás között. A koncepció kritikusan attól tartottak, hogy a nagyszabású projektre szánt milliárdok valójában a helyi területfejlesztési koncepciókat szolgálják majd, és az egész vállalkozás csak fokozná a romák térbeni elszigeteltségét.

A kormányváltást követően a telepfelszámolás/telepfelújítás feladata átkerült a Miniszterelnöki Hivatalhoz, de egyelőre a költségvetésben nincs nyoma annak, hogy a kormány nagyszabású erőfeszítésekre készülne a romatelepekkel kapcsolatban. A roma büdzsében elszámolt összegek így aprópénzek, amelyeknek csak akkor lenne tényleges jelentőségük, ha egy valós projektbe illeszkednének.

Területfejlesztés

Szaktárca	Támogatás célja	Költség (e Ft)
Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, Országos Cigány Önkormányzat	Területfejlesztési célelőirányzat központi keretéből az önerős részarány kiegészítése	250 000
Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium	Telepszerű lakókörnyezet újratermelődésének megakadályozására tervezett időarányos keret	25 000
Egészségügyi Minisztérium	Telepszerű lakókörnyezetek helyzetének javítása	2 100
Környezetvédelmi Minisztérium	Kutatás a telepszerű lakókörnyezetben élő cigány lakosság egészségügyi problémáiról	7 000
Összesen		284 100

Az egészségmegőrzési programok legnagyobb tétele a szűrő-gondozó hálózat fejlesztése. Erősen kétséges, hogy valóban elszámolható-e ez az összeg roma támogatásként, miként az ágazati szakmai szervezetek támogatásának előirányzatát is csak nagy jóindulattal tekinthetjük roma támogatásnak.

Egészségmegőrzési programok, kutatások

Szaktárca	Támogatás célja	Költség (e Ft)
Egészségügyi Minisztérium	Országos Egészségfejlesztési Kutatóintézet kutatása	6 000
Egészségügyi Minisztérium, ÁNTSZ	A szűrő-gondozó hálózat fejlesztése	208 057
Egészségügyi Minisztérium	Népegészségügyi program romákat érintő feladatainak megvalósítása	18 100
Egészségügyi Minisztérium	Ágazati szakmai szervezetek támogatása	2 000
Összesen		234 100

A belügyi, rendvédelmi feladatok mentén elszámolt roma kiadások csekély összegűek és finoman szólva is légies tartalmúak. A szaktárca – a nemzetközi kapcsolatok, szemináriumok, konferenciák rovatban – roma célú kiadásként számolta el például a holland kommunikációs program vagy a kanadai lovasrendőrség közreműködésével megvalósított közösségi programját; élénk fantázia kell ahhoz, hogy elképzeljük ennek a nem túl nagy összegnek a roma kedvezményezettjeit.

Belügyi, rendvédelmi programok

Szaktárca	Támogatás célja	Költség (e Ft)
Belügyminisztérium	Cigány népismereti oktatás a rendészeti szakközépiskolákban, főiskolán, valamint a tananyagok beszerzése	2 950
Belügyminisztérium	Rendészeti vezetői továbbképzés	1 000
Belügyminisztérium	Felvételi előkészítő tanfolyam cigány fiatalok részére	2 500
Belügyminisztérium	A cigányság és a rendvédelem kapcsolatát feltáró kutatás	2 500
Belügyminisztérium	A rendőrség és a cigány kisebbségi önkormányzatok együttműködését segítő programok	2 056
Belügyminisztérium	Nemzetközi kapcsolatok, szemináriumok, konferenciák	7 000
Összesen		17 900

A jogvédő és antidiszkriminációs programok között találjuk például a belügyi és az igazságügyi tárca kiadásait is. Az Orbán-kormány idején az igazságügyi tárca – amely elvileg ellenezte bármilyen diszkriminációellenes jogszabály megalkotását, jóllehet Magyarországot konkrét nemzetközi kodifikációs kötelezettség terheli – maga hívott életre egy ügyvédi hálózatot.

Jogvédő és diszkriminációellenes és konfliktuskezelő programok

Szaktárca	Támogatás célja	Költség (e Ft)
Belügyminisztérium	Konfliktuskezelési programok	2 000
Belügyminisztérium	Diszkriminációellenes térkép elkészítése	5 000
Igazságügyi Minisztérium	Antidiszkriminációs roma ügyvédi hálózat	20 000
Igazságügyi Minisztérium	Kisebbségi koordinációs és intervenciók keret	193 000
		ebből a romákra vetített költséghányad: 96 500
Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal	Cigány jogvédő irodák és konfliktuskezelő szervezetek támogatása	20 000
Összesen		143 500

A tájékoztatást szolgáló kiadások jelentős része a külügyi tárca által elszámolt, döntően a külföldi közvéleménynek címzett propagandaanyag. Az Orbán-kormány főként hivatali idejének végén érezte szükségét annak, hogy igazolja a nemzetközi közvélemény számára a romák érdekében tett erőfeszítéseit.

Tájékoztatás, kommunikáció, média

Szaktárca	Támogatás célja	Költség (e Ft)
Gazdasági Minisztérium	Tájékoztató füzetek, szórólapok	2 000
Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium	Módszertani tájékoztató füzetek megjelenítése	800
Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium	Tájékoztató fórumok szervezése	20 000
Belügyminisztérium	Tájékoztató anyagok elkészítése	869
Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal	A cigány kisebbségi médiát támogató szervezetek tevékenységének összehangolását célzó egyeztető megbeszélések	500
Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal	A középtávú intézkedéscsomag végrehajtásával kapcsolatos kommunikációs program	10 000
Külügyminisztérium	A „Cigánykérdés Magyarországon” kiadvány megjelenítése	4 400
Külügyminisztérium	Roma témájú tájékoztató füzet a „tények Magyarországról” sorozat keretében	3 000
Külügyminisztérium	Hosszú távú stratégiáról szóló kiadvány megjelenítése	1 000
Külügyminisztérium	Rádió C EU-integrációs műsorának támogatása	1 200
Összesen		50 900

Egyéb kiadások

Szaktárca	Támogatás célja	Költség (e Ft)
Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium	Cigányok szakmai képviselőinek előkészítése	20 000
Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal	A cigány kisebbségi önkormányzatok, szervezetek együttműködését segítő képzési programok	8 000
Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal	A Cigányügyi Tárcaközi Bizottság titkársági feladatai	1 500
Összesen		29 500

A kisebbségi önkormányzatok és a civil szervezetek támogatása több mint a közoktatásiintézmény-támogatás teljes összege. Persze nem ez a perdöntő annak megítélésében, hogy sok-e ez az összeg, vagy kevés. A kisebbségi önkormányzatok rendszere nem eleve elhibázott, csak megoldatlan a kisebbségi, így a roma önkormányzatok működési célú fi-

nanszírozása. Az országos önkormányzatok közvetlenül a költségvetéstől kapnak pénzt, a helyi önkormányzatok a központtól és a települési önkormányzatoktól. Mindez aláássa döntési szuverenitásukat, és kétségessé teszi, hogy élhetnek-e szűkre szabott egyetértési jogukkal.

Cigány kisebbségi önkormányzatok és társadalmi szervezetek támogatása

Támogatott szervezet	Támogatás (e Ft)
Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat	188 300
Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok	469 600
Cigány társadalmi szervezetek	33 700
Összesen	691 700

VI. OKTATÁS

1. ISKOLAI SZEGREGÁCIÓ AZ ENCSI KISTÉRSÉGBEN

Ebben a példában az encsi kistérség teljes körű adatfelvétele példáján szeretnénk bemutatni azt, hogy az elmúlt évtized gazdasági-társadalmi változásai, a szabad iskolaválasztás hogyan formálta át egy etnikailag homogenizálódó, gettósodó kistérség iskolaszervezetét, hogyan alakult az iskolán belüli és az iskolák közötti szegregáció.⁶

Ha a vizsgált térség demográfiai és etnikai változásait akarjuk nyomon követni a különböző években készített iskolai statisztikák adataira támaszkodhatunk.⁷ 1989-ben a cigány gyerekek aránya az Encsi járás iskoláiban 21,9% volt, ez 2,7%-al magasabb az 1980-as aránynál. Miközben 1980 és 1989 között a cigány gyerekek aránya nőtt, számuk csökkent, és a nem cigány gyerekek aránya és száma is csökkent, amiből arra lehet következtetni, hogy a nem cigány családok inkább el tudtak költözni a térségből, mint a cigány családok.

1989 és 1992 között a cigány gyerekek aránya további 3,2%-al nő, de itt már számuk is növekedik, a kistérség lakosságával együtt, miközben a nem cigány gyerekek száma az iskolában tovább csökken. Valószínűsíthető, hogy ekkor a kistérségben maradt, alacsonyabb státuszú cigány családok elköltözni már nem tudtak, viszont megindult a felszámolt gyárak veszteségeinek visszaköltözése, elsősorban Miskolcra.

Az 1992-es iskolastatisztika és az általunk készített iskolai felmérés nem azonos területre vonatkozik, csak azt tudjuk, hogy a járás nagyobb területi egység, mint a kistérség, ezért az 1992-es és a 2002-es adatok közvetlenül nem összehasonlíthatóak. Az biztos, hogy az iskoláskorú a cigány gyerekek aránya jelentősen, 15,8%-kal nőtt, és számuk is nőtt. 2002-ben a cigány gyerekek aránya a kistérség általános iskoláiban 43,6% volt.

Az encsi kistérség demográfiai helyzetének változásáról elmondható, hogy a lakónépesség több évtizede tartó csökkenése megállt, sőt a lakosság száma növekedett is. Ezzel egy igen tartós demográfiai trend változott meg, ami egy nagyobb mértékű lakosságcserevel, a lakónépesség etnikai összetételének megváltozásával járt együtt.

Az iskoláskorú gyerekek száma a mai napig folyamatosan csökken, de ez a csökkenés csak a nem cigány gyerekekre vonatkozik. 1989 után a cigány gyerekek száma, és ezzel együtt aránya is erőteljesen növekedett a kistérség iskoláiban.

Ezek a társadalmi folyamatok jelentősen megváltoztatták a különböző etnikai csoportok térbeni elhelyezkedését is. Jelenleg a kistérség települései közül 17 olyan van, ahol a családok a többségi társadalomtól teljesen szegregáltak, gettósodott körülmények között élnek, és további 16 településen megindult egy erős etnikai homogenizáció. E falvak lakói mind térben, mind társadalmilag távol kerültek más társadalmi rétegektől, külső csoportokhoz tartozókkal való érintkezésük minimális és erősen hierarchizált, nincsenek minták, re-

⁶ Az adatfelvétel a Kemény István vezetésével az MTA Kisebbségkutató Intézetben folyó kutatások egyik önálló alprogramja keretében készült. A lakóhelyi szegregációra vonatkozó elemzést lásd: Virág Tünde: *Gettósodó térség. Kritika* 2003. április.

⁷ Kertesi Gábor–Kézdi Gábor: *A cigány népesség Magyarországon*. Budapest, 1998.

ferenciaként működő csoportok. E jelenség mind nagyságát, mind formáját tekintve teljesen új, nem értelmezhető a korábbi falu–cigánytelep, gettósodott aprófalukategóriákban.

A rendszerváltás után a társadalmi és területi egyenlőtlenségek erősödésével párhuzamosan a különböző fenntartású és eltérő ideológiai-módszertani alapon szerveződő iskolák közötti szelekció felerősödött. A lakóhelyi szegregáció, a gettósodás, azaz a cigány lakosság egyes településeken, városrészekben, bekövetkezett rohamos mértékű növekedése mellett az iskolai elkülönítés erősödésében igen jelentős szerepet játszik a többségi társadalom ilyen célú törekvése is.

Az iskolarendszer mindig az adott gazdasági-társadalmi feltételek között működik, csökkenthet vagy felerősíthet egyenlőtlenségeket. Ebben az esetben az oktatási rendszer, az iskola nem csökkenti, hanem igen jelentősen felerősíti a lakóhelyi egyenlőtlenségeket, települések közötti szegregációt és a gettósodást.

Iskolák közötti szegregáció

Az 1971-es területfejlesztési koncepció megvalósulása során számos aprófalukategóriát bezárták, azokat a körzetközpontba telepítették. Az iskolák bezárásával ezekről a településekről fokozódott az elvándorlás, az egyébként is csekély számú helyi értelmiség szinte teljesen elhagyta ezeket a falvakat.

1990 után a helyi önkormányzatok – szűkös lehetőségeik között, de – eldönthették, hogy a település iskoláskorú gyerekeit, hol, milyen körülmények között iskoláztatják. A lehetőségek skálája megegyezett a települések közötti különbségekkel. A jobb helyzetben levő települések, magasabb társadalmi státuszú lakóival válogathattak a fejkvótára vadászó iskolák között, vagy fenntarthatták, esetleg újraindíthatták iskoláikat. Az alacsony státuszú, többségében cigány lakosú települések önkormányzatai örülhettek, ha továbbra is megtúrták őket az iskolakörzetben. Ezen felül a szülő szabadon eldönthette, hogy az önkormányzat által választott iskolában taníttatja gyermekét, vagy saját döntése alapján más iskolába íratja.

A tereptapasztalatok, a tanárokkal és a szülőkkel készült interjúk alapján világossá vált, hogy azokon a területeken, mint például vizsgált térségünkben is, ahol az iskoláskorú népességen belül a cigányok aránya az országos átlagnál lényegesen magasabb, az iskola-választásnál az elsődleges, legmeghatározóbb szempont a cigány gyerekek iskolai aránya.

Vizsgált térségünkben az általánosiskolás-korú gyerekek aránya a kistérség iskoláiban 43,6%. Az iskolák közötti különbségeket jól mutatja, ha a cigány és nem cigány gyerekek iskolák közötti megoszlását nézzük úgy, hogy az iskolákat az ott tanuló cigány gyerekek aránya szerint csoportosítjuk.

A gyerekek 25,8%-a tanul a kistérségi központ, az egyetlen város, Encs iskoláiban. Ezekben az iskolákban – a cigányok által sűrűn lakott városrész kétosztályos tagiskolájának kivételével – a cigány gyerekek aránya a kistérségi átlagnak majdnem csak fele (24,3%), ami jól jelzi, mind a település, mind az iskolák kivételezett helyzetét.

A gyerekek 39,3%-a tanul abban a 14 iskolában, ahol a cigány gyerekek aránya 50% alatt van. Majdnem ugyanekkora azoknak a gyerekeknek az aránya (34,9%), akik abban a 14 iskolában tanulnak, ahol a cigány gyerekek aránya 50% felett van, azaz többségben vannak. Ezen belül van 5 olyan iskola, ahol a cigány gyerekek aránya 80% felett van, azaz homogén cigány iskolának mondható.

Mindösszesen elmondható, hogy a kistérség iskoláiban egyfelől megfigyelhető egy erőteljes iskolai koncentráció a kistérségi központban. Másfelől a települések etnikai homogenizálódásával, a gettósodással párhuzamosan a települések iskolái is szegregálódtak. A lakóhelyen belüli erőteljes etnikai homogenizáció, a gettósodás az iskolákat polarizálta. A kistérség egységes önkormányzati fenntartású általános iskolai oktatásán belül kialakultak relatíve alacsonyabb cigány arányú „központi” iskolák és magas cigány arányú, nem ritkán teljesen homogén „cigány” iskolák.

Ahhoz, hogy valamiféle magyarázatot tudjunk adni erre a helyzetre, szükséges nyomon követni az elmúlt évtizedben a kistérség iskolaszervezetében bekövetkezett változásokat. A következőkben azokat az oktatási rendszeren belül zajló folyamatokat, jelenségeket vázoljuk, amelyek miközben átalakították az iskola szerkezetét, felerősítették a térbeni elhelyezkedésből adódó egyenlőtlenséget is.

1) Új iskolák alapítása

Négy olyan iskola alakult újra 1990 után, amely a körzetesítések, vagy egyszerűen gyerekhány miatt évekig szüneteltette az oktatást. Két iskola 1991-ben szerveződött újra. E két iskola helyzete hasonló annyiban, hogy bár nagyon kevés gyerekkel – 31, illetve 26 tanulóval – indították újra az oktatást, de önálló iskolaként, összevont osztályokkal, és a teljes nyolc évfolyamon folyik az oktatás. Ezek olyan, jobb helyzetben levő települések, ahol szinte egyáltalán nem élnek cigány családok. Az önálló iskola alapításával a településen élő családok az addigi körzeti iskolába járó nem csekély számú cigány tanulótól próbálták elkülöníteni gyerekeiket, akár az összevont osztályban való tanulás árán is.

A másik két iskola tagiskolaként alakult újjá, az egyik 1990-ben, a másik 1996-ban. Mindkét iskola etnikailag homogén településen, a kezdetektől csak cigány tanulókkal működik. Ezzel, bár a település visszakapta a körzetesítés során bezárt iskoláját, de az – a lakóhelyi szegregáció, a gettósodás miatt – már csak „cigányiskolaként” működhet. Ezen gettósodott települések önkormányzatai számára szinte lehetetlen feladat a megfelelő színvonalú oktatáshoz biztosítani a tárgyi és személyi feltételeket, így a gyerekek hátránya – jelentősebb külső beavatkozás nélkül – újratermelődik, az iskola semmilyen mobilitási lehetőséget nem tud nyújtani.

2) Erőteljes iskolai koncentráció kialakulása Encsen

A kistérségi központ lakossága a 90-es évek elejéig jelentősen növekedett, ennek megfelelően az iskolai infrastruktúrát is fejlesztették. 1987-ben, amikor a város iskolájában a tanulólétszám elérte az ezer főt, megnyitották az új iskolát. Jelenleg a településen be-

lül ebbe az iskolába járnak a magasabb társadalmi státuszú gyerekek. Mindkét iskolának volt alsó tagozattal működő tagiskolája. Ezekből az egyiket, azt ahova magasabb társadalmi státuszú gyerekek jártak alacsony gyerekszám miatt bezárták, és a gyerekek bekerültek az encsi iskolába. A másik tagiskolában jelenleg 1-2 osztályban folyik az oktatás, ide csak cigány gyerekek járnak. Felmerült, hogy az iskolát négyosztályossá bővítik.

1995–96-ban két település tagiskolája jelezte csatlakozási szándékát Encs magasabb társadalmi státuszú iskolájához. Ezeken a településeken korábban is csak alsó tagozatos oktatás folyt, a felsősök más település iskolájában tanultak. A településeken lakó szülőknek előnyösebb, hogy a magasabb szakmai presztízsű iskolába járhatnak gyerekeik. Ugyanakkor az encsi iskola is érdekelt volt a társulásban, hiszen a bejáró gyerekek után a normálnál nagyobb fejkvótát kap. Ebből a fejkvótából, és más pályázati pénzből finanszírozza az iskola azt a buszt, amivel az iskolatársulásból és a város távolabbi részeiből érkehetnek a gyerekek. A két encsi iskola vitathatatlan szakmai presztízse mellett, a cigány gyerekek iskolán belüli, a kistérség többi iskolájához képest alacsony arányával olyan központi szerepet alakítottak ki, ami a nem cigány, nem szegény szülők gyermekeit arra készíti, hogy lehetőség szerint ide írassák gyermekeiket. Ezzel az iskola finanszírozása, anyagi lehetőségei a településen belül folyamatosan csökkenő gyerekszám ellenére javulnak.

3) Iskolakörzeten kívül tanuló gyerekek számának növekedése

Encsen és a hozzá csatolt községekben összesen 871 iskolás gyerek van. A város iskoláiban összesen 1192 tanulót írtunk össze. A különbözet (321) két forrásra vezethető vissza: az iskolatársulásból bejárókra és a más településekről szülői akaratra ide hozott gyerekekre.

A liberalizáció, a szabad iskolaválasztás lehetővé tette a szülők számára, hogy maguk válasszanak gyermeküknek megfelelő oktatást. Közhelyszerű, hogy ezzel a lehetőséggel csak a magasabb társadalmi státuszú, jobb érdekérvényesítő képességű szülők tudnak élni. Esetünkben a szülői akarat iskolákat, sőt egész iskolakörzetet tett „cigány iskolává”.

A kistérségben a tanulók 7%-a, 323 fő tanul iskolakörzeten kívül. Az iskolakörzeten kívül tanuló gyerekek 61,6%-a a kistérségi központ két iskolájában tanul. Az Új iskolában a tanulók 21%-a, a másik encsi iskolában a tanulók 11,1%-a iskolakörzeten kívüli. A szülői akaratra az encsi iskolákba íratott gyerekek száma összesen 199 fő, ebből a tanárok csak öt tanulóról mondták azt, hogy véleményük szerint cigány.

Egy másik iskolakörzet példája jól mutatja, hogy a szülők iskolaválasztását alapvetően a cigány gyerekek iskolán belüli aránya határozza meg. A novajdrányi iskolába ugyanannyi nem cigány gyereket hoznak a szülők Hernádvécséről, mint ahányat Novajdrányból elvisznek Encs iskolába. Ezzel a novajdrányi iskola egyszerre tölti be az elbocsátó és befogadó iskola szerepét, csak azért, mert Encs iskolái Hernádvécséről már nehezen megközelíthetőek. A novajdrányi iskolában fele akkora a cigány gyerekek aránya, mint a hernádvécsői iskolában, bár az is igaz, hogy ebben az iskolában kétszer akkora a cigány gyerekek aránya, mint a kistérség központi iskolájában.

E példa azt mutatja, hogy Encs, a kistérségi központ, az egyetlen város megközelíthetősége, földrajzi távolsága az adott településtől és a cigány gyerekek iskolán belüli aránya alapján könnyen felállítható a kistérségen belüli iskolák hierarchiája.

A szabad iskolaválasztás sajátos következménye, hogy ebben a kistérségben négy iskolakörzethez tartozó településeken, a helyben lakó iskoláskorú népességben, illetve a helyi iskolában érvényesülő cigány–nem cigány arányok jelentősen eltérnek egymástól, e települések iskolái „cigányiskolák” lettek. Ennek egyik legsúlyosabb következménye a pedagógusok erőteljes szelekciója. A tanárok többnyire nem szívesen tanítanak „cigány” vagy „elcigányosodó” iskolákban. Ezekben az iskolákban olyan speciális pedagógiai problémákkal kell szembesülniük, amelyekre a jelenlegi tanárképzés nem készíti fel őket.

4) Iskolakörzetek átalakítása

Az iskolák közötti szegregáció egy szélsőséges példája alakult ki abban az iskolakörzetben, ahol a településen belüli etnikai arányok változása, a szegregáció és a gettósodás, az encsi iskolák rossz megközelíthetősége arra készítette az iskolákat – vélhetően a nem szegény, nem cigány szülők nyomására –, hogy az iskolakörzet átalakításával teremtsék meg gyerekeik számára a jobb, ebben az esetben a minél kevesebb problémás cigány gyerekekkel való együtt tanulást.

A szalaszeni körzeti iskolához 4 település tartozott, Fulókércsen alsó tagozatos oktatással. 1996-ban megnyitották a faji iskolát, ahol összevont osztályokban akkor 13, ma 32 cigány gyereket tanítanak az alsó tagozaton. Ezzel „hígították” a szalaszeni iskolán belüli etnikai arányokat. Ezzel párhuzamosan a szemerei iskola, amely korábban önálló volt, csatlakozott a szalaszeni iskolakörzethez, de továbbra is megmaradt az alsó és felső tagozatos oktatás a település iskolájában.

Jelenleg ebben az iskolakörzetben két alsó tagozatos, és két alsó és felső tagozatos iskola működik. Így lehetőség nyílik arra, hogy iskolakörzeten belül oldják meg az iskolák közötti szegregációt. A faji „cigányiskola” tanulói a szemerei iskolában folytathatják felső tagozaton tanulmányaikat, a fulókércsi iskolából a nem cigány gyerekek és néhány cigány gyerek a szalaszeni iskolába kerül felsőtagozatba, a többi, furcsa módon csak cigány gyerek „helyhiány miatt” a szemerei iskolába. A szemerei nem cigány gyerekek pedig iskolakörzeten belül támogatással utazhatnak a szalaszeni iskolába.

Ezzel az átalakítással a szalaszeni iskola mellett sikerült létrehozni három teljesen szegregált „cigányiskolát”.

Iskolán belüli szegregáció

Vizsgált térségünkben az iskolán belüli szegregációt, azt, hogy az iskolán belül az egyes párhuzamos évfolyamokon (az iskolák A, B, C osztályaiban) milyen a tanulók társadalmi összetétele, jelen esetünkben, hogy mennyiben térnek el az etnikai arányok a párhuzamos osztályokban, csak az öt nagyobb iskolában lehet vizsgálni.

Azokban az iskolákban, ahol van lehetőség párhuzamos osztályok kialakítására, az egyes párhuzamos osztályokban – az öt iskolából négyben – eltérő cigány arányokat találunk. Az encsi Új iskolában, a kistérség legmagasabb presztízsű iskolájában, az A osztályokban a cigány gyerekek aránya átlagosan 7,1%, a B osztályokban 17,1%, a C osztályokban 23,6%, a D osztályokban 31,7%. A gönci iskolában az A osztályokban átlagosan 10,5%, a B osztályokban átlagosan 37,3% a cigány gyerekek aránya.

Az öt iskolából kettőben eleve nagyon magas a cigány gyerekek aránya, így azt gondolhatnánk, hogy ott nem lesznek különbségek. De tévedünk. Ebben a két iskolában is differenciálnak az évfolyamok között.

A forrói iskolában, ahol a cigány gyerekek aránya az iskolában 70%, az A osztályokban 92,6%, B osztályokban 51,5%. Ugyanez tapasztalható a vilmányi iskolában is, ahol a cigány gyerekek iskolán belüli aránya 63,5%, az A osztályokban 52,7%, a B osztályokban 90,7%. Ez a szelekció a gyerekeket az iskola által „rendesnek”, azaz az iskolarendszerhez igazodni képes és ezért képezhető, illetve „problémás”, a használt pedagógiai módszerekkel képezhetetlen csoportjaiba osztja.

Ha az etnicitás helyett a szegénységi arányokat nézzük, a párhuzamos osztályokban ugyanezt láthatjuk. Mindebből az következik, hogy az iskolák az egyes évfolyamokon belül szelektálnak társadalmi elhelyezkedés szerint: a magasabb társadalmi státuszú, „nem szegény” gyerekek egy osztályba járnak, a szegény gyerekek a másik osztályba. Szegénység és etnicitás szoros összefüggése miatt ez a szelekció etnikai szegregációhoz vezet.

Összefoglalás

E kistérség példáján keresztül arra próbáltunk rávilágítani, hogy az elmúlt évtized gazdasági-társadalmi változásai, a szabad iskolaválasztás hogyan formálta át egy etnikailag homogenizálódó, gettósodó kistérség iskolaszervezetét. A kistérségben élő, a lehetőségek szűkülése és az ingatlanok elértéktelenedése miatt jobb lehetőségekkel rendelkező településekre elköltözni nem tudó, nem cigány lakosság a mobilitás egyetlen esélyét jelentő intézmény, az iskola saját érdekei szerint való átalakításával teremti meg gyerekei számára a mobilitáshoz szükségesnek vélt feltételeket, miközben a többségében cigány „esélytelenek” csoportját szegregálja.

Az iskolarendszer átalakításával a cigány gyerekekhez való viszony alapján az iskolák három típusa alakult ki:

1. A „központi” iskolák, ahol a települési átlagnál alacsonyabb a cigány gyerekek aránya. Ezekbe az iskolákba a nem cigány, nem szegény szülők más településekről is elhozzák gyerekeiket, abban a nem megalapozatlan hitben, hogy ez az iskola tud mobilitási esélyt nyújtani gyerekeiknek.

2. „Cigány” iskolák, ahonnan a nem cigány szülők elviszik gyerekeiket. Ezekben az iskolákban többségében vannak azok a halmozottan hátrányos helyzetű, többségében cigány gyerekek, akiknek mobilitási esélyt teremtő oktatása a mintakövetést

nyújtó csoport jelenléte nélkül, a problémára pedagógiailag és emberileg kevésbé felkészített tanárokkal szinte lehetetlen. Ezzel a lakóhelyi egyenlőtlenségekből adódó hátrány az iskolarendszeren keresztül öröklődik.

3. A „kényes egyensúly” iskolái, ahol a település és az iskola vezetői megpróbálják távol tartani a problémás cigány gyerekeket az iskolától, és ezzel a településen tartani a nem cigány szülők gyerekeit. Ezek a technikák lehetnek az iskolaalapítások, a több évtizedes múltra visszatekintő, ezzel immár „hagyományosnak” mondható kisegítő iskolába való utalás, vagy az iskolán belüli szegregáció.

2. ISKOLA ÉS EMANCIPÁCIÓ: A GANDHI GIMNÁZIUM

A pécsi Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium Magyarország és egyben Európa első roma nemzetiségi, érettségít adó intézménye. A Gandhi Alapítványt 1992-ben jegyezte be a bíróság, harminc magyarországi magánszemély és szervezet hozta létre azzal a szándékkal, hogy olyan érettségít adó intézményeket szervezzen, amelyekben tehetséges roma fiatalok esélyt kapnak az értelmiségivé váláshoz. Az első – és mindmáig egyetlen – roma gimnázium Pécsen jött létre, az oktatás az 1993–94-es tanévben indult meg. 1994 őszén fejeződött be az a vita, amely arról szólt: belépjen-e harmincegyedik alapítóként a Gandhi Alapítványba a magyar állam, azaz megalakuljon-e a közalapítvány. A közalapítvánnyá válás mellett az az érv szólt, hogy addigra kiderült: a magyarországi civil szféra korántsem rendelkezik sem forrásokkal, sem motivációval a magániskola fenntartásához. Az ellenérvek között pedig a függetlenség feladásától való ódzkodás vezetett – „államosították az iskolánkat” – mondta a döntést ellenző Osztójkán Béla, az egyik alapító, a Phralipe Független Cigány Szervezet elnöke. Végül 1995. július 12-én, 1068-as számú határozatában a magyar kormány döntött arról, hogy létrehozza a Gandhi Közalapítványt, amely ma kiemelten közhasznú alapítványként működik. A Horn-kormány e tétével deklarálta nem csak a pécsi gimnázium működtetését, hanem egy országos, Gandhi-típusú nemzetiségi gimnáziumi hálózat állami megteremtését és fenntartását. Az azóta eltelt nyolc év alatt azonban egyetlenegy roma középiskola sem jött létre a tervezett hatból – mindenekelőtt Miskolc környékén és Budapesten volna halaszthatatlan Gandhi-típusú iskola létrejötte.

A Gandhi Gimnázium és Diákotthon beruházásának tapasztalatai alapján kijelenthető: egy hasonló típusú és nagyságú intézmény finanszírozása szinte kizárólag költségvetési forrásból történhet. Jelenleg sincs Magyarországon nagyságrendekkel több erre a célra mozgósítható civil forrás, mint amennyi a rendszerváltás idején vagy röviddel azt követően volt – és ez a forrás elenyésző ahhoz képest, amennyire a tényleges működtetéshez szükség van. Az is tény, hogy az egyszerű beruházás, az iskola és a kollégium felépítése milliárdos nagyságrendű összeg, amelyet szintén csak állami támogatás esetén lehet előteremteni. (A pécsi beruházást kisebb összegekkel a Soros Alapítvány is támogatta.) Így koncepciózus, az ügy fontosságának megfelelő nagyságrendű beruházások sorozatára van

szükség ahhoz, hogy a több százezres roma lakosság számára esélykiegyenlítő iskolahálózat épülhessen – de az is kétségtelen, hogy az igen nagy mértékű költségvetési támogatás felhasználását ellenőrizhetővé kell tenni – ezért volt szükség a közalapítvánnyá alakulásra. Ugyanakkor ez a forma teszi lehetővé költségvetésen kívüli források bekapcsolását is (pl. PHARE Program, Soros Alapítvány Közoktatás-fejlesztési Programja stb.).

A Gandhi Közalapítvány létrejötték⁸ az volt tehát az alapítói szándék, hogy régióként létrejöjjön egy-egy olyan kollégiummal ellátott középiskola, amely a magyar közoktatásban megkívánt tananyag és ismeretek nyújtása mellett olyan pedagógiai programot dolgoz ki, amely alkalmas arra, hogy a roma diákok megküzdjenek azokkal az identitás-problémáikkal, amelyek szinte kikerülhetetlenül jelentkeznek az előítéletektől át- meg- át- szótt magyarországi oktatásban.

A roma identitás megerősítése és az anyanyelv oktatása mellett (az iskola tanulóinak többsége a régióban élő beás cigány, de vannak lovári anyanyelvű és magyar anyanyelvű roma gyerekek is, a hat és fél éves képzés során mindkét cigány nyelvet tanulják) a legfontosabb feladatok egyike megtanítani azt: a roma gyerekek örüljenek annak, hogy romának születtek. Az iskola pedagógiai programja ugyanakkor abból indul ki, hogy a cigány gyerekek jellemző módon rosszabb minőségű képzést kapnak nem roma társaiknál, hiszen a legjobb képességűek is gyakran kerülnek korlátozott oktatási szolgáltatásokat nyújtó, úgynevezett C osztályba, nemritkán kisegítő iskolába. A délnyugat-magyarországi aprófalvas régió kisiskolái eleve hátrányosabb helyzetben vannak a jól felszerelt nagyvárosi intézményeknél, és itt – egy-két kivételtől, például a magyarmecsei iskolától eltekintve – még kevésbé fordul elő az, hogy a képességfejlesztő, a gyerekek otthonról hozott tudására alapozott hátránykompenzációt is tartalmazza az oktatás.

Mindennek figyelembe vételével a Gandhi Gimnáziumba hatodik osztály második félévétől kerülnek felvételi vizsga után a jó képességű és jól tanuló roma gyerekek, akiket a gimnázium úgynevezett iskolalátogató csoportja válogat ki. A csoportnak nemcsak a gyerekekkel, hanem a szüleikkel is ki kell alakítaniuk a jó kapcsolatot, hiszen az erős családkohézióval rendelkező roma szülők nem szívesen engedik el gyermekeiket a távoli, bentlakásos iskolába, nem kis részben azért, mert többnyire súlyos anyagi nehézségeket jelent számukra a gyerek utaztatása vagy látogatása. Éppen ezért a Gandhi Gimnáziumban és Kollégiumban tanuló, nevelődő gyermekek számára nemcsak a szokásos, fejkvótában meghatározható költségeket kell biztosítani, hanem olyan speciális pénzeket is, amelyek segítségével megoldható a diákok utaztatása, olykor ruházkodása és a szociális hátrányból fakadó számtalan más probléma. Például az étkezési térítési díjat a szülők anyagi lehető-

⁸ A Gandhi Közalapítvány alapítói a következők: a Magyar Köztársaság Kormánya, Alapítvány Gróf Széchenyi István Emlékének Ápolására, Alba-Kör, Erőszakmentes Mozgalom a Békéért, Amalipe Cigány Kultúra és Hagyományörző Egyesület, Dél-Somogyi Cigány Képviselők Szervezete, Biokultúra Egyesület, Cigány Ifjúsági Szövetség, Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, Fii Cu Noi Beás Közművelődési Egyesület, Független Cigány Szövetség Baranya Megyei Szervezete, Ifjúságért Egyesület, Iskolapolgár Közéleti Alapítvány, Magyarországi Református Egyház Kallódó Ifjúságot Mentő Missziója, Ormánság Alapítvány, Raoul Wallenberg Egyesület, A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Muzsikós Cigányok Országos Érdekvédelmi Szövetsége, Jóléti Szolgálati Alapítvány, Szedresi Demokratikus Cigányszervezet; Orsós Éva, Topolánszky Ákos, Varga Ilona, Tóth Józsefné, Ignác József, Bokor József, Victor István, Dési János, Lakatos Menyhért, Osztoján Béla és Hegyi Ildikó.

ségeihez és jövedelméhez mérten állapítják meg, a diákok hazautazási költségeit havonta három alkalommal téríti az intézmény (de az is gyakori, hogy a távoli, rossz közlekedési adottságokkal rendelkező településekre az iskola mikrobuszon szállítja haza a gyerekeket, különösen a kisebbeket), az oktatásban használt taneszközöket nem kell megvásárolni, hanem kölcsönözhetők az iskola könyvtárából. Ugyancsak az iskola támogatja a városi kulturális eseményeken való részvétel költségeinek fedezését (színház, mozi, hangverseny stb.), és a nyári táborok költségeit – köztük olyan speciális táborokét is, mint a németországi dán kisebbséggel való közös nyelvi tábor vagy a londoni Anna Sheer színész-iskolában levő színjátszó-tanfolyam – is az iskola, illetve az iskolával kapcsolatban álló alapítványok, nyelvi intézetek állják. Az iskola segít abban is, hogy a nehéz szociális helyzetű diákok – az iskola tanulóinak hatvan százaléka – tanulmányi ösztöndíjat kaphassanak.

A pécsi intézmény semmiféleképpen nem töltheti a magyarországi roma nemzetiségi középiskolai rendszer funkciót egymaga: a magas utazási költségek és a távolságok mellett a magyarországi cigány lakosság megoszlása (beás, romungro, oláh cigány) is indokolja azt, hogy a létrehozandó iskolák ne országos, hanem regionális beiskolázásúak legyenek.

Az iskolaalapítás

A Gandhi Gimnázium ötlete a rendszerváltás környékén született meg Besencén, egy ormánsági kis településen. Az ötletgazda Ignác József, egy helybéli roma fiatalember volt – egyike az alapítóknak –, aki Derdák Tiborral, az akkoriban a régióba települt budapesti származású franciatanár–szociológussal osztotta meg gondolatait. Az ötletgazdákhöz csatlakozott Heindl Péter jogász és Bogdán János beás cigány származású magyar–történelem–filozófia szakos tanár, akik kidolgozták egy kezdetben civil irányításúnak gondolt gimnázium és kollégium pedagógiai programját, majd bejegyeztették az alapítványt.

Kezdetben Somogy megyében, Kaposvárott terveztek iskolát alapítani, de az ottani lakosság tiltakozott a cigány iskola ötlete ellen, amelyet végül Pécs város Fidesz–SZDSZ irányítású önkormányzata fogadott be. Az alapítvány Pécssett – a Mecseki Szénbányák irodaházának megvásárlásával – létrehozta a Gandhi Gimnáziumot és Diákotthont. A meszei városrészben a rendszerváltás után tömegesen munkanélkülivé vált bányászok lakta lakótelepen csaknem egy évtizeden keresztül ez az iskola volt az egyetlen jelentősebb beruházás, ezen túlmenően pedig a régió legkorszerűbb iskolája és kollégiuma is, különösen amióta 1999 őszén elkészült az ötszáz fő befogadására alkalmas sportcsarnok is. Az alapítók maguk is kezdetől úgy vélték: az új középiskola a városrész kulturális központjává is válhat – annál is inkább, mert tevékenységi körébe tartoznak a következők:

- nevelés és oktatás, képességfejlesztés, ismeretterjesztés,
- gyermek- és ifjúságvédelem,
- szociális tevékenység, családsegítés, időskorúak gondozása,
- kulturális örökség megóvása,

- hátrányos helyzetű csoportok társadalmi esélyegyenlőségének elősegítése,
- emberi és állampolgári jogok védelme,
- magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos tevékenység.

A hat és fél éves képzést megvalósító középiskola 1994-ben kezdte meg első tanévét. A működő pécsi Gandhi Gimnáziumban jelenleg 340 diák tanul, 2003-ban érettségizik a negyedik végzős évfolyam, a végzősök több mint fele minden évben felsőfokú tanintézményben folytatja tanulmányait. Az itt érettségizettek felkészültségi szintje többnyire meghaladja az egyéb középiskolákból kikerülők felkészültségét – például a diákok nagy része tanulmányai végéig a tanult két nemzetiségi és két idegen nyelv valamelyikéből felsőfokú nyelvvizsgát is tesz. 2000-től, tehát az első érettségiző évtől kezdve évente megtöbbszöröződik a régióban (Baranyában, Somogyban, Tolnában, de Fejér, Bács-Kiskun és Zala megyéből is érkeznek gyerekek) az érettségizett és a diplomás romák száma. Ők lesznek azok, akik megvalósíthatják a közalapítvány egyik legfontosabb célját: a széthullott cigány közösségek újjászervezését. A gimnázium diákjainak sikere túlmutat azon, amit egy iskola diákjaitól általában elvár, így magasabbak velük szemben a követelmények is: nekik hozzá kell járulniuk ahhoz is, hogy a többségi társadalomban megváltozzanak a cigány gyermekek kevésbé taníthatóságáról, kevésbé képezhetőségéről kialakult előítéletek.

Viták

A Gandhi Gimnázium és az általa teremtett iskolamodell már az iskola elindulása előtt vitákat generált azokban az értelmiségi csoportokban, amelyek között abban az alapkérdésben egyetértés volt, hogy a romák esélykiegyenlítése nem tűr halasztást, és hogy ezt az esélyt mindenekelőtt az oktatás útján kell biztosítani számukra. A Gandhi Gimnázium teremtette modell újszerűsége két ügyben volt átütő: az egyik a cigány problémához való viszonyulása. Tekintélyes társadalomkutatók egyik csoportja szerint a cigánykérdés mindenekelőtt szociális kérdés, ebből ered az összes többi hátrány, így az alacsony iskoláztatás, a munkanélküliség, a velük szemben megfogalmazódó előítéletek és sorolhatnánk. Mindezeket az állításokat jelentősen erősíti az a tény, hogy a magyarországi rendszerváltó értelmiség jelentős hányada olyan társadalomkutatókhoz kötődött, akik a hazai szegénység tényének kimondásával már a hetvenes években szembekerültek a szegénység létét eltitkolni érdekelt ideológiával és az arra alapult kommunista rendszerrel. A Kemény-iskola szegénység-kutatásának egyik eredményeképpen került a köztudatba nemcsak a romakérdés, hanem az a tény, hogy a társadalmi feszültségek csökkentéséhez, a társadalmi komfort növeléséhez és mindenekelőtt a szabadság fokának növeléséhez többek között a cigányok emancipációján keresztül vezet az út.

Az a gyakran emlegetett tény, hogy a rendszerváltás első számú áldozatai között említendők a romák, felerősítette a szociális gondoskodásra való összpontosítást, másrészt az sem elhanyagolható, hogy az 1990-es választáskor az említett értelmiségi csoport tagjai közül többen országgyűlési képviselők lettek az SZDSZ színeiben. E csoport tagjai szerint

a romák szegénységének felszámolásával jórészt megoldhatók a problémák – de természetesen a szegénység felszámolásának egyik legfontosabb módja a jó minőségű oktatás, és a romáknak az oktatásban érdeklteté tétele.

Az 1992-ben kidolgozott, majd 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény etnikai kisebbségként említi a legnagyobb hazai kisebbséget, a romákat, megkülönböztetve ezzel őket a nemzeti kisebbségnek nevezett egyéb kisebbségektől. Ebből egyebek mellett az is következik, hogy számukra nem jár alanyi jogon és természetesen nemzeti oktatás. A Gandhi Gimnáziumban folyó képzés pedig éppen erre alapul: az iskola pedagógiai programja olyan tehetséges, roma nemzetiségű gyermekek oktatását tűzi ki célul, akik nem identitásukból fakadóan, hanem egyéb társadalmi dekonjunktúrák, történelmi események és szempontok miatt nagyon gyakran szegények is. A nemzeti iskola létrehozása mellett az egyik legjelentősebb érv az volt, hogy a nemzeti büszkeséget gyakran nem ismerő, öngyűlölő és kisebbségi komplexusokkal küzdő romák számára önmagában az is emancipációt generáló tényező lehet, ha rájönnek arra: nem másságról, hanem más nemzetiségről van szó, hogy amiben ők különböznek a többségi társadalomtól, az egy saját értékeken alapuló kultúra. Az elgondolás érvényességét erősíti, hogy a roma szülők, akiket sokszor vádolnak azzal, hogy nem motiválják eléggé a tanulásra gyermekeiket, a Gandhi Gimnáziumhoz összehasonlíthatatlanul nagyobb bizalommal fordultak önmagában azért is, mert biztosak voltak abban, hogy ott nem nézik majd le gyerekeiket. Mindehhez hozzájárult az is, hogy valamennyi gyereknek már óvodás és kisiskolás kora óta vannak tapasztalatai az iskolai hátrányoktól, még akkor is, ha ezek nem explicit diszkriminatív intézkedések voltak. Végül, de nem utolsósorban a nemzeti identitás erősítése mellett érvelők azt is állítják: az identitástudattal rendelkező roma értelmiség jóval nagyobb valószínűséggel fordít majd energiát saját népét segítő, mint azok a fiatalok, akik számára az asszimilációt tűzik ki elérendő célul.

A Gandhi-modellt bírálók szerint azonban a roma gyerekek külön oktatása egyrészt modellt teremt a szegregációra, a burokokban való nevelés után a diákok felvérteztenül kerülnek az előítéletes többségi társadalomba, ahol folyamatos sérelmek érhetik őket. Szerintük a romák oktatását oly módon lehet segíteni, hogy speciális szolgáltatásokkal lehetővé teszik a többségi oktatási intézményekben, azok között is lehetőleg a legszínvonalasabbakban való sikeres szereplést, kiegészítve mindezt számukra fakultatív módon nyújtott kisebbségi értékmegőrzési, hagyományápolási lehetőségekkel. Ez a modell roma kollégiumok létrehozásában gondolkodik, amelyekben a tehetséggondozás és hátrányki-egyenlítés nem iskolai keretek között, hanem azokon kívül történik. A mellette szóló érvek között szerepel az a kétségtelen tény is, hogy a kollégiumi rendszer működtetése összehasonlíthatatlanul olcsóbb és rugalmasabb, és még akkor is megvalósítható, ha nincs mögötte olyan explicit és következetes kormányzati szándék, amelyen egy nagy nemzeti oktatási intézmény működtetéséhez elengedhetetlenül szükséges. A helyel-közzel szerveződő kollégiumi hálózat mintájául a mánfai Collegium Martineum szolgált, amelynek létrehozásában több Gandhi-alapító, így Dardák Tibor és Heindl Péter is részt vett.

A Gandhi mint modell

A Gandhi Gimnázium és Kollégium szakmai tapasztalatai ma már megkerülhetetlenek a roma oktatási koncepciók kidolgozásában, hiszen a legtöbb pénzt és energiát a leghoszszabb ideje ebbe fektette bele létrehozóinak köre. Tíz év múltán elmondható, hogy a kollégium mellett (kezdetben az oktatás is itt folyt) felépült az iskolaépület és a sportcsarnok is, tehát a világon egyedülként Pécsen korszerű körülmények között létrejött a roma nemzetiségi oktatás. Az iskola pedagógiai programja a hatosztályos modellre alapul, mégpedig azért, mert a kezdő korosztály – a tizenkét-tizenhárom évesek – látszanak a legalkalmasabbnak arra, hogy már le tudják küzdeni a kollégiumba való kerülés, az otthonról való elszakadás hátrányait, ugyanakkor őket még szerencsés esetben nem érte annyi sérelem az általános iskolában, hogy elvette volna tanulási kedvüket. A tantestület oktatási szempontból is a hat évre felépített koncepció híve, amelynek köszönhetően meg lehet spórolni azokat a párhuzamosságokat, amelyeket például a négyosztályos gimnázium rendre nem tud kiküszöbölni (a négy gimnáziumi év sok tekintetben a nyolc általános iskolai év tananyagát oktatja magasabb színvonalon).

Az iskola nemzetközi tekintélye és hírneve kétségbevonhatatlan – és ez nem csak PR-szempontról jelentős. A Gandhi Gimnázium koncepciója nyújt és nyújthat alapokat a közép-kelet-európai blokk utódállamaiban a romák oktatásához. Az iskolának jelentős szakmai kapcsolatai vannak különösen horvátországi, szlovákiai és romániai pedagógiai műhelyekkel. Pécs városa ugyanakkor a Gandhi Gimnáziumnak köszönheti azt, hogy a nemzetközi sajtóban állandóan jelen van, és szerepet játszott az iskolának való otthont nyújtás (a város magához az iskolaépítéshez és működtetéshez nem járult hozzá jelentősebb összegekkel) abban is, hogy 1998-ben Pécs UNESCO-díjat kapott. A legújabb fejlemény e tekintetben az, hogy idén márciusban az amerikai Tucson indián–cigány cserekiállítások szervezését és a Gandhi Gimnázium diákjainak amerikai oktatását ajánlotta Pécsnek.

A további Gandhi-jellegű iskolák alapításáról mindezidáig nem született konkrét intézkedés. A közalapítványnak a pécsi intézmény mellett egyetlen műhelyt sikerült eddig létrehoznia, ez a Budapesten működő Roma Pedagógiai Szolgáltató Iroda, amelynek az a feladata, hogy iskolaszintű szolgáltatásokkal, pedagógus-továbbképzési programokkal közvetett módon segítsék a roma gyerekek iskolai sikerességét. A kitűzött célok közül nem valósult meg nemcsak a további legalább öt hasonló gimnázium és kollégium megalapítása, hanem az sem, amely az elhunyt Bogdán János, az iskola felépítője, motorja, volt igazgatója elengedhetetlennek tartott: a romák számára kialakított, a családi hátrányok leküzdését szolgáló óvodák hálózata. Ez azt a célt szolgálná, hogy a nem roma gyerekekkel egyenlő esélyekkel induló roma gyerekek sikerrel végezhesék az általános iskolát, majd választhassanak: kisebbségi vagy integrált oktatásban kívánnak továbbtanulni. A koncepció szerint vagylagossá kellene tenni tehát a nemzetiségi oktatást a romák számára – éppúgy, ahogy az a többi nemzetiség esetében megvalósult, vagy megvalósítható. A jelenlegi magyar oktatási kormányzat prioritásai között a széles körű, államilag minősített-

ten támogatott, a romák számára speciális programokat kidolgozó integráció, integrált oktatási modell szerepel, de nem szerepel közöttük a nemzetiségi iskola- és óvodahálózat megteremtése. A koncepció eredményeképpen remélhető, hogy roma gyerekek tízezrei jutnak olyan esélyhez, amely elindítja őket az emancipáció útján. A nemzetiségi intézmények bővítéséről való lemondás viszont azt jelentheti, hogy a romák az asszimiláció kedvéért lemondani kényszerülhetnek arról a többletértékről, ami a szabad identitásvállalásból, és az abból adódó méltóságból ered.

3. A JÁSZLADÁNYI ISKOLAÜGY TÖRTÉNETE

A jászladányi romák a legnagyobb magyarországi roma csoporthoz, a több évszázada, de legkésőbb a 15. század óta Magyarországon élő, nyelvileg mára szinte teljesen asszimilálódott magyar cigányokhoz tartoznak. A nagyközség cigány lakossága a 20. században, de különösen a Rákosi- és a Kádár-rendszer éveiben olyan mértékben asszimilálódott a többségi magyarsághoz, hogy a genetikai különbségeken, az enyhe rasszjegyeken – s talán néhány hagyományosan muzsikáló roma család alkalmi zenélésén – kívül gyakorlatilag semmiféle nyelvi vagy kulturális különbséget nem lehet megállapítani róluk a magyar családokhoz képest. A jászladányi romák az elmúlt évtizedekben a pártállami építőiparban, nagyiparban váltak munkásokká, túlnyomó többségük rendszeresen ingázott szülőfaluja és más települések – elsősorban Budapest – között. A 70-es években felszámolták a falu szélén, a mai – már bezárt, de meg nem semmisített – szeméttelép közelében fekvő Purgély nevű cigánytelepet, azóta a cigányok a falu belterületén igyekeztek lakást építeni maguknak.

Ami különbség talán mégis kimutatható „életvitel” tekintetében a nem cigány és a cigány népesség között Jászladányon, az nem a roma kulturális identitás, hanem a szegénység és a kirekesztettség kényszerű „kulturája”. Az alsó középosztályból lecsúszó, származásukat tekintve gádzsó szegények nemcsak minden szociológiai mutató tekintetében azonosulnak a romák „életvitelével”, de érzelmileg, családi kapcsolataikban is azonosulnak a cigányokkal. A polgármester egy korábbi, még egyetemista korában írt cikkéből idézve: „a vér szerinti magyar viselkedésében elcigányosodott”. E szegénység és kirekesztettség felszámolása helyett további, szándékolt elkülönítésükre tett az utóbbi években kísérletet a nagyközségi (gazdasági) elitet és a cigányellenessé tett középosztályt képviselő helyi hatalom.

Egy egyetemista dolgozata 1996-ból

A nagyközségi önkormányzat kiadásában megjelenő *Jászladányi Hírek* 1996. decemberi számában „Dankó István egyetemi hallgató” aláírással cikk jelent meg „A jászladányi cigány–magyar viszony elemzése” címmel. A szerző szerint: „Jászladány esetleges felemelkedésének igen lényeges – ha nem a leglényegesebb – sarokpontja a cigány–magyar viszony megfelelő kezelése”. Mint mondja, meggyőződése az is, hogy „az országos hatalom nem oldhatja meg a cigány–magyar együttélésben jelentkező problémákat. A kisebb-

ség-többség viszonyára a törvényhozó törvényi kereteket jelölhet ki, de ezeket a rideg paragrafusokat helyi szinten, a mindennapi együttélésben mi tölthetjük fel megbecsüléssel vagy elutasítással, befogadással vagy kirekesztéssel, toleranciával vagy előítéllettel. [...] Tisztában kell lennünk azzal – ezt leginkább azoknak kívánom hangsúlyozni, akik nevelő vagy közvélemény formáló pozícióban vannak a nagyközségben –, hogy felvilágosítással kevésbé lehet ezt a problémát megoldani” – folytatja a nyilván már ekkor közéleti szereplésre készülő fiatalember. – „Mert a mélyen beidegződött, lehatároló viselkedések sokszor előbb törnek ki az egyénből egy hirtelen támadt kritikus szituációban, mint a végiggondolt toleráns viszonyulások a más színű, kultúrájú, normarendszerű embertárs iránt. Mindezek miatt nem a cikksorozat fogja a cigány-magyar viszonyt pozitív irányba átformálni, hanem az intézményeink működését kellene az írásokból, remélhetőleg sugárzó szellemben megreformálni és ekként működtetni, és mindezek után hosszú évek szívós odafigyelése változtathatja szorosabbra az együttélést ladányi cigány és ladányi magyar között.”

A *Jászladányi Hírek* cikke különösebb tárgyi tudás és felkészültség nélkül, de magabiztosan összegzi a romákkal szembeni szokásos előítéleteket. „Megkülönböztetünk származás szerinti cigányokat és magyarokat, tehát amely a vér szerinti különbségtételt jelenti, de gyorsan hozzáteszem, ezzel nem sokra megyünk egy olyan helyi társadalomban, ahol az ellentétek áthidalására törekszünk, azon cél érdekében, hogy energiáinkat a dinamikus gazdasági és szellemi fejlődés irányába hajtsuk előre. Kialakultak nemcsak Jászladányon, de tudomásom szerint a magyar kultúrkörben olyan fogalomtársítások, minthogy ‘cigány-munka’, ‘cigányul viselkedik’, ‘cigánykodik’. Ezek egyértelműen negatív töltetű kifejezéseként ragadtak meg a köztudatban. Személy szerint már hallottam, hogy cigány származású egyén is, valamely tőle független silány teljesítményre vagy viselkedésre használta ezen kifejezéseket. [...] Tehát tapasztalatom és meggyőződés az, és ezt azt hiszem egyre több ladányi polgár meg tudja erősíteni, hogy a vér szerinti cigány származású egyének csoportja nem fedi le a társadalmi, szellemi, gazdasági piramis alsó régióit és mindezen rétegekkel a cigányságot nem lehet azonosítani. [...] Látni kell, hogy a társadalmi szubrégiókba sajnos sok magyar származású csúszott le, úgy is mondhatnánk, a vér szerinti magyar viselkedésében elcigányosodott. Ezzel szemben vannak olyan cigány származásúak, akik jól beilleszkedtek a magyar társadalmi közegbe.”⁹

A leendő – ekkor még gödöllői egyetemista – polgármester szemléletét szociális szempontok, jelesül az „alacsonyabb néprétegek” és azok kultúrája iránti megvetés foglalja el. Úgy is mondhatjuk: preferenciái osztály- és nem etnikai jellegűek, diszpreferenciái nemcsak a romákat, hanem általában a szegényeket érintik.

A dezintegrációs krízis legfontosabb jele: a magániskola

A jászladányi romák dezintegrációja több, különösen megrázó történet révén írható le. Ezek közül a legfontosabb a „magániskola” története, amely a település eddigi önkor-

⁹ A Dankó István cikkéből vett idézeteket a *Ladányi Hírek* alapján, eredeti helyesírással adjuk közre.

mányzati iskolájában tanuló – a 2000/2001-es tanévben 51%-os többségben lévő – cigány gyerekeket kívánja elkülöníteni a többiektől. Hasonlóan súlyos a szeméttelep ügye és az építkezés tilalma is, melynek következtében több tízmillió forint támogatástól estek el az itt lakó romák.

A község vezetői hivatalos iratokban és sajtónyilatkozatokban természetesen mindvégig tagadták – ma is tagadják –, hogy céljuk az etnikai-szociális alapú szegregáció. A leggyakoribb magyarázat szerint az eddig is jól tanuló gyerekek sikeres előrehaladását szeretnék volna, illetve szeretnék előremozdítani azáltal, hogy a „tanulni nem akaró”, rossz magaviseletű gyerekeket nem fogadják be az önkormányzati kezdeményezésre és önkormányzati segítséggel – például az eddigi önkormányzati iskola korszerűbb épületének használatba adásával – létrehozandó alapítványi (magán)iskolába. Ezt azonban a község lakói – cigányok és nem cigányok egyaránt – kivétel nélkül úgy értelmezik, hogy a polgármester és „csapata” a romákat akarja elkülöníteni a többségi – gádzsó – gyerekektől. Bár az iskolakezdeményezés első percei óta rendre emelik az új, alapítványi iskolába felvehető (ösztöndíjas) cigány gyerekek kvótáját – 2002 szeptemberében 30 tanulónál tartottak –, Jászladányon mindenki tudja, hogy az új iskola végső soron a romák elkülönítését eredményezi majd; éppen ettől a kívánt szegregációtól várják, hogy az elmúlt években más települések iskoláiba beíratott gyerekek visszatérnek majd Jászladányra.

Az Országos Cigány Önkormányzat lapjának, az *Osztojkan* Béla szerkesztette *Világunk* egyik 2001-es számában Blaha Márta újságíró idézi a polgármester véleményét az „oktatásfejlesztésről”. „Nem látunk más megoldási módot, mint azt, hogy legyen egy olyan magániskola, amelyben a porosz oktatási rendszert elfogadják az ott tanuló diákok és szülők” – mondja Dankó István. – „Aki ebben nő fel és tanul, az egyetemre, főiskolára, erős középiskolába be tud jutni. Azon tanulók és azon néprétegek gyermekei számára, akik passzívak a porosz oktatási rendszerben, az önkormányzati iskolában más pedagógiai módszerekkel megnyílik annak a lehetősége, hogy a passzivitásukat föloldjuk. [...] Amikor a képviselő-testület meghozta a már idézett döntését, a helyi kisebbségi önkormányzat szinte azonnal ráhúzta a cigány–magyar ellentétet, amely lépés következtében tabutémává kívánta változtatni a magániskola kérdéskörét. Tabutémává, hogy ne kelljen végiggondolni az előttünk lévő problémát, hanem elég legyen ösztönből politizálni, ami remekül alkalmas a tömegek mozgatására, a sztereotípiák felélesztésére. [...] Tehát mi úgy látjuk, hogy a differenciált oktatásból az integrált oktatás felé Jászladányon vissza nem vezet út. A differenciált oktatást pedig úgy tudjuk tökéletesebbé tenni, és úgy tudjuk jobbra tenni, hogyha a magániskolában szervezetileg különválasztjuk az önkormányzati iskolától.”

Jól jellemzi a helyzetet, hogy a magániskola alapításának kezdeményezői és fő – anyagi – támogatói nem magánemberek vagy magánvállalkozások voltak (akikkel szemben a jogegyenlőségre és a roma integrációra hivatkozva akár kötelességszerűen fel is léphetne egy alkotmánytisztelő önkormányzat), hanem maga a helyi hatalom, a polgármester vezetésével.

***A jászladányi cigány önkormányzat harca a hatóságokkal
– dokumentumok tükrében***

1998-ban Jászládányon a hatályos törvényeknek megfelelően Cigány Kisebbségi Önkormányzat (CKÖ) alakult a fiatal, ambiciózus helyi roma politikus, Kállai László vezetésével. Kállai László a korábbi ciklusban is tagja volt a cigány kisebbségi önkormányzatnak. Saját bevallása szerint korábban keveset tudott a kisebbségi önkormányzatokról, véletlenül került bele a politikába, viszont korán felfedezte, hogy a CKÖ szervezeti keretein belül segíthet a jászladányi romáknak. Ezért, annak ellenére, hogy az 1998 előtti CKÖ Jászládányon csak formálisan működött, ő mélyreható változásokat tervezett a helyi érdekvédelemben, és maga is indult az elnöki pozíciót megcélozva az 1998-as választásokon. Kállai László – aki 8 osztály általános iskolai végzettséggel és egy be nem fejezett vízvezeték-szerelői szakmunkásképzővel rendelkezik – az általános iskolában osztálytársa volt Dankó István polgármesternek. Ez végig személyes jellegűvé, két egykori iskola-társ konfliktusává, vetélkedésévé is tette kapcsolatukat. Ennek ellenére a helyi cigány kisebbségi önkormányzat tevékenysége konfliktusmentesen kezdődött.

1999. június 9-én a Jászládányi Cigány Kisebbségi Önkormányzat együttműködési szerződést kötött a településen működő általános iskolával. Az írásos megállapodás szerint az iskolában ez idő szerint összesen 647 tanuló tanult, 49%-uk cigány. A cigány tanuló tagozatonkénti megoszlása azonban már elgondolkoztató:

Normál tagozat létszáma (felső tagozat):	271 fő
Cigány tanulók száma:	117 fő, kb. 49%
Normál tagozat létszáma (alsó tagozat):	333 fő
Cigány tanulók száma:	157 fő, kb. 43%
Normál tagozat összesen:	604 fő
Ebből nem cigány:	330 fő, 55%
Ebből cigány:	274 fő, 45%
Eltérő tantervű, enyhén értelmi fogyatékos tagozat:	43 fő
Ebből cigány tanulók száma:	43 fő, 100%
A tanulók összesített létszáma:	647 fő
Ebből a cigány tanulók száma:	317 fő, 49%
Enyhén értelmi fogyatékos:	43 fő, 7%
(a cigányok 13%-a)	

Figyelembe véve azt a tényt, hogy a cigány – és általában a szegény – családok gyermekvállalási hajlandósága Jászládányon is jóval magasabb a környezetükben élő nem cigányokénál, illetve a középosztálybeliekénél, a fenti adatokból az is kiolvasható, hogy a fiatalabb korosztályokból a cigány gyerekek az esetek jelentős részében az „eltérő tantervű, enyhén értelmi fogyatékos” tagozaton kezdik el a tanulmányaikat. Jászládányon a ci-

gány tanulók között az értelmi fogyatékosnak minősítettek aránya 13,56%, a nem cigányok között pedig értelmi fogyatékos egyáltalán nem található (illetve, ha mégis volna ilyen, az integrált nevelésben vesz részt a normál tagozatokon). Bár az értelmi fogyatékos-sá nyilvánítás részleteiről nincsenek adataink, a magas szám és az aránytalanság súlyos diszkriminációra utal. Az együttműködési megállapodás ugyanakkor kimondja: „A statisztikai adatok azt mutatják és alátámasztják, hogy iskolánk oktató-nevelő munkájának egyik fontos eleme az etnikai kisebbség oktatása. A társadalmi beilleszkedés segítése, a hátrányok csökkentése, a kreativitás, a tehetséggondozás, a gyakorlatorientált tanítás, a képességfejlesztés különböző területei megfogalmazásra kerültek az iskola cigány felzárkóztató programjában, amit az Oktatási Minisztérium jóváhagyott. Ez a program képezi az oktató-nevelő munka gerincét, amelynek megvalósításához kötjük meg az együttműködési megállapodást a Kisebbségi Önkormányzattal.”

A kisebbségi önkormányzat – egyébként jogszabályi felhatalmazás nélkül, de az országosan bevett gyakorlatnak megfelelően – az iskola által előkészített írásos megállapodásban vállalta, hogy tankönyvvásárlási támogatást nyújt a cigány tanulók számára. (A kisebbségi önkormányzatok feladata a kisebbségi törvény szerint az érdekvédelmen kívül az adott kisebbség *kulturális autonómiájának* biztosítása – Jászladányon nem használtak roma nemzetiségi tankönyveket –, a szociális ellátási kötelezettség mindenütt a települési önkormányzatokat terheli.) Általánosságban megállapíthatjuk, hogy az 1998 végén megválasztott Cigány Kisebbségi Önkormányzat Jászladányon hosszú hónapokig nem került konfliktusba a települési önkormányzattal és az önkormányzat intézményeivel.

Kísérlet a roma tanulók intézményes elkülönítésére

A korábbi nevelési struktúrában egyedül a kiegészítő iskola játszotta azt a szerepet, hogy a gyengébben tanuló roma diákokat elkülönítsék a többiektől. Ez azonban még nem feltétlenül tekinthető súlyosan kisebbségellenes lépésnek, hiszen a döntés mögött a „megyei szakértői bizottság” ajánlása áll.

A szűkebb értelemben vett jászladányi iskolaügy néhány éves „lappangás” után 2000. november 21-én kezdődött „hivatalosan”. Ekkor tett javaslatot ifj. Dankó István polgármester a nagyközségi önkormányzati testületi ülésen alapítványi magániskola működtetésére. „Valamit tenni kell annak érdekében, hogy a helyi iskolarendszer mint szolgáltatás a nagyközségben jelentkező szülői igényekkel találkozzon” – hangzik az előterjesztés szövege. – „A rendszerváltást követően a magyar társadalom anyagi és szellemi differenciálódása felgyorsult. Ennek következménye, hogy a különböző rétegek igénye más-más a szolgáltatás-előlépett oktatásban. A városokban ezeket a különböző igényeket adott iskolai szinten szolgálják ki, tehát kialakulnak ugyanazon a településen az elit iskolák, illetve az alsóbb néprétegek igényeihez idomuló nevelést és oktatást adó intézmények. Jászladány nagyközségben jelenleg van kb. 720 általános iskoláskorú gyerek, ebből csak 648 jár helyben iskolába. A kb. 70 eljáró gyermek naponta történő ingázási okaként egyértelműen azt a tényt je-

lölhetjük meg, hogy az intézményileg monolit oktatási rendszerünk nem tudja kielégítőleg kiszolgálni őket. Jászladányon egyetlen iskolába kívánjuk ellátni a potenciálisan megjelenő helyi néprétegeket, azok igényeit, ami igen sok probléma forrása.”

A polgármester ezen indítványában Huntington *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című könyvére hivatkozik, mely szerint a kultúrák átjárhatatlanok. „A napi politikai eseményekben kísérhetjük figyelemmel az arab-zsidó konfliktus eszkalálódását, megannyi békefolyamat hiábavalóságát a térségben. [...] Mindezen konfliktusok elkerüléséért maga az élet alakította ki, például az Amerikai Egyesült Államok városaiban, az egymás iránti toleranciát leginkább tiszteletben tartó formaként, a különböző nátiók vagy felekezetek külön iskoláit, óvodáit, könyvtárait, imaházait, éttermeit stb., amelyek külön lakónegyedekben jelentkeznek végül. Egy ország akkor szabad ország, ha minden egyes népcsoportnak megadja a lehetőséget szokásai gyakorlására, úgy, hogy nem zavarják egymást ebbéli tevékenységükben. A népeket, amelyek a kultúrát hordozzák, nem lehet erőszakosan egybezárni, integrálni egymással” – vonja le a következtetést az előterjesztő. Továbbá: „A jászladányi társadalomban a cigány-magyar törésvonal felerősödik, ha egybeesik a szegény-gazdag törésvonallal. Ezen társadalmi konfrontációt mindenáron el kell kerülni.”

Megállapította, hogy a két külön épületegyüttes, a Baross téri (régebbi) és a Hősök terei (újabb) alkalmas a tanulók elválasztására. Végül javaslatot tett az elkülönített oktatásra: „Jelenlegi meglátásom szerint a fentebb elemzett problémák orvoslására az alapítványi magániskola-forma létrehozása és működtetése az a mód, amely a megoldást jelentheti. [...] A konkrét javaslatom egy olyan szándéknyilatkozat megtétele, melyben Jászladány Nagyközség Önkormányzata kifejezi azt a törekvését, hogy a település Hősök téri iskola-komplexumát és annak felszerelését rendelkezésére bocsátaná egy vezető köré szerveződött pedagógus csoportnak, alapítványnak vagy kht.-nak magániskola működtetésére.”

Ugyanez év november 28-án ülést tartott a nagyközség önkormányzatának képviselő-testülete. Az ülésen részt vett Kállai László, a cigány kisebbségi önkormányzat elnöke is. Az ülésen elfogadott határozat szerint az önkormányzat szándéknyilatkozatban garantálta: a Hősök terén lévő iskolaépületet a létrehozandó magániskola rendelkezésére bocsátja. A cigány kisebbségi önkormányzat vezetője, Kállai László előbb a testületi ülés vitájában tiltakozott a magániskola ellen, majd írásban is kifejtette ellenvéleményét. A CKÖ elnöke és a CKÖ testülete 2001. január 11–12-én kelt levelükben visszautasították az önkormányzati tulajdonban lévő *Ladányi Hírek* januári számában megjelent polgármesteri nyilatkozatot: „a kisebbségi önkormányzat testületének egy része józanul látná a fejlődési lehetőségeket, de az elnök radikálisan az ellentéteket hangsúlyozó irányba viszi el a kisebbségi önkormányzat testületét”. A polgármester és a testület nyomására a CKÖ két tagja ekkor lemondott kisebbségi önkormányzati képviselőségéről; helyettük a korábbi választáson utánuk a legtöbb szavazatot elnyert jelöltek váltak képviselővé.

A Jászberényi Rendőrkapitányság 2001. február 23-án kelt jegyzőkönyve tudósít a február 27-én reggel hét órától másnap 18 óráig tartandó demonstráció és éhségsztrájk elő-

készületeiről. A bejelentés szerint a kisebbségi önkormányzat által szervezett demonstráció célja a nagyközségi önkormányzattal megromlott viszony helyreállítása, a romák szociális helyzetének javítása. „Szerdára virradó éjszaka, fagyos hidegben is kitartottak a jászladányi roma kisebbségi önkormányzat kedd óta éhségsztrájkoló tagjai: a romákat ért hátrányos megkülönböztetés miatt tiltakozó öt képviselő éjfél után meleg teát vagy kávét ivott” – tudósít az eseményről a Népszabadság március 1-jei, csütörtöki száma. Ugyanzen a napon Horváth Aladár, a Roma Polgárjogi Alapítvány kuratóriumának elnöke tárgyalta Dankó István polgármesterrel is – eredménytelenül. Az éhségsztrájk második napján, február 28-án tartott nagyközségi önkormányzati testületi ülésen petíciót is átadtak a helyi képviselőknek. „Alulírottak, azaz a Jászladányi Cigány Kisebbségi Önkormányzat Képviselő-testülete TILTAKOZUNK, hogy felelőtlen, szélsőség irányába hajló politikai körök faluközösségünket megosztják cigányokra és magyarokra, valamint szegényekre és gazdagokra” – kezdődik a petíció szövege. – „TILTAKOZUNK az ellen, hogy a cigányokat és a szegényeket hátrányosan megkülönböztetik, alacsonyabb szintű és elkülönítő oktatásra és társadalmi létezésre kényszerítik. Jászladány Nagyközségben nincs szükség magániskolára, mivel a sok millió forintért épült új iskola mindenkié.”

A petícióra egy hónap múlva, március 26-i keltezéssel érkezett válasz a testülettől. „Jászladány Nagyközség Képviselő-testülete egyik határozatában sem azt tartotta szem előtt – hangzik a polgármester által fogalmazott válaszlevél –, hogy a cigány származású polgárait háttérbe szorítsa a magyar származásúnak tartott polgáraival szemben. A magániskola életre hívásának koncepciójával a tanulni kívánó és a tanulást eleve elutasító gyermekek vagy a házirendet betartó és azt rendszeresen felrúgó gyermekeink társadalmilag megjelenő csoportjai felől felmerülő különböző igényeket szeretnénk kiszolgálni az alkalmazott pedagógiai módszerek és az elsajátítandó tananyag mennyisége közötti különbségekkel. Ez a megosztás nem egyenlő a cigány és a magyar gyermekeink csoportjaival.”

Horváth Aladár, a Roma Polgárjogi Alapítvány kuratóriumi elnöke március 26-i levelében Aáry-Tamás Lajoshoz, az oktatási jogok miniszteri biztosához fordult a helyi cigány önkormányzat oktatási jogainak sérelmei miatt: „A települési önkormányzat nem veszi tudomásul, negligálja a Nékj. (kisebbségi) törvény 29. § (2) bekezdésében foglalt egyetértési jogosítványát a kisebbségi önkormányzatnak, és ugyancsak nem veszi figyelembe az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló egyezmény (1964. évi 11. tvr.) 1. és 2. pontjának előírásait, valamint a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló New York-i egyezmény (1969. évi 8. tvr.), valamint az Alkotmány 70/A pontjában és az oktatási törvényben foglalt diszkriminációs tilalmat.” Hasonló levelet küldött a Roma Polgárjogi Alapítvány a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosához is.

2001 tavaszán a Roma Polgárjogi Alapítvány javaslatot tett Dankó István polgármesternek, hogy független romaügyi szakértőt kérjenek fel arra, elemezze a Jászladányon kialakult ellentéteket, és tegyen javaslatot a megoldásukra. A megállapodás lényege az volt, hogy a Roma Polgárjogi Alapítvány ösztöndíjat biztosít a tanulmány elkészítéséhez, a he-

lyi nagyközségi önkormányzat pedig egyhónapos időtartamban gondoskodik a helyben lakásról és a munkafeltételek megteremtéséről. A később támasztott egyéb feltételek miatt azonban a Roma Polgárjogi Alapítvány lemondott a jászladányi polgármesteri hivatal támogatásáról. Az elkészült tanulmány javaslatai alapján a Roma Polgárjogi Alapítvány roma integrációs programot dolgozott ki a jászladányi települési önkormányzat számára. A programban található következő ajánlást azonban a helyi vezetők nem fogadták el: „A roma integráció érdekében a települési önkormányzatnak fel kell hagynia eddigi elképzeléseivel, és – fordulatot végrehajtván – új szemlélettel kell kezelnie a dezintegrálódott jászladányi roma közösség ügyét.

– A hatályos [...] jogszabályok értelmében magániskolát – megfelelő tőkével és szakmai háttérrel – bárki alapíthat. A települési önkormányzatnak azonban figyelemmel kell lennie arra, hogy Jászladányon ez a magániskolai kezdeményezés várhatóan a roma gyerekek további – az érintett cigány közösség által elutasított – szegregációját eredményezi; ezért sem anyagi, sem erkölcsi-politikai eszközökkel nem szabad támogatnia. Megengedhetetlen, hogy Jászladány Nagyközség Önkormányzata köztulajdonban lévő épületet, vagy [...] pénzügyi segítséget nyújtson egy olyan projekthez, amely [...] kisebbséghez tartozó tanulók kényeszerű elkülönítését, szegregációját eredményezi.”

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közigazgatási Hivatal helyettes vezetője, dr. Tóta Áronné 2001. május 7-én kelt levelében tájékoztatta Kállai László jászladányi CKÖ-elnököt arról, hogy az általa jelzett „differenciált”, illetve „elkülönítő” oktatás kivizsgálására – a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény alapján – nem a hivatalnak, hanem a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Önkormányzatnak van feladat- és hatásköre. Az értesítés kitért arra is, hogy az Oktatási Minisztérium vizsgálatot végeztetett a polgármesterekkel, amelynek legfőbb célja annak megállapítása volt, hogy „a felzárkóztató osztályok szervezése nem a szegregáció egyik eszköze-e”. Javasolta, hogy a CKÖ kérje el a vizsgálat eredményét a polgármestertől. A közigazgatási hivatal felhívta a helyi CKÖ figyelmét arra is, hogy az oktatási jogok érvényesülésének elősegítésére létrehozták az Oktatási Jogok Miniszteri Biztosának intézményét.

A közigazgatási hivatal megállapításai szerint – a közoktatási törvényre való hivatkozással – a kisebbségi önkormányzatnak *nincs egyetértési joga* az általános iskola igazgatójának a kinevezésében, csak abban az esetben, „ha az oktatás kizárólag kisebbségi nyelven folyik”. A következő bekezdésben azonban ennek az ellentéte is megjelenik megállapításaik között: „A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló [...] 1993. évi LXXVII. törvény 29. §-a szabályaival összefüggésben is megállapítható, hogy egyetértési jog csak abban az esetben illeti meg a helyi kisebbségi önkormányzatot, ha kisebbségi intézmény vezetői kinevezése van napirenden, illetőleg a kisebbséghez tartozók képzésére is kiterjedő települési önkormányzati döntés előtt állnak. [...] Ez a biztosíték arra, hogy a kisebbségi oktatás esetleges bevezetése, vagy szervezeti kereteinek meghatározása során az adott kisebbség akarata, szándéka érvényesüljön.”

A közigazgatási hivatal levele alapján Kállai László május 22-én levélben fordult Dankó István polgármesterhez, amelyben kérte az Oktatási Minisztérium felkérésére lefolytatott vizsgálat eredményeit a „cigány felzárkóztató oktatásról”. A polgármester június 5-i válaszevele a következőket tartalmazta: „Mivel a vizsgálat megállapította, hogy a cigány szülők nem igénylik a kisebbségi oktatást a 32/1997 (XI. 5.) MKM rendelet értelmében, valamint a Cigány Kisebbségi Önkormányzat és az Általános Iskola között a megállapodást egyoldalúan felbontotta az 5/2001 (I. 24.) számú határozat, így a CKÖ elnökének felkérése nem volt indokolt az ellenőrzés lefolytatásában.”

Dr. Kaltenbach Jenő, a kisebbségi jogok országgyűlési biztosa 2001. május 29-én egyeztetést tartott a polgármesteri hivatalban. A kisebbségi biztos ismertette a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 88. § (7) és (12) bekezdésében foglalt rendelkezéseket. Ezek szerint a helyi önkormányzat a tulajdonában lévő nevelési-oktatási intézmény tulajdoni vagy fenntartói jogát részben vagy egészben akkor engedheti át más fenntartónak, ha azoknak a tanulóknak, akiknek a szülei nem akarják az átadott nevelési-oktatási intézménybe járattni gyermeküket, a szolgáltatást továbbra is megfelelő színvonalon biztosítja oly módon, hogy annak igénybevétele a tanulónak, szülőnek nem jelent aránytalan terhet. Ennek eldöntéséhez be kell szerezni a fővárosi, megyei önkormányzat – fejlesztési tervre épített – szakvéleményét, és ha az iskolában nemzeti vagy etnikai kisebbségi iskolai nevelés és oktatás folyik, a helyi kisebbségi önkormányzat egyetértését is. A Jászládányi Általános Iskola Alapító Okirata az intézmény alaptevékenységeként határozza meg a cigány etnikumhoz tartozók felzárkóztató oktatását. Az iskola pedagógiai programjában külön fejezetként szerepel a cigány tanulók részére kidolgozott nevelési-oktatási terv. Mindezek alapján a kisebbségi biztos felhívta a polgármester és a jegyző figyelmét arra, hogy a Jászládányi Iskola valamely épületének tulajdoni vagy fenntartói jogát csak a kisebbségi önkormányzat egyetértésével adhatják át másnak, így egy esetlegesen később létrejövő alapítványi magániskolának is.

A jászládányi cigány önkormányzat helyi népszavazási kezdeményezéssel kívánt fordulni Lajkó Teréziához, a nagyközség jegyzőjéhez. A jászládányi jegyző azonban 2001 júliusában elutasította a népszavazási kezdeményezéshez szükséges kérdőív hitelesítését. A jegyző közleményében azzal indokolta döntését, hogy „az íveken szereplő kérdések eldöntése (mint például az iskolai megkülönböztetés elleni intézkedés) nem tartozik a képviselő-testület hatáskörébe”, mert azt az alkotmány szavatolja.

2001. augusztus 29-én Kállai László levélben fordult dr. Orbán Viktor miniszterelnökhöz is, amelyben segítségét kérte a jászládányi romák gondjainak – elsősorban az iskolai kiközösítésnek – a megoldásához.

Jászládány Nagyközség Önkormányzatának Képviselő-testülete 2001. szeptember 11-én a következő határozatot fogadta el: „149/2001. (IX. 11.) számú képviselő-testületi határozat. Válasz a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok országgyűlési biztosának kezdeményezésére a képviselő-testület felé a 2001. május 29-én megtartott egyeztetés eredményeképpen. Jászládány Nagyközségi Önkormányzat Képviselő-testülete *elfogadja* Dankó Ist-

ván polgármester válaszát a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának Jászládány Nagyközség Önkormányzata irodájában megtett kezdeményezéseire, illetve a május 29-én megtörtént egyeztetés utáni állásfoglalásaira, és *egyvetért* a válaszban megfogalmazottakkal.”

A válaszlevél kifogásolta, hogy az ombudsman „számunkra meglepő módon, a konkrét és az ügyben hiteles dokumentumokban való alapos tájékozódás helyett egy dezinformációktól hemzseggő újságcikk alapján indított vizsgálatot Jászládányon”. Tájékoztat a levél arról is, hogy a kisebbségi biztos kezdeményezésének megfelelően – többhónapos késéssel – megküldték a helyi cigány kisebbségi önkormányzatnak az Oktatási Minisztérium által kért vizsgálat anyagát (és ezzel eleget tettek tájékoztatási kötelezettségüknek). „Az önkormányzatunk helyi és országos ‘jóakaróinak’ elhivatott tevékenysége következtében a működésünk közelít a teljes átvilágításhoz” – folytatódott a levél. – „Egyik vizsgálat sem mutatott ki törvénytelenséget vagy mulasztást önkormányzatunknál. Egy település és lakosai alaptalan lejárata után, és a számtalan eredménytelen hivatalos vizsgálat lezárultával, ki téríti meg az elfecsérelt közpénzeket? Ezen túl, ki állítja helyre Jászládány polgárainak és önkormányzatának méltánytalanul megtépzott hitelét? Önnek, tisztelt ombudsman, ebben vezető szerepet kell vállalnia! Ezért hivatalosan felszólítjuk, értesítse a sajtót, hogy Jászládányon egyetlen kérdésben sem sérültek a cigány kisebbség jogai!”

A Magyar Köztársaság oktatási minisztere, dr. Pálincás József 2001. október 21-én keltezett, Kállai Lászlóhoz, a „Jászládányi Cigány Önkormányzat” elnökéhez címzett levele arról tanúskodott, hogy az Oktatási Minisztérium sem osztotta a nagyközségi önkormányzat álláspontját abban a kérdésben, hogy ki kell-e kérni a jászládányi iskolai oktatás lényegi kérdéseinek eldöntéséhez – különösen szervezeti ügyekben tett fenntartói lépésekhez – a kisebbségi önkormányzat álláspontját: „[...] a Jászládányban működő Általános Iskola Alapító Okirata tartalmazza a cigány etnikumhoz tartozó tanulók nevelését-oktatását, cigány kisebbségi oktatási programot indítottak tanulóik számára, a központi költségvetésből igényelik és kapják a kiegészítő normatív támogatást, így kisebbségi oktatási intézménynek minősül. Ezért a döntéshez a helyi önkormányzatnak be kell szereznie az intézmény székhelye szerint illetékes helyi kisebbségi önkormányzat egyetértését és az országos kisebbségi önkormányzat véleményét.”

2002 tavaszán Jászládány Nagyközség Önkormányzata felkészült az alapítványi iskolai oktatás bevezetésére, a korábbi önkormányzati iskola épületének megosztására. Ezért 2002. március 12-én a származási szegregációt eredményező iskolamegosztásról szóló testületi döntéseket hoztak – figyelmen kívül hagyva a parlamenti kisebbségi biztos korábbi kezdeményezéseit és ajánlásait, illetve az egyeztetéseken elhangzottakat.

A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa 2002. május 28-án keltezett, a Szolnok Megyei Közigazgatási Hivatal vezetőjének címzett levelében ismét értékelte a helyzetet, és *ajánlásokat* fogalmazott meg a közigazgatási hivatal részére. Dr. Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsman ajánlásában idézett és törvénysértőnek minősített több márciusi jászládányi települési önkormányzati határozatot.

„Ideiglenes végkifejlet” – a közigazgatási hivatal, a települési önkormányzat és a minisztérium állásfoglalásai és intézkedései

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közigazgatási Hivatal főosztályvezetője, dr. Csíkos Zoltán a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa levelének kézhezvétele után néhány nappal levélben fordult Jászládány Nagyközség Önkormányzatához, amelyben ismertette az ombudsmani állásfoglalás egyes lényeges elemeit. Dr. Csíkos Zoltán felhívta a települési önkormányzatot, hogy tegyenek eleget a kisebbségi önkormányzatot megillető tájékoztatási kötelezettségüknek, és állítsák helyre a roma önkormányzat jogszabályban biztosított egyetértési, együttdöntési jogát.

Sipos János, az Oktatási Minisztérium közoktatási helyettes államtitkára 2002. július 10-én levélben tájékoztatta Kállai László cigány önkormányzati elnököt az Oktatási Minisztérium új vezetésének álláspontjáról a jászládányi iskolai szegregáció és magániskola létesítése körül kialakult – ekkorra már a sajtó vezető hírei között szereplő – ügyben. „Mivel a Jászládányban működő Általános Iskola Alapító Okirata tartalmazza a cigány etnikumhoz tartozó tanulók nevelését-oktatását, továbbá cigány kisebbségi oktatási programot indítottak tanulóik számára, a központi költségvetésből igénylik és kapják a kiegészítő normatív támogatást, így az érintett iskola kisebbségi oktatási intézménynek minősül. Éppen ezért a döntéshez be kell szereznie az intézmény székhelye szerint illetékes helyi kisebbségi önkormányzat véleményét.

A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 88. §-nak (7) és (12) bekezdése szerint a helyi önkormányzat a tulajdonában lévő nevelési-oktatási intézmény tulajdoni vagy fenntartói jogát részben vagy egészben akkor engedheti át más fenntartóknak, ha mindazon tanulóknak, akiknek szülei nem akarják a magániskolai szolgáltatást igénybe venni, az oktatást-nevelést továbbra is a megfelelő színvonalon biztosítja, oly módon, hogy annak igénybevétele a gyermeknek, tanulóknak és szülőnek nem jelent aránytalan terhet. Ennek eldöntéséhez be kell szerezni a fővárosi, illetve megyei önkormányzat – fejlesztési tervre épített – szakvéleményét.”

Szűk egy hét múlva, július 16-án a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közigazgatási Hivatal törvényességi észrevételben szólította fel a jászládányi önkormányzatot: „Az Ötv. [önkormányzati törvény – *a szerk.*] 99. § (1) bekezdésében foglaltak figyelembe vételével felhívom a Képviselő-testületet, hogy a törvényes állapotot 2002. augusztus 31-ig állítsa helyre a Jászládányi Cigány Önkormányzat egyetértésének megkérésével, és arról külön levélben tájékoztassa a Közigazgatási Hivatalt.” Július 18-án Jászládány Nagyközség Jegyzője – a Jászládányi Zana Sándor Imre Nevelési Oktatási Közhasznú Alapítvány kérésére, a törvényességi észrevételeket figyelmen kívül hagyva – határozatot hozott az Antal Mihály Alapítványi Iskola működési engedélyének kiadásáról. (A határozat 2002. augusztus 6-i záradéka megállapítja: „A határozat ellen fellebbezés nem érkezett, a mai napon jogerős.”)

A jegyzői határozat meghozatala és jogerőre emelkedése közötti időpontban a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közgyűlés szakvéleménye is megszületett. A 2002. július 26-

án keltezett dokumentum egyebek mellett megállapította, hogy az önkormányzati iskola 1744,13 m²-es épületrészének átadásával az önkormányzati iskola intézményi feltételei a fennállóhoz képest romlanak, a tárgyi, a szakmai és a személyi feltételei ellenben biztosíthatók lesznek. Megállapította a megyei közgyűlés elnökének aláírásával érkezett kérelem azt is, hogy „az átszervezés nem szerepel a település önkormányzatának középtávú intézkedési tervében, és ebből eredően a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Köznevelési Feladatellátási, Intézményhálózat-működtetési és Fejlesztési Tervében sem. Ebből eredően a tanulók és a szülők számára »bizonyos hátrányt«, ebből adódóan többletterhet jelent.”

„Nem én szegregálok, az élet szegregál” – jelentette ki a Roma Sajtóközpont tudósítójának Dankó István polgármester 2002. augusztus 29-én, az alapítványi iskolában megrendezésre kerülő első tanévnyitó előtt Dankó István polgármester. – „Ezzel kvázi azt mondom, hogy védem azokat a gyerekeket, akik tanulni akarnak, és lehetőséget teremtek számukra, hogy maradjanak itt Jászladányon.”

Mivel Jászladány Nagyközség Önkormányzata a törvényességi felügyeletet ellátó Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közigazgatási Hivatal felszólítására és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közgyűlés negatív szakvéleménye után sem vonta vissza határozatát az alapítványi iskola működési engedélyéről és az önkormányzati iskola épületegyüttesének megoszlásáról, a határozat jogerőre emelkedése után az Antal Mihály Alapítványi Általános Iskola OM-azonosító számért fordult az Oktatási Minisztériumhoz. (Az OM-azonosító megléte a feltétele annak, hogy az oktatási intézmény a szokásos állami normatív támogatásban részesüljön.)

2002. augusztus 30-án a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közigazgatási Hivatal Hatósági Főosztálya felügyeleti intézkedés keretében jogerősen megsemmisítette a jászladányi jegyző mint elsőfokú hatóság által kiadott működési engedélyt, és az erről szóló határozatot még aznap telefaxon eljuttatta mind az Oktatási Minisztériumnak, mind a jászladányi jegyzőnek.¹⁰ A közigazgatási hivatal felügyeleti intézkedésének indoklásában nem esik szó a Jászladányi Cigány Önkormányzat egyetértési jogáról.

A Magyar Köztársaság oktatási minisztere, dr. Magyar Bálint ugyanezen a napon, 2002. augusztus 30-án a közigazgatási hivatal aznapi határozatára hivatkozva fellebbezés lehetősége nélkül elutasította az Antal Mihály Alapítványi Iskola igazgatójának kérelmét a működéshez szükséges OM-azonosító kiadásáról. Magyar Bálint erről szeptember 2-án értesítette Zana Sándornét, az iskolát működtetni szándékozó alapítvány kuratóriumi elnökét, valamint Lajkó Terézia jegyzőt is. Ennek következtében lehetetlenné vált az alapítványi iskolai oktatás. Az önkormányzat képviselő-testülete azonban úgy döntött, hogy – mivel addigra megtörténtek a beiratkozások mind az önkormányzati, mind a magániskolába – a külön szervezett tanulócsoportokat nem vonják ismét össze. Ezért az iskolában ma is külön tanulnak az alapítványi iskolai tanulók és külön az önkormányzati iskolába beiratkozottak (utóbbiak jórészt cigányok).

¹⁰ A gyors intézkedésre augusztus utolsó napján azért volt szükség, mert az iskolaév megkezdése után jogszabály tiltja az oktatási intézmények átszervezését.

Mohácsi Viktória, az Oktatási Minisztérium roma és hátrányos helyzetű tanulók oktatásával foglalkozó miniszteri biztosa 2002 szeptemberében több alkalommal egyeztetésen vesz részt Jászládányon – esetenként dr. Magyar Bálint miniszter társaságában –, és felkínálta a helyi önkormányzatnak az úgynevezett „integrációs programajánlatot”, cserébe azért, hogy a helyi önkormányzat mondjon le az elkülönítő oktatásról. A helyi önkormányzat azonban ezt következetesen visszautasítja. Ebből a programajánlatból idézünk: „Az Oktatási Minisztérium igent mond a minőségi oktatás megteremtésére, de határozotlan nemet mond a megkülönböztetésre: nem emelhetünk falakat a gyermekeink közé. [...] Természetes, hogy [a jászládányi szülők] valamennyien olyan iskolába szeretnék járatni a gyerekeiket, amelyik nyugodt és barátságos légkörben készít fel a középiskolai továbbtanulásra. Ezt az esélyt azonban minden gyereknek meg kell adni, mert minden gyerek egyformán fontos. [...] Az Oktatási Minisztérium az integrációt segítő, minőségi oktatásfejlesztés komplex csomagját ajánlja a jászládányi közösségnek.”

A Jászládányi Cigány Önkormányzat felszámolása 2002 őszén

Az egy időben történő önkormányzati és kisebbségi önkormányzati választások előtti kampányidőszakban a titokzatos „SZJSZ” aláírással megjelent az úgynevezett *Jászládányi Szamizdat*. A fénymásolt kiadvány – amelyet nagy számban osztogattak a nagyközségben, feltehetően eljutott minden háztartásba – *Kire szavazzunk október 20-án?* címmel közölte Dankó István eddigi polgármester listáját, valamint a cigány kisebbségi önkormányzatba a polgármester által preferált jelölteket, akik között mindössze egy cigány volt, ellenben szerepelt benne *Dankó Istvánné dr. Makai Gabriella*, a polgármester jogász felesége.

A kampánylap második felében a *Kire ne szavazzunk?* kérdésre válaszolt az ismeretlen szerző. „Ne szavazzunk orvosokra [...], ne szavazzunk az önkormányzati iskolában dolgozó tanárra, tanítóra, annak közeli hozzátartozójára [...] Ne szavazzunk a község szegyeineire: Kállai Lászlóra és csapatára.”

A kampánylap második oldala szinte kizárólag az alapítványi iskola sikertelenségével foglalkozott, felsorolva mindazokat, akik „ártottak községünk jó hírének”. Első helyen Magyar Bálintot, majd „hitvány tanácsadóját”, Horváth Aladárt és Mohácsi Viktória miniszteri biztost említette meg a kiadvány, majd a közigazgatási hivatal vezetőjét („akit az MDF helyezett a magas posztra”), Vincze Ferencné, az önkormányzati iskola korábbi igazgatóját, aki egyezkedni próbált a minisztériummal, és ezért leváltották, végül pedig „a jelenlegi Cigány Kisebbségi Önkormányzat ‘nyolcosztályos’ vezetőjét és büntetett társait”.

A választások előtt Dankó István polgármesternek sikerült hisztériát keltenie a cigányok ellen, azaz, ahogy posztmodernül mondják: *tematizálta a jászládányi diskurzust* az önkormányzati választásokon. A község mintegy negyedét-harmadát kitevő roma szavazók ellenében ezért őt és jelöltjeit választották be a nagyközségi önkormányzatba, a cigány kisebbségi önkormányzat képviselői pedig – egy kivételével, aki hajlandó volt együttműködni a polgármesterrel az iskolai elkülönítés ügyében – *nem cigányok* lettek.

VII. MÉDIA

A RÁDIÓ ÉS TÖRTÉNETE

Miért éppen rádió?

A gondolat, hogy a magyarországi roma közösség számára rádióadót kellene létrehozni, már a rendszerváltás idején felmerült. Nem csak azért, mert a korszak a szabadságjogok felismerésével és azok érvényesítésével járt és nem is csak azért, mert a roma társadalomban – a többségi társadalomhoz hasonló módon – önszerveződési folyamat indult meg, hanem azért is, mert a rendszerváltás idején megjelenő roma értelmiségiek, polgárjogi aktivisták és kisebbségi politikusok a rendszerváltó liberális értelmiségben találtak mentorokra, szövetségesekekre és segítőkire. Minthogy a rendszerváltó értelmiség egyfelől tisztában volt a sajtó és a nyilvánosság szerepével, erejével, másfelől nem kizrészt a legális vagy az illegális (szamizdat) sajtó maga volt a rendszerváltás motorja, természetes volt a romák nyilvánosság iránti igényének jelentkezése is.

Bár 1989-90 táján nem volt még evidens, hogy a változás elsősorban, tömeges vesztesei az akkor még a társadalmi megkapaszkodás határára jutott romák, a kutatók már akkor figyelmeztettek: a szabadságjogok, így a szólásszabadság valamint a gazdasági nehézségek egyidejű megjelenése könnyen bűnbakképző mechanizmusokat indíthat el, és könnyen felerősítheti a cigánysággal kapcsolatos előítélet-rendszert. A rendszerváltáskori roma politikusok egyébként is a korábban túrt, később tiltott szociológiai iskola (Keményiskola) és az annak hatására létrejött emberijogi-karitatív mozgalmak (Szegényeket Támogató Alap, SZETA) oldalvizein, Solt Ottília, Iványi Gábor segítségére számíthattak nem kizrészt azért, mert a romák kirekesztésének problémája kezdetben még csak szociális kérdésnek tűnt. A rendszerváltás idején felbukkant fiatal roma értelmiség törekvései között szerepelt az általuk „disz cigánynak” tartott korábbi kollaboráns roma vezetők leváltása mellett az emancipáció, azaz a saját intézményrendszer megteremtése és annak törvénybe foglalása. Ebben is kiemelt szerepet játszott az oktatás és a nyilvánosság, hiszen iskolahálózával és sajtóval a cigányság gyakorlatilag nem rendelkezett 1990 előtt. 1990-ben természetesnek tűnt, hogy alanyi jogon és azonnal sikerül létrehozni a romáknak szóló sajtót, elsősorban a roma rádiót. Azért éppen rádiót, mert a romák (csakúgy, mint a nem romák) az írott sajtónál jóval nagyobb mértékben fogyasztanak elektronikus sajtót. A legtöbbit persze televíziót, csakhogy a tévzés a rádiózásnál összehasonlíthatatlanul drágább, nagyobb szakértelmet és szervezettséget, tapasztalatot, lefedettséget, egyebeket igényel. A dolgok logikája azt kívánta, hogy jöjjön létre egy roma rádióadó, majd annak tapasztalatai alapján a roma televízió.

Az első demokratikus választás után nem sokkal kitört a médiaháború, amely egyre távolabbra tolt a médiatörvény megalkotását és egyre kilátástalanabbá tette, távolabbra tolt a roma rádió megalakítását. Bárha a Rádiózásról és Televíziózásról szóló, 1996. évi

I. törvéynél három évvel korábban megszületett a kisebbségi törvény, ez önmagában nem tudta garantálni a kisebbségek médiafelülethez való jutásának jogát, másrészt a létrejött gyenge autonómiák nem tudták érvényesíteni médiaigényüket. A kiosztható frekvenciák kérdéseiben az erről szóló törvény hiánya és a médiától való félelem, az állandó gyanakvás reflexei arra készítették az Antall-kormány döntéshozóit, hogy egyértelműen elzárkózzanak egyebek mellett a romák számára pályáztatható frekvencia kiírásának még csak a gondolatától is. A helyzeten nem könnyített, hogy a korszak roma politikusai, szociológusai, újságírói: Zsigó Jenő, Horváth Aladár, Daróczi Ágnes, Horváth Margit liberális kötődésűek voltak, akik a már említett Solt Ottília, Havas Gábor, Iványi Gábor stb. mellett a liberális szociográfus Csalog Zsolt és a média liberalizálását követelő Lázár Guy körébe tartoztak.

FM 88,8 – a frekvencia

A cigányoknak szóló közösségi rádió ötlete először 1990-ben vetődött fel. Bíró András alternatív Nobel-díjas polgárjogi aktivista volt az ötletgazda, aki az Autonómia Alapítványt is létrehozta és annak elnökeként többféle roma programot is támogatott. Daróczi Ágnessel, Róka Zsuzsával és Lázár Guy-vel együtt szerette volna létrehozni a roma rádiót, és az alapítvány meg is vásárolta a létrehozandó stúdió berendezését. Daróczi Ágnes – aki akkoriban a Népművelési Intézetben dolgozott – érettségizett roma fiatalokat keresett és megkezdte felkészítésüket a feladatra. A fiatalok a szolnoki rádió szerkesztőségében tanulták a szakmát és gyűjtötték a majdani rádió számára az anyagot. A koncepció ügyében nem volt egyetértés: Daróczi inkább a cigányság lét- és identitáskérdéseit feszegető, harciasabb aktivista rádiót szeretett volna létrehozni, Lázár Guy pedig – akinek elképzelései közelebb álltak Bíró Andráséhoz – olyan szórakoztató jellegű adót tartott volna célszerűnek létrehozni, amely létehez, a közösséghez szólás tényével és a közönség igényeinek kiszolgálásával akarta lényegében szintén az emancipációs célokat megvalósítani. Csakhogy Lázár Guy meghalt, és frekvenciapályázat hiányában maradt csak a felkészülés: Daróczi Ágnes és csapata kibérelte a fővárosi önkormányzat tulajdonában lévő helyiséget a nyolcadik kerületi gettó közepén, a Teleki tér 7. szám alatt. A frekvenciamoratórium miatt azonban 1996-ig nem volt mit tenni, a rádióalapítás ötlete fokozatosan elhalt.

Bíró András 1997-ben, az első frekvenciapályázatok kiírása idején kérte fel Kerényi Györgyöt, a *Magyar Narancs* akkori főmunkatársát, aki a Tilos Rádió egyik alapítója és az *Amaro Drom* című roma lap főszerkesztője volt, valamint Németh Vladimirt, az egykori Tilos az Á című alternatív szórakozóhely vezetőjét a rádióalapításra. Az Autonómia Alapítvány, továbbá Németh és Kerényi hozták létre a Rádió C Közhasznú Társaságot, amely 1999-ben megpályázott három frekvenciát: két kereskedelmit és egy nonprofitot. A két kereskedelmin nem nyertek, a nonprofiton pedig akkor nem hirdettek eredményt. Egy év múlva, 2000-ben jelent meg az újabb nonprofit adóra kiírt pályázat, 88,8 MHz-re a Rádió C mellett a Tilos Rádió, egy katolikus és egy amerikai ökumenikus rádió pályázott.

A március 7-i döntés (amely előtt többször is elhalasztották az eredményhirdetést) után a Rádió C-t hirdették ki nyertesnek. Nem véletlenül: akkor, amikor az uniós csatlakozás előtti országjelentések sorra a legégetőbb magyarországi problémák között első helyen említették a romakérdést, amikor éppen a zámolyi romák strasbourgi exodusra a világsajtó témája lett, nem lehetett nem frekvenciához juttatni a roma rádiót. Holott a döntés nem volt könnyű: különösen a tíz éve működő, évek óta többek közt elsőként roma műsort is sugárzó, kalózásként kezdett közösségi rádió, a Tilos Rádió rovására kényszerült a médiatestület dönteni. A március 7-i szavazáson az ORTT hét tagjából hatan vettek részt, a MIÉP-es Bánlaki József nem volt jelent, és később a *Magyar Narancs* című lapnak úgy nyilatkozott: „nemzetközi nyomásra nem hajlandó szavazni arról, ami már úgymint eldőlt”. Négyen szavaztak a C-re: a két Fidesz-delegált (az ORTT-elnök Körmendy-Ékes Judit és Erdős Zsuzsanna), valamint Tímár János, az SZDSZ, és Ladvánszky György, az MSZP delegáltja. A roma rádió tizenegy éves küzdelem után létrejött – de méltatlan körülmények között, a médiatestület szűk látókörű frekvenciapolitikája miatt arra kényszerült, hogy a hasonló célokkal rendelkező, alternatív civil rádiózás helyett, és ne mellett működjön.

Kinek szóljon a rádió?

Míg a Roma Sajtóközpont által publikált művek célközönsége elsősorban a többségi társadalom, célja a romákról kialakítandó valós kép megteremtése, a Rádió C célközönsége a romák, első számú feladata az ő igényeik kiszolgálása. Ez abból a feltételezésből fakadt, hogy a romák állampolgári öntudatát, önbecsülését növeli a rádióadó, amely kohézióteremtő, közösségképző funkciójával mindazt megjeleníti, amit csak a belső nyilvánosságtól el lehet várni. Ezt a várakozást elindulása után a Rádió C gyakorlatilag azonnal teljesítette is: a hallgatói visszajelzések és később a kutatások egybehangzó tanúsága szerint a budapesti roma közösség nagyobb része olyan természetességgel tekerte a rádió keresőjét az FM 88,8-os frekvenciára, hogy evidens volt, amit a rádió szervezői mindig is állítottak: úgy kell a saját rádió a közösségnek, mint egy falat kenyér.

A Rádió C célkitűzései tehát jelentős részt különböznek a multikulturalizmus ideológiáján alapuló, a többség politikai korrektségét folyamatosan szondázó, illetve fejleszteni kívánó, a polgárjogi aktivizmus témái iránt fogékony Roma Sajtóközpontétól. Szerkesztősége csaknem kizárólag romákból áll, akik folyamatosan szondázzák a romák igényeit. Abból indulnak ki, a romákat vélhetően éppen az érdekli, ami bárki mást: a politika és a társadalom aktuális kérdéseitől a szórakoztatásig, a sztárok világától a fogyasztásig a média szokásos témavilágát fogalmazzák meg a romák nyelvén, az őket leginkább érintő kérdések hangsúlyozásával.

E célkitűzés megfogalmazása persze sokkal egyszerűbb, mint követése: sem arra nézvést nem készültek soha kutatások, hogy a romák mit hallgatnának szívesen, sem fogyasztói szokásaikat nem mérte soha senki. A Rádió C-nek, amely a természetszerűen vállalt közszolgálati funkcion kívül a rádiózási stratégiák másik két formájának: a közösségi és a

kereskedelmi rádiózás követelményeinek is eleget kell tennie (lévén egyetlen a piacon) át kell, vagy át kellene törnie azt a gátat, amely az egyébként a tapasztalatok szerint igencsak jó fogyasztó romák és a reklámozatók között emelkedik. E feladat nem egyszerű: a Rádió C-nek, ha vannak is hirdetői, azok jórészt nem kereskedelmi, hanem más szempontok szerint rendelnek reklámidőt. A nagy multinacionális cégek, ha egyáltalán szóba állnak a rádióval, akkor jóval inkább jótékonysági, mint kereskedelmi megfontolás alapján teszik azt. Holott, ha készítenének a romákra célzott piackutatást, akkor abból árnyaltabb kép alakulhatna ki a romák piaci szokásairól, amelyekről azonban így csak találgatni tudunk.

A Rádió C kérésére 2002-ben készített felmérésből például kiderül, hogy közönségnek az egyébként sem alacsony országos átlagot meghaladó mértékben van rádiótelefonja. Valószínűsíteni lehet, hogy a romák az átlagnál könnyebben kaphatók a divatnak megfelelő fogyasztásra és hogy vásárlóerejükön túl is hajlandók költekezni – tehát könnyen „beetethető” célcsoportnak tűnnek a fogyasztási cikkekkel kereskedők számára. Arról nem is beszélve, hogy ők is használnak minden olyan fogyasztási cikket, amelyet hatalmas költséggel reklámoznak mindenütt: a szappantól a pelenkáig, a margarintól a csokoládéig, és sorolhatnám. Ennek ellenére a reklámpiac vagy nem veszi komolyan ezeket a szempontokat, vagy pedig attól tartanak, hogy a romáknak adott célzott hirdetéseik mintegy stigmatizálnák őket, és kiszorulnának a nem romák által látogatott piacokról.

A Rádió C folyamatos anyagi nehézségekkel küzd annak ellenére, hogy az összes többi médiummal egyenlő feltételekkel indulva számos pályázatot nyert el műsorainak készítésére. Ezek az összegek azonban csak egy műsorra vonatkoznak, a rádió egészének fenntartására viszont koránt sincs elegendő pénz. Összehasonlításképpen: van olyan, közpénzekből készülő műsor a magyar médiában, amelynek egyetlen havi költségéből két és fél évig működne a Rádió C – mindenestül.

Nem az összeg tehát az akadály, hanem az a kormányzati szándék, amely felismerné: egy sor közösségképző, tájékoztató stb. feladatot a legolcsóbban és leghatékonyabban éppen a roma rádió segítségével lehetne elvégezni. Arról nem is beszélve, hogy az erről készült felmérés és ugyancsak hallgatói visszajelzések szerint a roma közösségen kívül szívesen és gyakran hallgatja a rádiót a fiatal értelmiség – tehát az a réteg, akikre a mindenkor magyar vezetésnek számítani kell a későbbiekben, hiszen a roma kérdés megnyugtató rendezése mégoly elszánt és hozzáértő politikai cselekvés esetén sem lenne rövid távú és egyszerű feladat. A többségi társadalom előítéleteinek megváltoztatásához alighanem célszerűbb eszköz egy, illetve több jól működő, professzionális, sztárokat kinevelő és azokat menedzselő roma rádió, mint akárhány előítéletellenes szlogeneket harsogó kampány.

Túl ezen a roma rádió alkalmas arra is, hogy a közösséget érintő kérdések megtárgyalására, a meglévő ellentétek kanalizálására használható eszköz legyen. Azok a többség által szabályozott csatornák, amelyekben jelenleg a roma közélet folyik, sorra alkalmatlannak bizonyulnak a roma közösségek problémáinak árnyalt kezelésére. A probléma sem tollvonással, sem egy egyszerű parlamenti szavazással nem orvosolható: célszerű volna, ha a kö-

zösség maga informálódhatna és maga vitathatná meg a problémát a rendelkezésére álló tájékoztatási eszközzel. Ilyen egy létezik e percben, és az is csupán Budapesten: a Rádió C. A roma közösség autonómiája is azt kívánja, hogy saját fórumon folytasson társadalmi párbeszédet saját közösségével.

Kinek szól a rádió?

A budapesti romák fogyasztói attitűdjeit, médiafogyasztását, életkörülményeit a Rádió C felkérésére mérte a Szonda Ipsos 2001-ben. Az ötszáz fős mintán végzett felmérés adatai alapján a fővárosi romák több mint egyharmada rendszeres hallgatója a roma rádiónak. Ez a szám azt jelenti, hogy a százezresre becsült budapesti roma lakosságból legalább hatvanezren rendszeresen hallgatják az FM 88,8-at. A részletes adatokból kiderül, hogy ez az alaprádiójuk, amelyből minden nap tájékozódnak. A felmérés költségeit a Holland Nagykövetség fizette, az egyik alapvető cél az volt, hogy bizonyítsa: a romák potenciális vásárlóerőt, tehát reklám-célközönséget jelentenek. A kutatás megállapította, hogy a budapesti romák 54%-ának kedvenc adója a roma rádió, a többi adóhoz viszonyítva a 39%-os rendszeres hallgatói arány egészen magas értéket jelent.

Ami a vásárlóerőt jelenti, kiderült az is, hogy a teljes fővárosi népesség háztartásaiban található vagyontárgyak tekintetében alig maradnak alul a romák: a színes tévével rendelkező romák aránya mindössze hat százalékkal, a videomagnóval rendelkezőké tíz százalékkal kevesebb a nem roma fővárosi lakosokhoz képest. A roma mobiltelefon-tulajdonosok száma viszont 21%-kal meghaladja a fővárosi átlagnépességben mért arányt. A romák vásárlói preferenciái pedig a népességi átlaghoz hasonló értékeket mutatnak. Ennek ellenére az azóta eltelt egy évben a Rádió C munkatársainak nem sikerült meggyőzniük a reklámozókat arról, hogy a romák nagy vásárlóerőt jelentenek.

Epilógus

2003. április 7-e éjfélről csak zenét sugároz a Rádió C, a világ egyetlen 24 órán át sugárzó nonprofit rádiója. Az említett okok miatt tizenegy évi várakozás és másfél évi működés után nem szól a romákhoz a roma rádió. De ez már a következő év története.

VIII. KORMÁNYZATI, POLITIKAI, TÁRSADALMI ESEMÉNYEK

1. A BEDŐTANYAI ROMÁK KÁLVÁRIÁJA

2002. szeptember 16-án Fadd község polgármestere, Kocsner Antal tiltakozott az ellen, hogy Paks város külterületéről, az úgynevezett Bedőtanyáról a környékbeli községekbe költöztessék azokat a cigány családokat – összesen 42 embert –, akiknek házaikat életveszély miatt a város önkormányzata szeptember első napjaiban elbontatta, az ott lakókat a szokatlanul hűvös, 5 °C fok körüli időjárás ellenére gyermekektől katasztrófavédelmi sátrakba költöztette.

Kocsner Antal az MTI-nek szeptember 16-án nyilatkozva elmondta, hogy „nem etnikai alapú kifogásai vannak” a romák Faddra költözése ellen, elismeri a szabad költözés jogát is, de elfogadhatatlannak tartja azt az eljárást, hogy Paks város önkormányzata a környékbeli községekbe exportálja a problémás embereket. „A bedőtanyai családok nehezen kezelhető, összeférhetetlen emberek hírében állnak” – jelentette ki a faddi polgármester. Kocsner Antal úgy tudta, hogy a paksi polgármesteri hivatal két embere járta a falut, és eladó házakat kerestek.

A paksi polgármesteri hivatal jegyzője, Blazsek Balázs szintén szeptember 16-án másként értékelte a helyzetet, tagadta, hogy az önkormányzat költöztetné Faddra a romákat. Elmondása szerint maguk a romák szerettek volna Faddra költözni, igaz, ehhez az önkormányzat segítséget kívánt nyújtani. A tiltakozás miatt azonban meggondolták magukat, és úgy döntöttek: egy ügyvédnél letétbe helyezik a paksiak telkéért járó pénzt, és a tulajdonosokra bízják, hogyan vesznek házat maguknak.

A paksi jegyző nyilatkozata ellenére több Paks környéki település sztrájkot helyezett kilátásba, ha a bedőtanyai romák elköltöznek Paksról. Így döntött Fadd, Dunaszentgyörgy, Gerjen és Pusztahencs képviselő-testülete is. Fülöp János faddi önkormányzati képviselő, akit a *Magyar Nemzet* „a tüntetés főszervezőjének” nevezett, a következőket nyilatkozta a napilap szeptember 19-i, csütörtöki számában: „Képmutató, farizeus, túrhetetlen eljárás, hogy a város egyfajta exportálással igyekszik megszabadulni az ott élő antiszociális elemektől.” Fülöp szerint a bedőtanyai romák a rendszerváltás óta nem dolgoztak, egy részük „nem tyúktolvaj, hanem kemény bűnöző”. Ezt az állítását azonban semmivel sem tudta alátámasztani.

A várostól kapott pénzen szeptember 19-ig csak egy család talált magának házat a közeli Németkéren.

Horváth Aladár, a Roma Polgárjogi Alapítvány kuratóriumi elnöke az újsághíre Paksra látogatott, és felvette a kapcsolatot Bor Imre polgármesterrel, Blazsek Balázs jegyzővel, valamint a Tolna Megyei Közigazgatási Hivatal vezetőjével, dr. Freppán Miklóssal. Tárgyalásai a romák elhelyezéséről nem vezettek eredményre. Horváth Aladár az MTI-nek úgy nyilatkozott, hogy a környékbeli települések kilátásba helyezett demonstrációja alkot-

mányellenes, mert sérti a szabad költözés jogát. Az óriásira duzzadt lakossági tiltakozás miatt azonban – a roma családok biztonsága érdekében – ő maga is azt szorgalmazta, hogy a városban oldják meg a cigány családok lakhatását. Bor Imre paksi polgármester szerint akár rendőri erővel is be kell költöztetni a romákat a környéken megvásárlandó ingatlanokba, saját tulajdonaikba. Dr. Freppán Miklós, a megyei közigazgatási hivatal vezetője ellenben a kialakult lincshangulattól tartva, szintén paksi megoldást szorgalmazott.

Horváth Aladár ugyanezen a napon, szeptember 19-én Németkérre utazott, hogy megtekintse azt a házat, amelyet az egyik bedőtanyai család vett magának a Pakson eladott telek árából. Itt azonban tüntetőket talált, akik eltorlaszolták a ház bejáratát is. Horváth Aladár elutazása után több száz fős tömeg vette körül a németkéri házat, majd néhányan hozzákezdtek a rombolásához. (A 2003-ban lezárult rendőrségi vizsgálat 200 000 Ft alatti kárt állapított meg – ennyi a nagy értékre elkövetett rongálás alsó határa, a roma jogvédők vitatják az összeg csekély voltát –, a cselekmény vádemelés előtt áll.)

Az esti órákban Horváth Aladár és munkatársai, valamint Solt Pál, a paksi cigány kisebbségi önkormányzat képviselője megállapodott a paksi önkormányzat vezetőivel a mintegy 40 bedőtanyai roma ideiglenes elhelyezéséről a szintén Paks külterületéhez tartozó Biritó-Halastó településrészen. A cigány családokat a város és az Atomerőmű segítette új lakhelyükre költözni.

A megállapodás aláírása után, az éjszakai órákban Bor Imre polgármester is meglátogatta a roma családokat Biritó-Halastón. A Roma Polgárjogi Alapítvány és a városi önkormányzat képviselői megállapodásukban azt is rögzítették, hogy a romák állami lakásépítési támogatásának felhasználásával és önkormányzati segítséggel gondoskodni fognak a cigány családok végleges elhelyezéséről is.

Másnap szeptember 20-án, noha a sajtóban megjelent a Roma Polgárjogi Alapítvány és Paks város megállapodásának híre, újabb települések csatlakoztak a Paks környéki falvak közül a tiltakozó demonstrációhoz. Fadd, Dunaszentgyörgy, Gerjen, Pusztahencse, Németkér és Dunaföldvár lakossága kétórás tüntetést tervezett szeptember 21-én, szombaton délelőttre a paksi városháza előtti térre.

A Tolna Megyei Rendőr-főkapitányság rongálás gyanújával ismeretlen tettesek ellen indított nyomozást a németkéri házrombolás ügyében. Mihályi Józsefné, németkéri polgármester megígérte: a községi önkormányzat költségvetéséből helyreállítják az épületet. Dr. Kaltenbach Jenő, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa ugyanezen a napon bejelentette, hogy vizsgálatot indít az ügyben.

„Az Országgyűlés emberi jogi bizottsága a közeljövőben állásfoglalást dolgoz ki a paksi roma családok körüli válsághelyzettel kapcsolatban.” – adta hírül az MTI szeptember 25-i jelentése. A bizottság ülésén dr. Kaltenbach Jenő kisebbségi biztos kijelentette: „a Pakson kialakult helyzet legalább olyan fontos nemzeti ügy, mint az EU-csatlakozás”. „A Pakson és környékén történeteket hivatalból vizsgáló biztos szerint – folytatódott a Magyar Távirati Iroda híre – összetett, az átlagostól eltérő ügyről van szó, amely állatorvosi lóként mutatja be a megoldatlan, konfliktussal fenyegető gondokat.”

A bedőtanyai romák helyzetét nagymértékben meghatározta, hogy jórészt alaptalan hírek terjedtek el a sajtóban – önkormányzati vezetők és más Paks környéki lakosok nyilatkozatai alapján – arról, hogy a bedőtanyai romák „gyilkosok, kannibálok”, akiknek a közelében nem lehet élni. Ennek – e sorok írójának személyes tapasztalatai alapján is – éppen az ellenkezője igaz: bár voltak a roma családok között olyanok, akik korábban büntetve voltak garázdaságért vagy apróbb vagyon elleni bűncselekményekért, többségük büntetlen előéletű volt, az antiszociális magatartásukról szóló híresztelések nagy része a nem cigány lakosság előítéletességéből származott.

2. MIGRÁCIÓ EGY FALUSI CIGÁNY KÖZÖSSÉGBEN

A magyarországi cigány népesség külföldre irányuló migrációjáról az utóbbi időben meglehetősen sok kutatás folyt, rengeteg sajtóanyag jelent meg, mégis keveset tudunk róla. A sajtón keresztül egy-egy jellemzőnek beállított történetet ismerünk csupán, többnyire egyoldalú módon bemutatva a problémát. A migrációval kapcsolatos kutatások többsége viszont túlzottan általánosító és felszínes. Ennek ellenére sok általános adattal rendelkezünk az elmúlt években megjelent kiadványok révén. Most azonban más módon teszünk kísérletet: a problémához másik oldalról közelítünk, azaz egy falusi cigány közösségben fellelhető migrációs jelenségeket tárjuk fel.

Példánk helyszíne egy 2500 lelket számoló község Magyarországon. A falu életében a mezőgazdaság régóta fontos szerepet játszott, a lakosság legnagyobb részének ez biztosította a megélhetést. A cigányok a 19. század végén jelentek meg a környéken, a második világháború előtti időszakban költöztek a faluba. Ekkor még hagyományos mesterségeiket űzték, mellette a parasztok gazdaságaiban napszámosként dolgoztak szezonális jelleggel. A jól fejlődő mezőgazdaság azonban viszonylag hamar felszívta a szabad munkaerőt. A helyi paraszt lakossághoz hasonlóan a falu cigányainak nagy része a tsz-ben dolgozott a kollektivizálás után, néhányan a környék vállalatainál voltak alkalmazásban. A cigányok és nem cigányok közötti viszony egyre kiegyensúlyozottabb lett. A komaság a családok között szinte általános a faluban. Így vált lassanként az eredetileg katolikus közösség nagy része, a református keresztszülőknek köszönhetően reformátussá. A paraszti életet folytató cigányok gyerekei inkább a továbbtanulást választották, a harminc évnél fiatalabbak közül sokan leérettségiztek, szakmát tanultak, néhányan főiskolára, egyetemre kezdtek járni.

A rendszerváltást követő időszakban azonban az évtizedek alatt lassanként oldódó viszony rövid idő alatt visszajára fordult. Akik a környék vállalatainál dolgoztak, egyik pillanatról a másikra veszítették el állásaikat, a tsz lassan darabjaira hullott, és a korábbiak töredékére zsugorodott munkaerőigénye. A cigányok többsége egy év leforgása alatt munkanélkülivé vált. Közhelyszerű az a megállapítás, mely szerint a foglalkoztatók először az alacsony végzettséggel rendelkezőktől próbáltak szabadulni. A falu esetében azonban ez bizonyítottan nem így van. Az elbocsátások gyakran nem voltak betudhatók képzettségbe-

li hiányoknak, a válogatás nem hozzáértés alapján történt, a származás a szakértelem fölé kerekedett. A korábbi kollégák, tsz-tagtársak, komák fél évszázad után ismét faluszéli cigányokká lettek.

A parasztokhoz fűződő viszony már nem segített a munkához való hozzájutásban. Az elkeseredés és a megélhetési nehézségek új stratégiákat alakítottak ki a falu cigány közösségében. A kilencvenes évek közepétől kezdődően megjelent a külföldi munkavállalás mint a megélhetési stratégiák egyik típusa. Ennek a megélhetési módnak fontos jellemzője, hogy 1) a munkákat többnyire informálisan végzik, 2) hosszú időt töltenek távol a családtól, és 3) a közösség szűk körét érinti. E jellemzőknek komoly következményei vannak a család és a közösség további életét illetően.

1) Az informális jelleg a hazai munkalehetőségek többségénél is fennáll, a külföldieknél azonban a nagyobb kezdeti ráfordítás miatt a kockázat is nagyobb. Előfordulhat, hogy a szerződés nélkül dolgozó, nyelvet nem tudó munkavállaló egy hónap kemény munka után nem kapja meg a bérét, és semmilyen módon nem tudja érvényesíteni igazát. Más lehetősége nem lévén, valahogy hazajön. A veszteség ilyenkor elég komoly. A kiutazást általában komoly beruházás előzte meg. Egyrészt az utazáshoz szükséges dolgok megvásárlása, másrészt valamilyen megélhetés biztosítása a hosszabb időre magára hagyott család számára (általában kölcsönök segítségével), harmadrészt maga az útiköltség.

2) A falusi családokat komolyan megviseli a családfő hosszabb távolléte a családtól. Nem csupán anyagi természetű veszteségről beszélhetünk, hanem komoly érzelmi, családot és közösséget érintő hatásokról is. Egy családban egyik szereplő sem nélkülözhető. Az apa távolléte komolyan befolyásolja a gyerekek otthoni viselkedését és iskolai előmenetelét egyaránt. Gyakran a családfő szerepét az idősebb fiú kénytelen átvenni, az anya sokszor képtelen egyedül fenntartani a család korábbi rendjét.

3) A korábbi időszakokban a lehetőségek azonosak voltak a cigány közösség minden családjá számára. Erősen szűkös források időszakában azonban csak néhányan képesek arra, hogy egy külföldi útnak nekivágjanak. A siker ugyan kétséges, de amennyiben mégis nyereséget hoz, az a korábban egyenlőségen alapuló közösségben komoly feszültségeket szül, a családok közötti viszonyok erősen megromlanak. A külföldi alacsony jövedelem ugyanis a Magyarországon alkalmi munkákból megkereshető összegnek többszöröse lehet.

Akik tehát elindulnak, ezekkel a nehézségekkel kell szembenézzenek. A nyereség kétséges, a fizetett ár azonban jelentős. A vizsgált közösségben a külföldi munkavállalás a kilencvenes évek közepén jelent meg először, mikor néhány fiatal férfi Németországban vállalt munkát. Ők szerződéssel mentek ki és szakmájukban dolgoztak. Közülük négyen ma is kinn vannak, két-három havonta látogatják családjukat. Ez az egyetlen külföldi formális foglalkoztatás ebben a közösségben.

Ezt követően egy hét nőből és egy férfiből álló csoport kiment spárgát szedni szintén Németországba. Nekik nem volt szerződésük, és a munka is csupán néhány hétig tartott. Valamit ugyan segített a háztartásban, de a nyereség nem volt akkora, hogy újra megpróbálják. Ők azóta a meglehetősen korlátos helyi informális lehetőségekkel próbálnak élni.

Az egyik magyar fiú feleségével a kilencvenes évek végén elment Kanadába és cigány menekültnek adták ki magukat. Azóta is kinn vannak. Ennek híre elterjedt a cigánytelepen is. Összesen hét család próbált szerencsét ezen a módon. Legtöbbször többen indultak útnak, házaspárok, testvérek, iskoláskor alatti gyerekek, teljes családok azonban egyik esetben sem. Összesen mintegy tizenöt embert érint ez a stratégia. Ma ebből két család van még kinn, a többiek mind hazajöttek. Céljuk elsősorban az volt, hogy munkát találjanak és megpróbálják a család életét megkönnyíteni. Egyikük sem gondolt arra, hogy kinn is maradna és ott kezdene új életet. A kinti lét erősen fellazította a korábbi családi-közösségi kötődéseket. Sokan már Kanadában összevesztek, és azóta sem tartják a kapcsolatot egymással. A kiutazás érdekében többen elzálogosították házukat, kölcsönöket vettek fel. Ennek a próbálkozásnak így sok esetben súlyos anyagi következményei is lettek.

Az Amerikai Egyesült Államokba is többen kiutaztak. Szintén a kilencvenes évek végén egy negyvenes évei körül járó férfi újsághirdetés alapján találta a lehetőséget. Ők is kölcsönöket vettek fel, a család is besegített, és a férfi és felesége turistavízummal kiutaztak az Államokba. Ott egy magyar származású hölgy szerzett nekik munkát feketén. A bér nem volt túl magas az ottani viszonyokhoz mérve, de az itthoni lehetőségeket messze túlszárnyalta. Egy baleset következtében a házaspár a tervezettnél előbb tért haza, fél év ottlét után azonban ismét visszamentek. Abban bíztak, hogy családjuk többi tagját is magukkal vihetik, de ők nem kaptak vízumot. Rajtuk kívül és az ő segítségükkel még két fiatalember utazott ki az Államokba a közösségből, ők azóta is kinn vannak.

A három stratégiából hosszabb távon kettő bizonyult tartósnak és jövedelmezőnek, a németországi és az egyesült államokbeli. A kanadainak egyetlen kivételtől eltekintve több volt a költsége, mint a haszna. A németországi tartós munkalehetőség a szakképzettségnek volt köszönhető, és ebben az esetben az informális foglalkoztatás hátrányai sem érvényesültek. A kisebb távolságnak köszönhetően pedig a családdal való kapcsolattartás is megoldható. Bár a családok nehezen viselik szeretteik távollétét, és a családon belüli szerepek is felborultak, ez a stratégia egyelőre komoly hasznot hoz. Az egyesült államokbeli munkavállaláshoz viszont meglehetősen nagy anyagi befektetésre volt szükség, amihez kellett valamennyi felhalmozott vagyon és a családi összefogás. Ez a stratégia is jövedelmezőnek bizonyul, de a haszon megszerzése és annak elköltése, élvezete időben élesen elválik egymástól. Ahhoz, hogy a kint keresett pénz igazán jó jövedelem legyen, itthon kell belőle megélni. Ahhoz azonban, hogy érdemes legyen hazajönni, egy-két évig minimum kinn kell dolgozni. Így ez a stratégia a németországinál még jobban megterheli a családot, ha annak csak egy része utazik ki, másik része itthon marad. A kanadai kivándorlás valamivel kisebb anyagi befektetést igényelt, de a következményei sokkal súlyosabbnak bizonyultak. Ezt próbálták ki legtöbbször, de minden szempontból ez bizonyult a legkevésbé si-

keresnek. A családokat is ez rendítette meg leginkább, az anyagi haszon is itt volt a legkevesebb, sőt ez a próbálkozás több esetben veszteségesnek bizonyult.

Hangsúlyozzuk, hogy a fenti esetek egyetlen közösség migrációs stratégiáit írják le és nem törekszenek semmilyen szintű általánosításra. Célunk az volt, hogy a korszakra jellemző népmozgásokat a kibocsátó közösség oldaláról vizsgáljuk meg. Fentiek alapján azonban néhány állítás megfogalmazható. Biztosnak látszik, hogy a külföldi munkavállalás kényszerű választás a közösség tagjai részéről, hogy általában nagy költséggel jár, kétételes a belőle származó jövedelem, és erősen megterheli a családot és a közösséget. E stratégia korlátos volta, illetve viszonylag nagy költségigénye pedig növeli a közösségen belüli egyenlőtlenségeket, ami komoly feszültségeket okoz a családok között, megbontja a közösség korábbi rendjét.

3. KORMÁNYZATI TÖREKVÉSEK

2002: A VÁLASZTÁSOK, VÁLTOZÁSOK ÉS A VÁRAKOZÁS ÉVE

Az Orbán-kormány utolsó időszaka

Az előző kormányzati ciklus utolsó idejéhez kötődik az a tény, hogy felépült a pécsi Gandhi Gimnázium, a magyarországi romák nemzetiségi intézménye. A Gandhi Közalapítvánnyal 2000 decemberében megkötött keretmegállapodás értelmében a Gandhi Gimnázium beruházása központi keretből valósult meg, amely az eltervezett ütemben befejeződött, átadására 2002 áprilisában került sor.

Szintén az előző kormány két kiemelt területe volt romakérdésben a roma fiatalok ösztöndíjtámogatása és a diszkriminációs jelenségekkel szembeni fellépés pénzügyi támogatása. Mindkét esetben jelentős összegek felhasználásáról szóltak a híradások. Ha röviden áttekintjük a NEKH adatait, a következőkkel szembesülünk:

A 2001/2002-es tanévben összesen 12 777 fő (7 027 felső tagozatos általános iskolás, 4 505 középiskolás, valamint 1 217 főiskolai, egyetemi, és 28 külföldön tanuló) roma fiatal részesült tanulmányi ösztöndíjban.

A 2002/2003-es tanév első félévi támogatása során a 499 190 000 Ft felhasználása 18 911 fő (9 996 általános iskolás, 7 103 középiskolás, 1 748 felsőfokú, valamint 64 külföldön tanuló) ösztöndíjas támogatását tette lehetővé.

A 2001. évi népszámlálás adatai azonban 81 099 fő általános iskolai, 13 035 fő középiskolás, míg 188 fő felsőfokú tanulmányokat folytató cigány tanulót jeleznek. A megítélések szerint a roma lakosság kb. 0,3%-a tanul felsőoktatási intézményben vagy rendelkezik már megszerzett főiskolai, egyetemi diplomával. Ez az ellentmondás azonban figyelemre méltó, úgy tűnik, hogy az ösztöndíjrendszer nem éri el a kívánt hatást, mert vagy nem roma származásúak kapják meg a támogatásokat, vagy a tanulmányok folytatása az identitás elvesztéséhez vezet, vagy valami más oka lehet az egymással szemben álló adatoknak.

Hatásában az elmúlt évre tehető fejlemény volt az is, hogy az Igazságügyi Minisztérium – az Országos Cigány Önkormányzat és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal bevonásával – 2001. október 15-től létrehozta az Antidiszkriminációs Roma Ügyfélszolgálati Hálózatot. Az Igazságügyi Minisztérium a Hálózat működésére és a Hálózatban dolgozó ügyvédek továbbképzésére saját költségvetési fejezetén belül biztosított forrást. A Hálózatban 22 ügyvéd részvételével 24 helyszínen működik jogvédő iroda. A Hálózat célja egy olyan jogsegélyszolgálat kialakítása, ami kifejezetten azokra az ügyekre terjed ki, amelyekben az ügyfelet cigány származása miatt érte jogsérelem. A közreműködő ügyvédek megbízása kiterjed jogi tanácsadásra, antidiszkriminációs ügyben perindításra, bíróság előtti képviseletre, amely az ügyfél számára ingyenes.

A közvetlen kormányzati szerepvállalás mellett a Kisebbségi Hivatal a Magyarországi Cigányokért Közalapítvánnyal együttműködve támogatta a civil jogvédő irodák, valamint konfliktus-megelőzéssel és -kezeléssel foglalkozó szervezetek, intézmények tevékenységét is. 2001-ben, illetve 2002-ben 20-20 millió Ft-ot biztosított az ezzel a tevékenységgel foglalkozó civil intézmények támogatására. A beérkezett pályázatok alapján 2001-ben 21 iroda, 2002-ben 29 iroda kapott támogatást, köztük 1 millió Ft-tal támogatták a Rádió C interaktív jogsegélyszolgálatát, amely a szerkesztőség által felkért jogász segítségével hetente, élő műsor keretében tájékoztatta az érintetteket.

A Magyarországi Cigányokért Közalapítvány a középtávú intézkedéscsomag feladataihoz kapcsolódóan hirdette meg a Cigány Jogvédő Irodák működésére elkülönített éves 25 millió Ft-os keretét, melyet a beérkezett nagyszámú pályázatra tekintettel, tartalékkere­téből mindkét évben megnövelt. 2002-ben 74 pályázatból 30 szervezetet támogatott összesen 37,4 millió Ft összegben. A forrásokat tovább növelte a Kisebbségi Hivatal által indított Phare Roma Integrációs Program 2. alprojektje, amely 2 fő részből állt. Az első rész célja a roma jogvédő irodák fejlesztése volt, a második rész pedig az ország 7 régiójában tervezett diszkriminációellenes képzések támogatását foglalta magába. A jogvédő irodák fejlesztésére 2001 júliusában hirdettek pályázatot, és a döntés alapján 11 már működő és 4 új iroda kérelmét támogatták. A program keretében 53 millió Ft értékű irodafejlesztés megvalósítása kezdődött el. 2002-ben a már működő irodák 3 millió Ft, míg az új irodák 5 millió Ft irodafelszerelési támogatást kaptak.

A választások előtt együttműködési megállapodást kötött Orbán Viktor miniszterelnök és Farkas Flórián a Lungo Drom és az Országos Cigány Önkormányzat elnöke. Terveik szerint felállításra került volna a Roma Integrációs Hivatal, amelynek működését fél-évente a kormányülésen értékelték volna. Ez a terv azonban a kormányváltás miatt már nem valósulhatott meg.

Az új kormány első intézkedései

2002 jelentős változásokat hozott a roma politikai szférában és a „nagypolitika” berkein belül is. Az év tavaszán zajló országgyűlési választások kampányában nemcsak a roma kér-

dés jelent meg, hanem a jobb- és a baloldal színeiben is feltűntek roma származásukat vállaló politikusok. Méghozzá olyan listás helyeken, amely alapján négy fő biztos befutó lett a választások során. Így ismételten vannak roma származású országgyűlési képviselők, országos, nagy pártok képviselőiként. A roma politikai élet további felfutását jelzi, hogy 2002 őszén 998 településen választottak cigány kisebbségi önkormányzatot, 4 településen roma polgármestert, valamint 545 roma települési önkormányzati képviselőt, szemben 1998-al, amikor 740 cigány kisebbségi önkormányzatban mintegy 3 ezer roma képviselő volt.

Mindezek után várható volt, hogy újrafogalmazódik kormányzati szinten is a roma-politika. Ebben nagy szerepe lehetett annak is, hogy a miniszterelnök roma származású tanácsadót kért fel munkája segítésére. Így a 2002 nyarán hivatalba lépő új kormány kiemelt feladatként fogalmazta meg a romák társadalmi esélyegyenlőségének elősegítését. Az elkészült kormányprogram külön alfejezete (bár számunkra meglepő módon: a „Szociálpolitika” rész) foglalkozik a romák érdekében szükséges intézkedésekkel a jelenlegi helyzet rövid értékelése után: ¹¹

„C. A magyarországi cigányság társadalmi és politikai integrációjával összefüggő feladatok:

1. Roma honfitársaink szociális süllyedését széles körű, drámai társadalmi folyamat következményének tartjuk, nem pedig etnikai problémának. A romák felemelkedése, minél teljesebb társadalmi beilleszkedése valamennyiünk érdeke. Ezért a további társadalmi lecsúszás megakadályozására, az esélyegyenlőség javítására széles körű szegénységellenes programot indítunk.

2. A kormány visszaállítja a cigánypolitikai kormányzati koordináció rangját. Az érintettek bevonásával kialakított program feladatai mellé költségvetési eszközöket és a lehető legszélesebb társadalmi összefogást nyújtó együttműködési formákat rendel.

3. Beterjesztjük és elfogadjuk a diszkrimináció elleni törvényt. A cigányság társadalmi kizáródását előidézõ, gyorsító megkülönböztetést külön szankciókkal büntetjük. Megvizsgáljuk, hogy milyen hatékony eszközökkel lehet fellépni a gyűlöletbeszéd ellen.

4. Helyreállítjuk, jószerével megteremtjük a többségi társadalom és a romák közötti egyenrangú kommunikációt. Súlyt helyezünk a jó minőségű mediátor-képzésre, ösztöndíjakkal és más módon támogatjuk a roma értelmiségiek számára a bővülését.

6. Hosszú távú programot készítünk a cigánytelepek felszámolására, az emberi életkörülmények megteremtésére, a lakásmobilitás erősítésére.

7. Költségvetési forrásokból támogatjuk a diszkrimináció ellen fellépő emberjogi szervezeteket, segítjük a roma polgári jogvédő szervezetek megalakulását, munkáját. A civil szerveződések szerepét növelni kívánjuk a helyi konfliktu-

¹¹ „Cselekedni, most és mindenkiért! A nemzeti közép, a demokratikus koalíció kormányának programja Magyarország 2002–2006” (A H19. sz. parlamenti előterjesztés 2002. május 25.)

sok megelőzősében és kezelésében, az integrációt elősegítő programok kialakításában és végrehajtásában.

8. A cigányság etnikai-kulturális identitásának megőrzése a szociális integráció folyamatával együtt valósítandó meg. A cigány nyelv és kultúra védelme érdekében ugyanazokat a törvényi garanciákat adjuk, amit a többi kisebbség élvez.

9. A kormány átfogó szegénységellenes programjának alapja az oktatás-képzés fejlesztése, a gyermekek esélyegyenlőségének a javítása. A szegénység hátrányait már az óvodai nevelés során csökkenteni kívánjuk. Lehetőséget teremtünk roma származású segédszemélyzet és óvónők alkalmazására, valamint arra, hogy a roma családok és az óvodák között bizalmi kapcsolat alakulhasson ki. Gondoskodunk arról, hogy a hátrányos helyzetű gyermekek nagyobb arányban, hosszabb ideig és szükség esetén speciális programok keretében részesülhessenek óvodai ellátásban.

10. A kormány az iskolákban különös figyelmet fordít a romák helyzetére, befogadásukra és a szegregáció megszüntetésére. Felülvizsgáljuk az átírányítás rendszerét és megakadályozzuk, hogy a magántanulóvá nyilvánítás kizárhassa a cigány gyermeket az iskolarendszerű oktatásból.

11. A romák saját kultúráját erősítő, önálló képzésének a jogát alkotmányos jognak tekintjük. Bátorítjuk és támogatjuk a saját kultúráját kiemelten oktató, erre szerveződő osztályok, iskolák működését, ez azonban nem válhat oktatási szegregáció alapjává.

12. A pedagógusok és a családsegítő szolgálatok közreműködésével erősítjük a cigány családokban az iskolai végzettség értékét. Különös gondot fordítunk a szegény sorsú családok gyermekeinek szakmai képzésére, a felsőoktatásban való részvételük javítására. Civil szervezetekkel, szponzorálásra kész vállalkozókkal közösen előkészítő, ösztöndíj- és gyakornoki programokat indítunk a tehetséges roma fiatalok támogatására.

13. A felnőttoktatásban és a felnőttképzésben is differenciált romaprogramokat indítunk. Célunk a cigány lakosság iskolázottságának és elhelyezkedési esélyeinek javítása. A regionális különbségeket is számba vevő fejlesztést indítunk. Ehhez felhasználjuk a meglévő oktatási és közművelődési infrastruktúrát is.

14. Különös gondot fordítunk a munkanélkülivé vált cigányság visszavezetésére a munkába. A munkaügyi központokban külön roma foglalkoztatás-szervezők alkalmazását írjuk elő.

15. A hagyományos roma foglalkozási ágak közül támogatjuk azokat, amelyek gazdasági-környezetvédelmi szempontból is hatékonyak. Segítjük a helyi önkormányzatokat a földbérlet, a mezőgazdasági termelést ösztönző-szervező akcióikban. Különös figyelmet fordítunk arra, hogy ne csak az alacsony presztí-

szű foglalkozásokban, hanem a szolgáltatásban, az idegenforgalomban, a szociális ellátásban is kínálunk elhelyezkedési lehetőséget a roma munkavállalóknak.”

Fontos kiemelni továbbá az oktatásról szóló fejezet egy részét is:

„4.8. A roma lakosság felemelkedésének, a romákkal szembeni előítéletes magatartás megváltoztatásának egyik kulcsa az oktatás. Ezért:

- biztosítani fogjuk a feltételét, hogy minden roma gyerek óvodába járhasson;
- céltámogatást, szakmai segítséget és kiegészítő pedagógiai pótlékot kívánunk adni azoknak az iskoláknak, pedagógusoknak, akik hatékonyan valósítják meg a roma tanulók integrált oktatását, ugyanakkor támogatjuk a roma gyerekeket fogadó, civil kezdeményezéssel létrejött iskolákat is;
- ösztöndíjalapot hozunk létre, hogy a tanító- és tanárképző intézmények minél több roma identitást, illetőleg elkötelezettséget vállaló pedagógust képezzenek, valamint azért, hogy a pedagógusképzés minden szintjén felkészüljenek a roma származású fiatalok oktatásának-nevelésének speciális feladataira is.”

A kormányprogramban is megfogalmazott célok megvalósítása érdekében első lépésként jelentős szervezeti átalakítások történtek.

Így a romaügyek ismételten a Miniszterelnöki Hivatal közvetlen irányítása alá kerültek, politikai államtitkárság és a hozzá kapcsolódó Romaügyi Hivatal került felállításra. A magyar politikai életben első ízben került kinevezésre roma származású politikai államtitkár és hivatalvezető. Felügyeletük és irányításuk alá kerültek át a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivaltól a stratégiai fontosságú romapolitikai kérdések. Szintén a kormány meghirdetett programjához kapcsolódóan megindult annak az elképzelésnek a megvalósítása is, amely alapján a szaktárcákhoz roma származású köztisztviselők kerüljenek kinevezésre az egyes tárcáknál lévő romapolitikai ügyek kezelésére. Jelenleg referensi és miniszteri biztosi munkakörben is dolgoznak már több helyen, de a tárcáknál ez a kezdeményezés várhatóan tovább folytatódik.

Kiemelést érdemel az eltelt idő rövidege ellenére is a szaktárcáknál foglalkoztatott új köztisztviselők közül az Oktatási Minisztérium miniszteri biztosa. Munkatársaival fő feladatként az iskolai szegregáció megállítását jelölték meg, azóta jogszabály foglalkozik az ún. „integrációs normatívával”, amelynek hosszú távú célja az elkülönítő oktatási gyakorlat megszüntetése.

A legfontosabb kérdések azonban ismét a Miniszterelnöki Hivatalban dőlnek el. A 2002-ben megalakult *Romapolitikai Államtitkárság és Romaügyi Hivatal a következő stratégiai területeken látott munkához:*

- A kormány a 1186/2002. (XI. 5.) Korm. határozatával meghatározta a romák társadalmi integrációjának új intézményi rendjét, valamint mindazokat az irányelveket, amelyek a kormányprogramban megfogalmazott célokat a gyakorlatban is érvényesíteni tudja.

- Részt vett annak kidolgozásában, hogy a romák milyen módon jelenjenek meg a közelgő EU-csatlakozáshoz kapcsolódó Nemzeti Fejlesztési Tervben és az operatív programokban.
- A miniszterelnök vezetésével megalakult roma és nem roma származású, nagy tekintélyű, független szakemberekből álló konzultatív testületként a Romaügyi Tanács. Ennek a szervnek a feladata, hogy a stratégiai kérdésekben kifejtse véleményét, irányelveket fogalmazzon meg.
- A Roma Politikai Államtitkárság hozzáfogott a 1047/1999. (V. 5.) Korm. határozat teljes körű szemléletbeli és szakmai átdolgozásának. Ennek során a Kormányprogramban megfogalmazott célok megvalósítása érdekében új kormányzati program kezd körvonalazódni. Ez a romákat megcélzó, de másokat nem kirekesztő csomag annak a kormányzati törekvésnek első eleme, amely minden leszakadó társadalmi réteg esélyegyenlőségét kívánja megteremteni. Az eddig nyilvánosságra került részletek alapján megállapítható, hogy a részletes, projekt-szemléletű, akciótervet is magába foglaló kormányprogram a következő fő prioritások mentén épül fel:

Jogegyenlőség – ez a terület tartalmazza többek között az antidiszkriminációs törvény kidolgozását, a kisebbségi törvény átdolgozását, a választási rendszer és eljárás modernizálását, a köztisztviselők EU-konform továbbképzését, valamint a rasszista indíttatású bűncselekmények elleni hatékonyabb fellépés jogszabályi keretének megteremtését.

Életminőség javítása – tartalmazza többek között olyan komplex mintaprogramok megvalósítását, amely például szolgálhat a leszakadó térségek folyamatos reintegrációjához, az egészségügyi és szociális ellátás megerősítését és új szemléletű működtetését, telepszerű körülmények felszámolását, megélhetést biztosító vállalkozások segítségét.

Oktatás – ez a terület tartalmazza többek között az óvodáztatástól a diploma megszerzéséig a teljes oktatási rendszerből fakadó hátrányok kiküszöbölésére szolgáló intézkedéseket, mint a szélesebb körű óvodai hozzáférést, a tanulási háttérfeltételek biztosítását, a multikulturális oktatást, az oktatási rendszerből idő előtt kiesettek reintegrációját, az elkülönítő iskolai gyakorlat megszüntetését.

Foglalkoztatás – tartalmazza többek között a hosszú távon is piacképes szakmákra épülő foglalkoztatás megteremtésének lehetőségét, a munkaerőpiacról kieső emberek megélhetést biztosító átmeneti foglalkoztatását is.

Identitás – tartalmazza többek között a roma művészeti alap létrehozását, közösségi házak támogatását, a nemzetközi kulturális kapcsolatok kiépítését.

Társadalmi kommunikáció – ez a terület tartalmazza többek között a többségi társadalom toleranciaszintjének emelésére irányuló törekvéseket, a roma tematikájú közszolgálati televízió- és rádióműsorok támogatását, és az informatikai tudás fontosságának előtérbe helyezését.

Ennek a kormányzati programnak szerves részét képezi majd – a nyilvánosságra került tervek szerint – a független és többszektörű, a pénzügyi felhasználást és szakmai megvalósítást egyaránt nyomon követő és értékelő, és a szükséges változtatásokra javaslatot tevő monitoringrendszer is. Mindezen alapelvekből kiindulva az Államtitkárság feladataihoz és célkitűzéseiseihez tartozik egy új szemléletű, a romák társadalmi esélyegyenlőségét elősegítő, hosszú távú stratégiai program kidolgozása. Természetesen minden program annyit ér, amennyi megvalósul belőle. Az mindenesetre biztató, hogy az új kormányzat – a jelek szerint – nem fél szembenézni a problémákkal.

Összhangban az EU Tanácsa által 2000. június 29-én hozott – a személyek közötti faji és etnikai származástól független egyenlő bánásmód alapelveinek alkalmazásáról – szóló irányelvvel a tagállamokhoz hasonlóan 2003. július 19-ig hatályon kívül helyezzük minden olyan jogszabályt, közigazgatási rendelkezést, illetve megsemmisítünk vagy módosítunk minden egyéni vagy kollektív szerződést, belső vállalati szabályozást és szervezeti szabályzatot, amely ellentétes az egyenlő bánásmód elvével. Hazánk, mint tagjelölt ország, megkezdte a felkészülést az irányelv teljesítésére:

Az igazságügyi miniszter 2001-ben Antidiszkriminációs Tárcaközi Bizottságot állított fel a magyar joganyag teljes körű áttekintésére. Az új kormány hivatalba lépését követően felgyorsította az e területen megkezdett jogalkotási tevékenységet: *2002 végére elkészült az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőségről szóló törvényjavaslat szakmai koncepciója*, melyet a folyamatban lévő társadalmi vitát követően 2003 februárjában tárgyal a kormány, majd a tervek szerint áprilusra készül el maga a törvényjavaslat. A tervek szerint a következő koncepcionális elemekkel rendelkezik a készülő jogszabály:

- A faj, szín, nemzetiség, nyelv, fogyatékoság, vallás, vélemény, nem, szexuális irányultság, életkor, származás, vagyoni helyzet és a zaklatás minősül diszkriminációnak, a közvetlen és közvetett esetben egyaránt.
- A feltételezett jogsértőnek kell bizonyítania a helyes eljárást, ezáltal a bizonyítási kényszer megfordul.
- A törvény hatálya nem terjed ki a magánjogi jogviszonyokra, de kiterjed nemcsak az állami és önkormányzati szervekre, hanem a „nyilvános magánjogi jogviszonyokra” is, amikor állami regisztráció teremti meg a jogképességet.
- Megfelelő kártérítéssel szankcionálják a hátrányos megkülönböztetést, és azt az esetet is, ha valakit a jogorvoslat kérése miatt ér hátrány.
- A tilalom érvényesítése érdekében létrejön az „egyenlő bánásmód bizottság”, melynek öt tagját az államfő nevezi ki, és amely vizsgálatokat és pereket is indíthat.

Összegezve, az új kormány tevékenységét szemlélve egyelőre a nagy ívű tervek megfogalmazásának vagyunk tanúi, várjuk a tényleges lépéseket. Ezért a 2002-es évet a változás és a várakozás évének nevezhetjük.